

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ім. К. Д. УШИНСЬКОГО

Лінгвістичні науки

Збірник наукових праць

№ 12

Видається з липня 2005 року

Виходить два рази на рік

Журнал зареєстровано у Державному комітеті телебачення
і радіомовлення України як друкований засіб масової інформації
22.06.2005 р. Свідоцтво — серія КВ № 9983

Затверджено як фахове наукове видання
(збірник наукових праць)
ВАК України 14.04.2010 р. за № 1-05/3

Одеса
“Астропринт”
2011

ББК 81(4Ук-4Од)7я54
Н 34
УДК 81:378.637(477.74)(051)

Редакційна колегія:

Головний редактор: **Корольова Тетяна Михайлівна**, д-р філол. наук, проф., зав. кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики ДЗ “ПНПУ ім. К. Д. Ушинського”;

Відповідальний секретар: **Ларіна Єліна Вікторівна**, канд. філол. наук, викладач кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики ДЗ “ПНПУ ім. К. Д. Ушинського”

Члени редколегії:

Богущ Алла Михайлівна, академік НАПН України, д-р пед. наук, проф., зав. кафедри дошкільної педагогіки ДЗ “ПНПУ ім. К. Д. Ушинського”;

Брици Віктор Михайлович, д-р філол. наук, проф. Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України;

Бровченко Тамара Олександрівна, д-р філол. наук, проф., зав. кафедри англійської філології Чорноморського державного університету ім. Петра Могили;

Гуменний Микола Хомич, академік АН ВШ України, д-р філол. наук, проф., зав. кафедри української та зарубіжної літератур ДЗ “ПНПУ ім. К. Д. Ушинського”;

Жаборюк Олена Анатоліївна, д-р філол. наук, проф. кафедри граматики англійської мови Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова;

Карпенко Олена Юрївна, д-р філол. наук, проф. кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики ДЗ “ПНПУ ім. К. Д. Ушинського”;

Мізєцька Віра Ярославівна, д-р філол. наук, проф., зав. кафедри іноземних мов національного університету “Одеська юридична академія”;

Науменко Анатолій Максимович, д-р філол. наук, проф., зав. кафедри теорії та практики перекладу і німецької філології Чорноморського державного університету ім. Петра Могили;

Озерова Ніна Григорівна, д-р філол. наук, проф. Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України;

Савчук Ганна Василівна, канд. філол. наук, доцент кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики ДЗ “ПНПУ ім. К. Д. Ушинського”.

Рекомендовано до друку вченою радою Державного закладу “Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського”.

Протокол № 5 від 30.12.2010 р.

Усі матеріали збірника представлені на сайті:

<http://www.pdpu.edu.ua/ukr/izd/index.html>

© Державний заклад “Південноукраїнський національний педагогічний університет” імені К. Д. Ушинського», 2011

Від редакційної колегії

Редакційна колегія збірника “Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського: Лінгвістичні науки”, члени спеціалізованої вченої ради по захисту кандидатських дисертацій К.41. 053. 05, секція теоретичної та прикладної лінгвістики Південного регіонального центру НАН і МОН України від щирого серця вітають доктора філологічних наук, професора **Бровченко Тамару Олександрівну зі славними датами — з 90-річним ювілеєм зі дня народження та 70-річним ювілеєм трудової діяльності.**

Бровченко Тамара Олександрівна, провідний фахівець у галузі експериментальної та теоретичної фонетики України, є послідовником наукової школи експериментальної фонетики Московського педагогічного інституту іноземних мов імені М. Тореза (проф. Торсуєв Г. П., проф. Артемов В. А.) та наукової школи експериментальної фонетики філологічного факультету Санкт-Петербурзького університету (проф. Зиндер Л. Р., проф. Бондарко Л. В.).

Кандидатську дисертацію “Звукова система англійської мови” було захищено в Московському державному інституті іноземних мов імені М. Тореза в 1952 році. Докторську дисертацію “Проблеми словесного наголосу (експериментально-фонетичне дослідження на матеріалі англійської та української мов)” захищено в Ленінградському державному університеті в 1975 році.

Основними напрямками наукової діяльності проф. Бровченко Т. А. є контрастивна лінгвістика (фонетика), експериментальні дослідження просодичних характеристик звучного мовлення (на матеріалі англійської, української та російської мов).

Під час наукової діяльності Тамара Олександрівна опублікувала 86 наукових праць, що включають сім монографій, три підручники, статті, доповіді. Видана у 1964 році книга Т. А. Бровченко, І. Н. Бант “English Phonetics” була першим вітчизняним підручником, якій містить контрастивне зіставлення фонетичних характеристик англійської та української мов; на цьому підручнику виховано багато поколінь українських філологів.

Під науковим керівництвом проф. Бровченко Т. А. захищено тринадцять кандидатських і чотири докторських дисертацій в галузі експериментальної фонетики (Бардіна Н. В., Корольова Т. М., Нушикян Е. А., Таранець В. Г.).

Відмінник народної освіти проф. Бровченко Тамара Олександрівна продовжує плідно працювати в галузі контрастивної фонетики та фонології, керує кандидатськими дисертаціями, є членом спеціалізованої вченої ради по захисту кандидатських дисертацій.

Колеги, послідовники та студенти бажають докторові філологічних наук, професорові **Бровченко Тамарі Олександрівні** міцного здоров'я, успіхів у науковій діяльності та життєвого оптимізму.

ГРАМАТИЧНА І СЕМАНТИЧНА СПОЛУЧУВАНІСТЬ КОМПОНЕНТІВ СЛОВСПОЛУЧЕННЯ

Статья посвящена анализу грамматической и семантической сочетаемости компонентов словосочетания. Определено понятие сочетаемости, установлены факторы, влияющие на сочетаемость слов и словоформ, рассмотрен механизм грамматической и семантической сочетаемости.

Ключевые слова: словосочетание, сочетаемость, грамматика, семантика.

The article analyzes the grammatical and semantic compatibility of the components of word-combination. The notion of compatibility is defined, the factors affecting the compatibility of words and word forms are set, the mechanism of the grammatical and semantic compatibility is considered.

Key words: word-combination, compatibility, grammar, semantics.

Дослідження словосполучення як синтаксичної одиниці має значну історію, проте й досі деякі питання теорії словосполучення потребують уважного вивчення. Одним з недостатньо опрацьованих на сьогодні залишається питання про специфіку сполучуваності компонентів словосполучення. Огляд лінгвістичних досліджень (пор. роботи В. Г. Адмоні, А. П. Загнітка, Ю. С. Долгова, С. Д. Кацнельсона, М. П. Кочергана, О. І. Федоренко та ін.) доводить, що поняття сполучуваності все ще не отримало чіткого визначення, немає також єдності у термінології.

Мета нашої статті — проаналізувати механізм граматичної та семантичної сполучуваності компонентів словосполучення, а також визначити чинники, які її зумовлюють.

Поняття сполучуваності треба відмежовувати від таких суміжних лінгвістичних понять, як валентність, дистрибуція, контекст, об'єднання. Пор. підхід М. П. Кочергана, який розрізняє валент-

ність, сполучуваність і дистрибуцію слова так: дистрибуція — це безпосереднє оточення слова в тексті; валентність — це наявність при слові певного числа “вакансій”, які повинні бути заповнені певними актантами, щоб висловлювання набуло граматичної і комунікативної повноцінності; а сполучуваність — це здатність слова вступати у зв’язки з іншими словами в тексті взагалі [1: 26]. Або пор. точку зору О. М. Лесінської, яка підкреслює, що валентність — це здатність слова вступати у зв’язки з певними іншими словами, дистрибуція — це ряд позицій, у яких певна одиниця мови, як, наприклад, фонема або слово, може займати місце, а сполучуваність — це здатність конкретного слова об’єднуватися з іншими словами під час утворення фраз і речень у зв’язному мовленні [2: 26]. Отже, при розмежуванні валентності і сполучуваності враховується дихотомія мови і мовлення: валентність — явище мови; сполучуваність — явище мовлення, актуалізована в мовленні валентність. Оскільки словосполучення виділяється тільки в мовленні (вичленовується з речення, а не існує до речення), то можна говорити, що ним репрезентовано сполучувальні властивості слів-складників. При цьому слід наголосити, що поняття сполучуваності охоплює властивості слів поєднуватися не тільки граматично (сполучення форм), а й семантично (сполучення семем). Таким чином, поняття сполучуваності є ширшим, універсальнішим, ніж усі інші суміжні з ним поняття.

Багато вчених (пор. праці Й. Ф. Андерша, І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської, А. П. Грищенко, З. М. Денисенко, А. П. Загнітка, М. П. Кочергана, І. І. Слинька, Г. М. Удовиченка, О. І. Федоренко та ін.) наголошують на тому, що в системі мови сполучуваність є категорією універсальною, властивою одиницям усіх мовних рівнів, і визначається як здатність мовних одиниць вступати у взаємозв’язки з одиницями власного (і рідше вищого) рівня для виконання певних номінативних і комунікативних завдань. У синтагматиці, застосовуючи її щодо сфери вільних словосполучень, сполучуваність словоформ відіграє надзвичайно важливу роль. У сфері словоформ їй відповідає сполучуваність морфем, а в сфері словоскладання — сполучуваність лексемних основ, яка іноді має дериваційні зв’язки зі сполучуваністю синтаксичною (пор.: *лісоруб* ← *рубає ліс* ← *людина, що рубає ліс* і под.). В. Г. Адмоні наголошує, що “в тій чи іншій формі будь-яка граматична теорія, як і граматична практика, з найдавніших часів імпліцитно чи експліцитно зверталася до цих явищ у найширшому масштабі” [3: 43]. Достатньо хоча б згадати, що термін “синтаксис” безпосередньо

позначає саме поєднання, організацію, побудову, тобто поняття, в яких семантика сполучуваності максимально представлена.

Виділяються такі основні параметри сполучуваності:

– спрямованість: елемент системи характеризується не лише своїми зв'язками з іншими елементами, але й тим, що ці зв'язки мають свої “входи” та “виходи”. Лінію, яка сполучає “вихід” одного елемента із “входом” іншого, називають вектором сполучуваності;

– обов'язковість: сполучуваність обов'язкова, якщо присутність одного елемента передбачає обов'язкову наявність іншого елемента у конструкції. Якщо наявність іншого елемента у конструкції лише можлива, то сполучуваність вважається факультативною;

– інтенсивність: сполучуваність характеризується різним ступенем інтенсивності і може поєднувати певні одиниці з різною регулярністю та ступенем усталеності;

– активність: сполучуваність мовної одиниці з оточуючими елементами може бути активною і пасивною. Зв'язок активний, якщо пропуск елемента, з яким сполучається досліджуване слово, не викликає змін у граматичній структурі речення, а пропуск досліджуваної мовної одиниці викликає зміни. Зв'язок пасивний, якщо пропуск мовного елемента, з яким сполучається досліджувана мовна одиниця, порушує граматичну структуру речення, а пропуск досліджуваної одиниці не спричиняє змін. Зв'язок взаємний, якщо пропуск будь-якого з елементів призводить до зміни граматичної структури речення [4: 5–6].

Розрізняють також контактну і дистантну сполучуваність. Остання може бути опосередкована службовими словами.

Розглядаючи специфіку утворення словосполучень, виникає потреба окремо зупинитися на факторах, які зумовлюють граматичну і семантичну сполучуваність слів і словоформ. У деяких працях (пор. роботи Г. В. Валімової, Б. С. Хаймовича, Д. М. Шмельова та ін.) наголошується на тому, що граматична сполучуваність принципово відрізняється від сполучуваності лексичної. Під лексичною сполучуваністю при цьому розуміють специфічне поєднання компонентів фразеологічних одиниць, яке призводить до утворення специфічних сполук, формально роздільнооформлених, проте семантично єдиних. На нашу думку, твердження про те, що для утворення синтаксично вільного словосполучення лексико-семантичні характеристики компонентів не мають значення, є надто категоричним. Більшість учених дотримуються думки, що лексичні чинники відіграють не менш

важливу роль, ніж граматичні, у процесі утворення словосполучень. Так, наприклад, С. Г. Тер-Мінасова, досліджуючи проблему сполучуваності словоформ, ставить питання: “А чи існують взагалі словосполучення, які було б правильно і доречно називати “абсолютно вільними”? “Думається, — стверджує дослідниця, — що це поняття є виправданим, тільки якщо повністю абстрагуватися від будь-якої реальності спілкування або будь-яких екстралінгвістичних факторів. Тоді основне протиставлення “вільні словосполучення” — “фразеологічна одиниця” буде повністю закономірним” [5: 11]. Адже такі, здавалося б, повністю вільне словосполучення, як *чорна сукня*, *біла сукня*, є соціолінгвістично зумовленими, оскільки можуть бути створені тільки в тому середовищі, де, по-перше, взагалі носять сукні, а, по-друге, розрізняють їх за кольором. Отже, на нашу думку, слід обов’язково говорити про граматичний і семантичний аспекти сполучуваності слів у словосполученні.

Можна виділити три типи граматичної сполучуваності компонентів словосполучення залежно від факторів, які її зумовлюють.

Граматична сполучуваність слів може бути мотивована їх лексичним значенням. Учені (пор. праці В. В. Виноградова, Н. З. Котелової, Л. Д. Чеснокової та ін.) наголошують, що “багато лексичних значень слова невіддільні від суворо визначених форм сполучуваності цих слів з іншими словами” [6: 26]. Завдяки цьому граматична сполучуваність може розрізняти лексичні значення полісемічних слів. Таким чином, сполучуваність, з одного боку, — це властивість слова поєднуватися з іншими словами, а з іншого — засіб відмежування певного лексичного значення слова від інших лексичних значень, тобто сполучуваність цього типу — це потенційна властивість і поєднання слів, і диференціації значень. Наприклад, дієслово *триматися* в одному значенні (*триматися за мотузку*) сполучається із знахідним відмінком з прийменником *за*, а в іншому значенні (*поличка тримається на підпорці*) — з місцевим відмінком з прийменником *на*. При такій сполучуваності граматичне значення слова (приналежність його до певної частини мови) не впливає на його сполучуваність і не є перпоною для поширення його сполучувальних властивостей на інші лексико-граматичні класи слів з подібним лексичним значенням. М. М. Прокопович яскраво продемонстрував, що спільнокореневі віддієслівні іменники і прикметники повторюють структуру дієслівних сполучень (*коритися долі*, *покірний долі*, *покірність долі*; *злитися на сина*, *злий на сина*, *злість на сина*) [7: 141].

Разом з тим у мові поширені випадки, коли слова з подібним значенням об'єднуються в групи з однаковою сполучуваністю, з однаковою формою зв'язку, незважаючи на те, що вони мають різні корені (тобто словотвірних зв'язків між ними немає) і навіть належать до різних частин мови (*мріяти про поїздку, думки про поїздку; наказати залишити будинок, розпорядження залишити будинок, вказівка залишити будинок, вимога залишити будинок* і под.). Подібність значень слів у цьому випадку “створює базу для уніфікації їх синтаксичних зв'язків” [8: 6].

Сполучуваність слова зумовлюється його лексико-граматичними особливостями. Часткове значення слова визначає сполучуваність тільки через загальне категоріальне значення, тобто сполучуваність другого типу “обумовлюється лексико-граматичним значенням слів при взаємодії загального лексичного і граматичного значень” [8: 6]. Граматичне значення слів створює перепону для поширення цієї сполучуваності на слова інших лексико-граматичних класів, закріплює певну сполучуваність за певним класом слів, зумовлює сполучуваність тільки через загальне категоріальне значення. Так, наприклад, при вираженні об'єктного значення (прямої направленості на об'єкт) тільки дієслова як особливий лексико-граматичний клас слів мають здатність сполучатися із знахідним відмінком без прийменника, причому не всі дієслова, а тільки ті, що становлять особливу лексико-граматичну групу перехідних дієслів. Слова інших частин мови з таким самим лексичним значенням змінюють тип сполучуваності (пор.: *придбати книгу — придбання книги, любити сина — любов до сина* і под.). Або, наприклад, використання узгодження як особливого способу сполучуваності обмежено лексико-граматичним класом іменника, а також займенника.

Сполучуваність може бути обумовлена тільки граматичними факторами, певною граматичною категорією без впливу конкретного лексичного значення. Так, наприклад, дієслова і дієприкметники пасивного стану керують орудним відмінком без прийменника, що позначає виконавця дії (пор.: *написано другом, куплено мамою, читається учнем, створений художником* і под.). Або, наприклад, компаратив (вищий ступінь порівняння прикметника або прислівника) характеризується категоріальним значенням більшої або меншої міри ознаки в певному предметі, процесі, стані тощо. З огляду на це загальне категоріальне значення компаратив керує знахідним відмінком з прийменником *за* (пор.: *більший за тебе, вродливіша за неї, розумніший за*

Івана і под.). Причому у формі компаратива можуть виступати слова різних лексичних груп, проте на сполучуваність із знахідним відмінком з прийменником *за* це ніяк не впливає.

Описані типи охоплювали випадки граматичної сполучуваності, що є постійною для слів як представників певних лексичних, лексикограматичних груп, а також для певних граматичних форм стрижневих слів. Інший характер має синтаксично зумовлена сполучуваність, що виникає тільки в певних конструкціях і безпосередньо не визначається ані лексичним значенням слова, ані його граматичною формою. Такий тип сполучуваності Л. Д. Чеснокова кваліфікує як “конструктивно-зумовлену” або “структурно-зумовлену” [8: 13]. Конструктивно-зумовлена сполучуваність слів може бути представлена як на словосполученневому, так і на реченневому рівнях. На реченневому рівні цікавий випадок конструктивно-зумовленої сполучуваності становить зв’язок, що багатьма дослідниками кваліфікується як тяжіння (пор. роботи Л. А. Булаховського, І. П. Распопова та ін.), наприклад, *Дитина народилася сліпою; Я прийшов утомленим; Сестра була хворою* і под. Кваліфікація речень з компонентами, поєднаними зв’язком тяжіння (у традиційній граматиці — складеним іменним присудком), як конструктивно-зумовленої сполучуваності пояснюється тим, що регулярний бінарний зв’язок ускладнюється третім, синтаксично зумовленим компонентом, що залежить від перших двох. Сполучуваність останніх з цим третім компонентом зумовлена синтаксично.

На словосполученневому рівні конструктивно-зумовлена сполучуваність слів репрезентується конструкціями, що містять у своєму складі цілісні (синтаксично зв’язані) словосполучення. Так, наприклад, іменники, що виражають найбільш загальні ознаки предмета (*людина, жінка, чоловік, хлопець, дівчина, тварина, птах* і под.), обов’язково вимагають залежного атрибутивного компонента тільки тоді, коли в конкретній синтаксичній позиції відбувається послаблення їх лексичного значення. Пор.: *Тільки психічно ненормальні люди не бояться смерті* (І. Поліщук); *Молодиці перебрали язиком усіх дівчат на селі... та й спинились на одній: то була Варка, дочка одного вербівського багатиря...моторна дівчина* (І. Нечуй-Левицький); *Балаш був чоловік убогий* (І. Нечуй-Левицький). Послаблення лексичного значення в таких випадках пояснюється тим, що слова типу *людина, жінка, чоловік* тощо позначають ознаку, яка вже міститься або в пояснюваному цими словами компоненті, або в найближчому контексті, тому сутність нового повідомлення полягає не в цих іменниках, а в

залежних від них означеннях. Або, наприклад, якщо у функції підмета, присудка, неузгодженого або відокремленого означення виступають конструкції, що містять у своєму складі компоненти *зросту, віку, з очима, з носом, з руками* і под., означення при таких словосполученнях стає обов'язковим. Пор.: *“Третя революція” — так визначив В. Підмогильний проблему міста і села і так озаглавив свою повість, фабульне ядро якої — захоплення міста махновцями, хлопцями з давно негосподарськими обличчями, котрі лякають жителів силою злости* (Літературна Україна. — 1999. — 10 червня); *Микола вже був не молодий хлопець, а чоловік з довгими вусами, з міцним станом, широкими плечима та міцними руками* (І. Нечуй-Левицький); *Прийшов купець з червоними очима, Щось на подвір'ї з батьком говорив* (Д. Павличко).

Компоненти словосполучення, окрім граматичної, характеризуються також семантичною сполучуваністю. Учення про семантичне узгодження компонентів словосполучення оформилося лише в кінці ХХ — на початку ХХІ ст., проте основи цього вчення були закладені ще в роботах В. В. Виноградова, А. В. Добіаша, Л. В. Щерби. Так, наприклад, А. В. Добіаш ще наприкінці ХІХ ст. висловлював думку про існування смислового зв'язку між словами, який забезпечують “однакові частинки значення слів” [9: 38]. Ідеї А. В. Добіаша та Л. В. Щерби про смислові зв'язки одразу не були підтримані науковцями, лише на початку 60-х років ХХ ст. А. К. Жолковський “визначає лексичну сполучуваність як валентність, що репрезентується узгодженням на рівні смислу” [10: 4]. З. М. Денисенко зазначає, що у період появи думки про необхідність розрізнення лексеми як оболонки слова й семми — вміщеного в ній смислу — останню розуміють як набір елементарних змістових компонентів або семантичних множників (сем), що перебувають на одному рівні. Це дало змогу уявити семіму “у вигляді комбінації семантичних множників” [10: 4]. Таким чином, сполучуваність кожного конкретного слова в середині заданої синтаксичної структури залежить від часткового збігу / незбігу семем.

Значний внесок у теорію семантичної сполучуваності зробив В. Г. Гак, дослідивши семні зв'язки між семемами компонентів словосполучення та сформулювавши основний закон семантичного узгодження: для того, щоб два слова утворили правильне сполучення, вони повинні мати, крім специфічних, розрізнявальних сем, одну спільну сему [11: 83]. Комбінаторика значень слів виявляється в будь-якому словосполученні, оскільки словосполучення є мінімальним контекстом. Утворення актуального смислу слова являє со-

бою контекстуально зумовлене семне варіювання значення слова, яке полягає в актуалізації комунікативно релевантних компонентів системного значення слова. Семне варіювання відбувається на рівні окремої семми і пов'язане з вибором семантичних компонентів, які підлягають актуалізації у зв'язку з певним комунікативним завданням шляхом низки семантичних процесів (актуалізації семми, посилення і послаблення семми, розщеплення семми, наведення семми, модифікації, конкретизації, підтримки, погашення, нейтралізації). Кожен з цих процесів може бути одним із засобів семантичного узгодження між компонентами словосполучення [11]. Так, наприклад, у словосполученні *тонка нитка* слово *нитка* має значення “тонко зсукана, скручена пряжа, що використовується для шиття, в'язання, вишивання, виготовлення тканин”; компонент *тонко*, смисл якого повністю входить на правах семми до складу іншого компонента *нитка*, є інформативно вагомим завдяки виконуваній функції. Тонка нитка протиставляється нитці нормальній, середньої товщини (тут ознака *тонко* залишається неактуалізованою) і товстій нитці (відхилення від норми в інший бік). При середній товщині позначуваного немає потреби супроводити цей іменник означенням (товщина нитки зовсім не є важливою, придатна будь-яка), а от відхилення від норми, якщо це актуальна деталь, спеціально позначається словом *тонка* або *товста*. Таким чином, у словосполученні *тонка нитка* засобом семантичного узгодження між компонентами є семантичний процес актуалізації семми.

Отже, семантична сполучуваність слова визначається як реалізована ним здатність сполучатися з іншим словом на підставі наявності в їх семній структурі спільної семми без урахування морфологічних і синтаксичних особливостей самих лексем.

Проблема семантичної сполучуваності, яка довгий час залишалася поза увагою дослідників, перебуває у центрі уваги сучасної корпусної лексичної граматики (corpus-based lexico-grammar). Цей новий тип граматики виник на основі ідей британського професора Дж. Фьорса та його послідовників Ф. Палмера, М. Геллідея, Дж. Сінклера [12; 13]. Згідно з теорією лексичної граматики, мова складається з граматизованої лексики, а не з лексикалізованої граматики, а тому її слід описувати, спираючись перш за все на поведінку слів, а не на абстрактні структури, у які можна підставляти лексичні одиниці. Загальновизнане твердження про те, що граматичні абстракції (структури) можна вивести, не вдаючись до лексичної семантики, піддається сумніву. Робиться революційний висновок: без граматики мало що можна пе-

редати, без лексичного складу нічого не можна висловити. Моделювання семантичної сполучуваності вважається ключем до адекватного опису мови [11: 6–7].

На нашу думку, постулати лексичної граматики є надто категоричними, проте наявність у словосполученні, крім граматичної, також і семантичної сполучуваності неможна заперечувати. Отже, у словосполученні потенційні валентні властивості слів реалізуються як на рівні граматичної, так і на рівні семантичної сполучуваності.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Кочерган М. П. Слово і контекст / М. П. Кочерган. — Львів: Вища шк., 1980. — 183 с.
2. Лесінська О. М. Граматична сполучуваність постмодифікаторів номінативної фрази / О. М. Лесінська // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. — 2007. — № 4. — С. 26–29.
3. Адмони В. Г. Грамматический строй как система построения и общая теория грамматики / В. Г. Адмони. — Л.: Наука, 1988. — 239 с.
4. Федоренко О. І. Лексична сполучуваність компонентів сталих дієслівно-субстантивних виразів типу *to give a smile, to have a look, to make a suggestion* у сучасній англійській мові : автореф. канд. філол. наук. — Львів: Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, 2004. — 22 с.
5. Тер-Минасова С. Г. Словосочетание в научно-лингвистическом и дидактическом аспектах : учеб. пособие для пед. ин-тов и филол. фак. ун-тов / С. Г. Тер-Минасова. — М.: Высш. школа, 1981. — 144 с. — (Б-ка филолога).
6. Виноградов В. В. Основные типы лексических значений слова / В. В. Виноградов // Вопросы языкознания. — 1953. — № 5. — С. 25–34.
7. Прокопович Н. Н. К вопросу о роли словообразовательных связей частей речи в построении словосочетаний / Н. Н. Прокопович // Исследование по грамматике русского литературного языка. — М.: Изд-во АН СССР, 1955. — С. 138–149.
8. Чеснокова Л. Д. Грамматическая сочетаемость слов в простом предложении и факторы, обуславливающие её / Л. Д. Чеснокова // Сочетаемость языковых единиц. — Ростов н/Д: Изд-во Ростовского ун-та, 1968. — С. 5–21.
9. Добиаш А. В. Синтаксис Аполлония Дискола / А. В. Добиаш. — К.: Типография К. Н. Миляевского, 1882. — 184 с.
10. Денисенко З. М. Семантичне узгодження між компонентами словосполучення в українській мові : автореф. канд. філол. наук. — К.: Національний пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, 2005. — 23 с.
11. Гак В. Г. Семантическая структура слова как компонент семантической структуры высказывания / В. Г. Гак // Семантическая структура слова. Психолингвистические исследования. — М.: Наука, 1971. — С. 78–96.
12. Halliday M. A. K. The Semiotics of Culture and Language / M. A. K. Halliday. — London: Pinter, 1984. — 256 p.
13. Palmer F. R. Semantics. A new outline. / Предисл. и коммент. М. В. Никитина / F. R. Palmer. — М.: Высш. школа, 1982. — 111 с.

АРТУР ШНИЦЛЕР В ОЦІНКАХ, ВІДГУКАХ, ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Творчество австрийского писателя Артура Шницлера как сложное, многозначительное явление в литературе конца XIX — начала XX в. стало объектом многочисленных дискуссий и интерпретаций. Спорность мнений и разнообразие взглядов засвидетельствовали самобытность, а соответственно, и значимость фигуры А. Шницлера не только в литературном процессе Австрии, но и, в целом, в европейской литературно-художественной жизни.

Ключевые слова: *творчество Артура Шницлера, художественная модель, аспект рецепции, авторский стиль.*

Arthur Schnitzler's works as a complex and polysemantic literary phenomenon at the end of the XIX — beginning of the XX century have become the object of numerous discussions and interpretations. Controversy of thoughts and diversity of opinions prov the originality and thus the significance of Schnitzler's personality not only in Austrian literary process but also in European literary and artistic life.

Key words: *Arthur Schnitzler's works, fiction model, aspects of reception, author's style.*

Артур Шніцлер (1862–1931) — один з яскравих та суперечливих письменників, новатор у прозі та драматургії кінця XIX — початку XX ст. Його творчість багата на художні моделі. Йдеться про мистецтво, складові якого увібрали різні стилі (імпресіонізм, модерн, реалізм). Це викликало закономірну полярність критичних оцінок Шніцлерової творчості. У цьому зв'язку доцільно виокремити праці таких авторів, як Рей Аллен, Франц Баумер, Елен Буцко, Ренате Вагнер, Елізабет Гереш, Петер Гей, Дірк Детлефсен, Роланд Дугамель, Ірене Ліндгрєн, Вернер Нойзе, Міхаєла Перльман, Ганс Позер, Урбах Райнгард, Штефан Сімонек, Йозеф Стрелка, Констанце Флідль, Джузеппе Фарезе, Гартмут Шайбле. Зарубіжне літературознавство, у першу чергу німецьке та австрійське, панорамно охопило ранню, до-

воєнну і післявоєнну прозу А. Шніцлера. Проте вона розглядалася з позицій внутрішньої еволюції Шніцлера-прозаїка, а не в контекстувальному ключі щодо характеристики літературних напрямів кінця XIX — початку XX ст.

Творчість А. Шніцлера постає перед сучасними дослідниками й інтерпретаторами як літературне явище загальноєвропейського історико-літературного процесу. Вона має чіткі окреслення на тлі літературно-мистецької атмосфери його доби.

Дослідницький інтерес до прози Шніцлера на зламі століть мав місце ще за життя письменника. У 1895–1930-х рр. побачила світ низка монографій, присвячених критичному аналізу драматичних і прозових творів літератора. Тут характерні студії Еміля Шаєфера (1897), Пауля Вільгельма (1899), Макса Буркгарда (1905), Карла Ганса Штробля (1906/07), Олександра Залькінда (1907), Гайнріха Штюмке (1907), Віктора Клемперера (1910/11), Юліуса Каппа (1912), Ріхарда Шпехта (1922), Теодора Райка (1913), Йозефа Кьорнера (1921), Отто Шіннерера (1931). Примітний факт: у 1931 р. з-під пера представника авангардного літературного гуртка “Молодий Відень” (з 1890 р. до авангардного літературного гуртка “Молодий Відень” входив Артур Шніцлер) Гуго фон Гофманстала (1874–1929) з’явилася важлива стаття про Артура Шніцлера з нагоди його 60-літніх уродин [1].

В Україні творчість Артура Шніцлера нині призабута, хоча на початку століття вона розбухувала думки й настрої театрального й читацького загалу. Якщо говорити про українські переклади творів Артура Шніцлера, то першим інтерес до прози австрійського новеліста та драматурга виявив Осип Фацієвич. У 1904 році він переклав українською мовою цикл із семи діалогів “Anatol” (“Анатоль”) Артура Шніцлера. До слова, це був і перший вагомий твір австрійського письменника. Український читач познайомився з ним у цьому ж році на шпальтах часопису “Літературно-наукового вісника” [2]. У 1909 році в театрі “Соловцов” зробили спробу поставити Шніцлерового “Анатоль”.

Серед перекладів Шніцлерової прози особливе місце займає українськомовна інтерпретація драми “Freiwild” (“Дика звірина”) [3]. Автор Йосиф Стадник (1876–1954) — відомий режисер, актор і театральний педагог, переклав її для театральної сцени. У 1905 році твір протягом місяця друкувався у щоденній львівській газеті “Руслан”.

Відому новелу “Leutnant Gustl” (“Лейтенант Густль”) переклав український фольклорист, етнограф, Володимир Гнатюк (1871–1926)

у 1904 р. і надрукував її у “Літературно-науковому віснику” [4]. У його перекладі дуже тонко живає передана гама людських переживань, лапідарність вислову, котра досягається багатством порівнянь, метафоричністю та афористичністю мови. Під кінець 20-х рр. український читач побачив ще один переклад новели “Лейтенант Густль”, автором якого був Андрій Строговський (Київ–Ляйпціг, 1929) [5].

Знаний український письменник, критик Борис Грінченко (1863–1910), який зарекомендував себе як активний перекладач німецькомовної літератури, опублікував свій переклад драми Артура Шніцлера “Liebele! ” (“Забавки”, Київ, 1908) [6].

До найактивніших перекладачів творів Артура Шніцлера перших десятиліть ХХ ст. належить Марія Грушевська (1868–1948), дружина автора “Історії України-Руси”. В її значному за обсягом і вагомою доробку переклади з А. Шніцлера: “Literatur” (“Література”, Львів, 1913), “Die letzten Masken” (“Останні маски”, Львів, 1913), “Der einsame Weg” (“Самітною дорогою”, Львів, 1915) [7]. Перекладацьке обдарування Марії Грушевської виявилось не лише у якості її тлумачень, а й у вимогливому доборі літературних творів, що призначалися для перекладу.

У 1923 році на шпальтах часопису “Літературно-наукового вісника” надрукована стаття “З приводу 60-літніх роковин уродження” з-під пера талановитого журналіста, критика, поета та перекладача Остапа Грицяя (1881–1954) [8]. Літературознавець засвідчив глибоке філософське розуміння Шніцлерового слова, його ролі у розвитку національної і світової літератури. Його передмова містить аргументовані спостереження. Вони окреслюють зв’язок митця з літературними тенденціями того часу, характеризують авторський стиль, а також заслуги письменника перед світовою культурою. О. Грицяй виокремлює такі твори А. Шніцлера, як “Година пізнання”, “Анатоль”, “Серпанок Беатріче”, “Лейтенант Густль”, “Дорога на свободу”, “Професор Бернгарді”. У статті критик робить акценти на художній значущості драм Шніцлера для української літератури, оскільки у них змальовані такі психологічні типи, характерні і для українського письменства. Не залишився поза увагою дослідника і той факт, що український театр традиційно орієнтувався на побутово-етнографічну драму.

Широким був перекладацький діапазон О. Гордона. Відомим є його тлумачення повісті Артура Шніцлера “Therese. Chronik eines Frauenlebens” (“Тереза. Хроніка з життя однієї жінки, Київ, 1928) [9]. Цьому перекладу притаманна м’яка, імпресіоністична манера пись-

ма, відчувається його органічна співвіднесеність, передусім стильова й інтонаційна з оригінальним твором.

1930 р. у Львові окремою невеличкою книжечкою вийшла п'єса Артура Шніцлера “Der grüne Kakadu” (“Зелений какаду”) у перекладі Володимири Крушельницької (1903–1938) [10]. “Літературно-науковий вісник” у цьому ж році надрукував оповідання “Die Frau des Weisen” (“Жінка вченого”) [11]. Переклад належить О. Яворівській, у доробку якої й переклад оповідання “Der blinde Geronimo” (“Сліпий Джеронімо”, 1934) [12].

Творча спадщина А. Шніцлера посідає одне з найпомітніших місць у контексті європейського літературного процесу. Жоден інший із австрійських письменників за роки свого життя так багато не перекладався на інші мови, як Артур Шніцлер. Його прозі властиве об'єктивне відтворення дійсності, соціальних і моральних конфліктів. Для неї прикметна соціально загострена проблематика і різноманітність художньої форми творів. Тому й не дивно, що творами Артура Шніцлера зацікавилися такі критики, як Микола Євшан та Остап Грицай. Так, наприклад, Микола Євшан (1889–1919) дійшов висновку: “З сучасних австрійсько-німецьких письменників Шніцлер одиникий здобув собі широку популярність, можна навіть сказати: європейську. Він здобув її так само без форси, як віденська оперетка, яка в останні роки переходить з тріумфом усі європейські сцени” [13:383].

В українському літературознавстві кінця ХХ — початку ХХІ ст. проза Артура Шніцлера представляє мало досліджувану ділянку. Окремі складники поетики й авторської концепції дійсності Шніцлера окреслені у публікаціях Кіри Шахової [14], Дмитра Задонського [15], Івана Мегели [16], Тимофія Гаврилів [17], Івана Зимомрі [18]. Впродовж 1940–2000 рр. твори цього драматурга і новеліста не перевидавалися і не перекладалися. Книги “Артур Шніцлер. Передбачення долі. П'єси, оповідання” (2001) [16] та “Артур Шніцлер. Повернення Казанови. Повісті, оповідання” (2003) [19] розпочинають сучасну серію видань цього письменника блискучого розуму в Україні. Переклад з німецької повністю здійснений вченим, літературознавцем Іваном Мегелою, окрім п'єси “Забавки”, де використано переклад Бориса Грінченка 1908 року. Після промовистої передмови Івана Мегели тексти Артура Шніцлера прочитуються якимось по-іншому. Його добра обізнаність з життєвим та творчим шляхом письменника, зрештою мужність братися за нове — ледь торкане, провокативне обіцяють цим книгам широку аудиторію. Заслуговує уваги переконлива

думка перекладача: “Він (Артур Шніцлер. — *О. Б.*) ставить нас, людей іншої епохи, перед тими ж нерозв’язаними проблемами: непереборної самотності людини, відсутності соціальної справедливості, нерозуміння людиною самої себе, незважаючи на глибинне самопізнання, панування цинізму, аморальності і безвідповідальності тощо. Його творчість не старіє, бо її тематику становлять життєві ситуації, які повторюються і залишаються актуальними, поки існує людина” [16:7].

Велику популярність здобули твори Артура Шніцлера і в Росії на початку ХХ ст. За сприяння “Південно-Руського книговидавництва” у 1903 році вийшло друком повне зібрання творів Артура Шніцлера у російськомовному перекладі [20]. У вступному слові йдеться про те, що Артур Шніцлер “на теперішній час є найбільш цікавим і видатним письменником Австрії, який має велику популярність не тільки у себе на батьківщині, але далеко за її межами. Його п’єси облетіли головні європейські сцени; кожний новий його твір широко обговорюється; найбільш чудовими є його драми і новели, які витримали цілий ряд видань і перекладені на основні європейські мови” [20:7].

Свій вияв у літературно-критичному осягненні та в художній практиці знайшли російськомовні переклади Зінаїди Венгерової (1867–1941) “*Der Weg ins Freie*” (“Дорога на свободу”, Санкт-Петербург, 1908) [21], “*Frau Beate und ihr Sohn*” (“Пані Беата та її син”, Санкт-Петербург, 1913) [22], Зиновія Львовського (1881–1927) (збірка перекладів під назвою “*Masken und Wunder*” (“Маски і чудеса”, Москва, 1923)) [23]. Осипа Манделъштама (1891–1938) вважають одним з перших перекладачів творів Артура Шніцлера на російську мову. Йому належить переклад “Новели снів” — саме таку назву він вибрав для Шніцлерової “*Traumnovelle*”. Переклад з’явився на початку 20-х рр. Повість “*Fräulein Else*” (“Панянка Ельза”) — органічно увійшла в контекст російської літератури і сприяла увиразненню жанрових різновидів художнього перекладу. У 1925 р. цей твір вийшов друком у перекладі Ісає Манделъштама (1885–1954) [24].

З виступами Шніцлера у літературі його творчість стає предметом особливої зацікавленості з боку критики. І відразу ж дуже гостро постає проблема перекладання його творів. У цьому контексті закономірною була поява повного зібрання творів А. Шніцлера у дев’яти томах у російськомовному перекладі, яке вийшло друком у видавництві В. Сабліна (Москва, 1903–1911) [25]. Видання містило конструктивну і глибоку передмову відомого датського критика

Георга Брандеса (1842–1927). Заслугує уваги також відгук на цей дев'ятитомник російського поета, драматурга, перекладача Олександра Блока (1880–1921): “Відкривалися для Шніцлера якісь “можливості” (“Зелена папуга”, “Жінка з кинджалом”), бо “син красеня Відня” від талановитості чуйний, а всім чуйним людям в Європі тепер зрозуміло, що під ногами — жар. Але щоб ходити по ньому, Артур Шніцлер придбав собі віденські черевики з товстої шкіри і справді продефілював у них під бурю оплесків, та так, що і публіка залишилася задоволеною, і письменник не ушкодив ніг” [26:621].

Критика зверталася до творчості Шніцлера досить часто, але увага, головним чином, поширювалася на драматургію. Однак, у багатьох статтях критики детально охарактеризували два відомі прозові твори Шніцлера, а саме: новели “Вмирання” та “Дружина мудреця”. Серед російськомовних критичних праць відзначимо роботи Зінаїди Венгерової (1867–1941), Петра Когана (1872–1932), Оскара Норвежського (1882–1933).

Певні аспекти літературної діяльності Артура Шніцлера висвітлено в наукових розвідках, автори яких на основі вивчення окремих джерел зробили чимало цікавих висновків про творчу працю письменника. У цьому контексті заслуговує виокремлення праці історика літератури та літературного критика Олександра Євлахова (1880–1966), яка з'явилася у 1926 р. у Баку [27].

Наукова зацікавленість прозою Шніцлера, як і особистістю австрійського письменника, була уривчастою. Складна міжвоєнна соціально-політична ситуація, а згодом і Друга Світова війна зумовили неактуальне звучання прози Шніцлера. Останнє сприяло відходу його творчості у забуття. Наприклад, у Німеччині 1933–1945 рр. його, поряд з іншими учасниками “Молодого Відня”, сприймали як представника “*der abgetanen und versunkenen Welt*” (“конаючого і загибаючого світу”) [28:46].

Наново інтерес до творчої спадщини віденського автора відродився у післявоєнній Європі. З середини 1960-х років відбувся так званий “шніцлерівський ренесанс”. У цей час розпочався процес переосмислення творчості А. Шніцлера, яку більше не оцінювали на рівні поезії про “солодких дівчат” (*Süße Mädel*). Шніцлерознавство розвивалося так інтенсивно, що у США у 1961 році було створено Міжнародне товариство Артура Шніцлера, яке заснувало спеціальний журнал, присвячений виключно вивченню його художнього, публіцистичного, наукового доробку.

У рамках “шніцлерівського ренесансу” більшої ваги набула проза віденського автора, яку розглядали з різних позицій. У першу чергу, дослідники повоєнної літератури вивчали актуальну на той час тему творчої психології. У цьому контексті особливо докладно аналізували зв’язок прози Шніцлера з психологією і психоаналізом. Досить велику кількість таких робіт було присвячено особистим і творчим взаємовідносинам Артура Шніцлера і Зигмунда Фройда. Менш досліджувалося соціальне значення прози Шніцлера, імпресіоністичний метод письменника, жанрова і образна структури прози. Слід відзначити: дослідники рідко зверталися до ранньої прози Шніцлера, тобто творів 1880-х років, у яких чітко проступає вплив натуралізму. Досі відсутнє розгорнуте дослідження прози Шніцлера, де б мало місце висвітлення контексту взаємодії різних художніх методів.

У 1960–1980-ті рр. розпочалося осмислення носія прози А. Шніцлера власне як імпресіоністичного типу героя. Примітний факт: у 1970-х рр. проза Шніцлера стала ключем до відкриття дискусії про особливості імпресіоністичних інтенцій у літературному процесі.

У 1967 р. у видавництві “Художня література” з’явився друком збірник прозових творів Артура Шніцлера з ґрунтовною передмовою Р. Самаріна, на думку якого, проза Шніцлера заслуговує на “пильну і дружлюбну увагу” [29:3]. Автору “видається можливим говорити про Шніцлера як про письменника, який входив до орбіти критичного реалізму того часу...” [29:7]. Цій збірці була присвячена рецензія Ю. Архіпова у журналі “Іноземна література”, після якої вивчення прозової творчості Шніцлера у Росії призупинилось на двадцять років. Втім треба виокремити працю Л. Андреева “Імпресіонізм” (1980), де певне місце відведено аналізу прози Шніцлера. Розглядаючи творчість Шніцлера крізь імпресіоністичну призму, Л. Андреев доходить висновку, що “Шніцлер... рухався тим шляхом, на якому неминучим був не тільки розвиток, але й подолання імпресіонізму” [30:171].

90-ті роки свідчать про значний літературознавчий та читацький інтерес до творчості Шніцлера. У 1994 р. А. Жеребін опублікував розвідку “Новелістика А. Шніцлера у контексті російської літератури” [31] і написав вступну статтю до збірника новел Шніцлера “Панянка Ельза”, який у цьому ж році вийшов друком. У цих роботах А. Жеребін наполягає на тому, що “ні реалістом, ні натуралістом Шніцлер вже не був. В той час як реалізм прагнув створити у літературі сам предмет, метою Шніцлера були опис та відтворення вражень, емоціонального

ореола, яким оточений цей предмет” [32:8]. У 1995 р. з’явилася дисертаційна робота А. Васильєвої, присвячена драматургії Шніцлера [33].

Прикладом зацікавленості творчістю австрійського письменника у Росії на початку XXI ст. слугують захищені дисертації І. Проклова “Художня проза Артура Шніцлера рубежу XIX–XX ст.” (Москва, 2002) [34], Є. Алексєєвої “Новелістика Артура Шніцлера” (Великий Новгород, 2002) [35], Т. Баришевої “Поетика художньої модальності ранньої новелістики Артура Шніцлера” (Іваново, 2006) [36], Л. Коршунової “Артур Шніцлер і Зигмунд Фройд: письменники і психологи у контексті австрійської культури” (Іваново, 2008) [37].

Німецькі та англійські автори Ульріх Вайнцирль, Ренате Вагнер, Ендрю Візелі, Ірене Ліндгрєн, Лаура Отіс, Бетіна Рідманн, Констанце Флідль розглядають творчість А. Шніцлера крізь призму сучасних вимірів трактування, переосмислюють його листи та щоденники.

Артур Шніцлер і на сьогодні залишається актуальним, цікавим і невідкритим уповні новелістом та драматургом. Кожен читач знаходить у його творах щось своє, важливе, неповторне...

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Hofmannsthal H., von. Arthur Schnitzler. Zum 60. Geburtstag / Hugo von Hofmannsthal // Die Berührung der Sphären. 1. — 3. Aufl. — Berlin, 1931. — S. 290–292.
2. Шніцлер А. Анатоль перед шлюбом / Артур Шніцлер; [пер. з нім. Осипа Фацієвича] // Літературно-науковий вісник. — Львів, 1904. — Т. 28. — Ч. I. — С. 243–258.
3. Шніцлер А. Дика звірина / Артур Шніцлер; [пер. з нім. Йосифа Стадника] // Руслан. — № 19–37. — Львів, 1905.
4. Герета І. Володимир Гнатюк: сім етюдів про вченого на його 125-річчя // І. Герета Тернопілля ’96: Регіон. річник. — Тернопіль, 1996. — С. 101–107.
5. Шніцлер А. Поручник Густль / Артур Шніцлер; [пер. з нім. Андрія Строговського]. — Київ–Ляйпціг, 1929.
6. Шніцлер А. Забавки. Драма на 3 дії / Артур Шніцлер; [пер. з нім. Бориса Грінченка]. — К., 1908. — 58 с.
7. Шніцлер А. Останні маски / Артур Шніцлер; [пер. з нім. Марії Грушевської]. — К.: Вид-во прихильників української літератури, науки і штуки у Львові, 1913. — 24 с.
8. Грицай О. Артур Шніцлер. З приводу 60-літніх роковин уродження (1862–1922) / Остап Грицай // ЛНВ. — Т. 79. — Кн. III. — Львів, 1923. — С. 239–248.
9. Шніцлер А. Тереза. Хроніка з життя однієї жінки / Артур Шніцлер; [пер. з нім. О. В. Гордона]. — К.: Культура, 1929. — 268 с.
10. Шніцлер А. Зелений какаду: Гротеска в одній дії / Артур Шніцлер; [пер. з нім. Володимири Крушельницької]. — Львів, 1930. — 41 с.
11. Шніцлер А. Жінка вченого: [Оповідання] / Артур Шніцлер; [пер. з нім. О. Яворівської] // ЛНВ. — 1930. — Т. 104. — Кн. 12. — С. 1047–1060.

12. Шніцлер А. Сліпий Джеронімо: [Оповідання] / Артур Шніцлер; [пер. з нім. О. Яворівської] // Діло. — 1934. — 17 верес., ч. 248; 18 верес., ч. 249; 20 верес., ч. 251; 22 верес., ч. 253; 27 верес., ч. 258.
13. Євшан М. А. Шніцлер і його драма “Professor Bernhardi” // Євшан М. Критика; Літературознавство; Естетика / [Упорядкування, передмова та примітки Н. Шумило]. — К.: Основи, 1998. — С. 383–394.
14. Шахова К. Австрійська культура на межі сторіч / Кіра Олександрівна Шахова // Вікно в світ. Зарубіжна література: наукові дослідження, історія, методика викладання. — К.: Інст. літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 2000. — № 2 (11). — С. 24–42.
15. Затонський Д. Феномен австрійської літератури / Дмитро Затонський // Вікно в світ. Зарубіжна література: наукові дослідження, історія, методика викладання. — К.: Інст. літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 1998. — № 1. — С. 6–132.
16. Шніцлер А. Передбачення долі: П'єси, оповідання / Артур Шніцлер; [пер. з нім. Івана Мегели, Бориса Грінченка, передм., прим. Івана Мегели, ред. Богдан Загайський]. — Чернівці: В-во газети “Молодий буковинець”, 2001. — 368 с.
17. Гаврилів Т. Nostalgie, або Повернення Казанови / Тимофій Гаврилів // Знаки часу. Спроби прочитання. — Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. — С. 56–57.
18. Зимомря І. М. Особливості австрійської малої прози як системи вартостей / Іван Миколайович Зимомря // Система тексту: інтеркультурний вимір. Наукові записки факультету романо-германської філології. [Том II. — Серія: Філологічні науки]. — Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ ім. І. Франка, 2008. — С. 95–109.
19. Шніцлер А. Повернення Казанови: Повісті, оповідання / Артур Шніцлер; [пер. з нім. Івана Мегели]. — Чернівці: В-во газети “Молодий буковинець”, 2003. — 336 с.
20. Минь Д. Артур Шницлер. Полное собрание сочинений / [вступит. стаття Д. Минь]. — Киев, Петербург, Харьков: Южно-Русское Книгоиздательство Ф. А. Иоансона, 1903.
21. Шницлер А. Путь к свободе / Артур Шницлер; [пер. з нем. Зинаиды Венгеровой]. — Санкт-Петербург: Екатеринбургское Печатное Дело, 1908. — 352 с.
22. Шницлер А. Фрау Беата и ее сын / Артур Шницлер; [пер. з нем. З. Венгеровой, Л. Андреева, Е. Ивановой] // Литературно-художественные альманахи журнала “Шиповник”. Книга 19. — Типография Товарищества “Наш Век”, 1913. — 278 с.
23. Шницлер А. Маски и чудеса / Артур Шницлер; [пер. з нем. Зиновия Львовского]. — Петроград — Москва: Петроград, 1923. — 128 с.
24. Шницлер А. Барышня Эльза: Повесть / Артур Шницлер; [пер. з нем. И. Б. Мандельштама]. — Л.: Сеятель, 1925. — 91 с.
25. Шницлер А. Полное собрание сочинений в девяти томах / [вступительная статья Георга Брандеса] / Артур Шницлер. — М.: Издание В. М. Саблина, 1910. — 2946 с.
26. Блок А. А. Артур Шницлер / А. А. Блок // Собрание сочинений в 8-ми тт. / [вступ. стаття А. А. Блок]. — Т. 5. — М. — Л.: Госиздат, 1962. — С. 621–622.
27. Евлахов А. М. Артур Шницлер / Александр Михайлович Евлахов. — Баку, 1926.
28. Arthur Schnitzler, sein Leben, sein Werk, seine Zeit / [hrsg. v. Heinrich Schnitzler, Christian Brandstätter u. Reinhard Urbach]. — Frankfurt am Main: S. Fischer, 1981. — 368 S.

29. Шницлер А. Жена мудреца. Новеллы и повести / Артур Шницлер; [пер. з нем. Р. Самарина, вступит. статья Р. Самарина, сост. и примеч. Т. Путинцевой]. — М.: Художественная литература, 1967. — 702 с.
30. Андреев Л. Г. Импрессионизм / Леонид Григорьевич Андреев. — М.: Изд-во МГУ, 1980. — 249 с.
31. Жеребин А. И. Новеллистика Артура Шницлера в России / Алексей Иосифович Жеребин // Типология жанров и литературный процесс. Сб. научн. трудов. — СПб.: Северо-Запад, 1994. — С. 35–45.
32. Жеребин А. И. Новеллы Артура Шницлера в контексте русской литературы / Алексей Иосифович Жеребин // Артур Шницлер. Барышня Эльза. Сборник новелл / [сост. и вступ. статья А. Жеребина]. — СПб.: Северо-Запад, 1994. — С. 5–20.
33. Васильева А. В. Драматургия Артура Шницлера 90-х годов XIX века: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: 10.01.05. “Сравнительное литературоведение” / А.В. Васильева. — М., 1995. — 19 с.
34. Проклов И. Н. Художественная проза Артура Шницлера рубежа XIX–XX веков: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : 10.01.03 “Литература народов стран зарубежья” / И.Н. Проклов. — М., 2002. — 16 с.
35. Алексеева Е. В. Новеллистика Артура Шницлера: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. канд. филол. наук: спец. 10.01.03 “Литература народов стран зарубежья” / Е. В. Алексеева. — Великий Новгород: НовГУ им. Ярослава Мудрого, 2002. — 22 с.
36. Барышева Т. Г. Поэтика художественной модальности ранней новеллистики Артура Шницлера: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: 10.01.03 “Литература народов стран зарубежья” / Т. Г. Барышева. — Иваново, 2006. — 17 с.
37. Коршунова Л. Ю. Артур Шницлер и Зигмунд Фрейд: писатели и психологи в контексте австрийской культуры: атореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: 10.01.03 “Литература народов стран зарубежья” / Л.Ю. Коршунова. — Иваново, 2008. — 19 с.

АНТРОПОНІМ ЯК ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧА КАТЕГОРІЯ (на матеріалах англомовного та німецькомовного перекладів “Енеїди” І. Котляревського)

Статья посвящена проблеме переводимости антропонимов. Рассмотрены взаимозависимость различных традиционных способов воспроизведения антропонимов и их этимологической основы. Установлено, что выбор того или иного переводческого метода непременно должен быть обусловлен макротекстуальным фоном и отвечать стилистическим и жанровым особенностям произведения. Прагматическая функциональность перевода требует частичной адаптации единиц оригинала.

Ключевые слова: антропонимия, перевод патронимов, перефразирование, деминутив.

The article dwells on the problem of anthroponym translatability. The interdependence between traditional methods of anthroponym translation and the etymological base has been studied. It has been estimated that the choice of any translational technique must consider the macrotextual background and correspond to the genre-stylistic peculiarities of the text. The pragmatic value of the translation requires the original text elements partially adapted.

Key words: anthroponomy, patronymic translation, periphrasis, diminutive.

Антропоніми порівняно легко переходять з мови оригіналу в мову перекладу, часом зовсім іншої парадигматики, оскільки вже традиційним пріоритетним способом їхнього відтворення вважається транскодування. Таким чином, проблема перекладу антропонімів може здатись уже вирішеною, проте тут часто виникають несподівані ситуації. При перекладі антропонімів багато залежить від їхнього контекстного середовища, жанрово-стильових характеристик твору, правильності розуміння авторських особливливостей та, власне, антропонічної групи. Категорія антропонімів не обмежується, як прийнято вважати, самими лиш власними назвами осіб, та й за різних

умов, передусім залежно від того, в тексті якого стилю вона зустрічається, переклад однієї і тієї ж антропонічної одиниці може відрізнятися.

Проблема перекладу антропонімів набула особливого поширення на сучасному етапі розвитку перекладознавчої науки. У першу чергу слід чітко визначити, що криється за терміном “антропонім”. Слово походить від гр. *anthropos* — людина і *onoma* — ім’я, що, власне, означає імена людських істот. Але не слід забувати, що це не обмежується, як часто вважається, іменем та прізвищем особи. Окрім них, антропономастика чи антропонімія, як галузь ономастики охоплює також патроніми, до яких входить звична для нас форма “по батькові”, матроніми або метроніми (власні назви дітей за іменем матері чи родича по материній лінії), прізвиська, зменшені, пестливі імена, етніоніми. Отже, кожна група потребує різного підходу до її тлумачення.

Переклад англійською мовою патронімів, дуже характерних для української традиції, не мав би, на перший погляд, викликати жодних труднощів. Подібно, як при перекладі імен та прізвищ, вдаємось до транслітерації. Але якщо при перекладі документації чи в розмовній сфері патронім дозволяє точніше ідентифікувати особу, то в художній літературі його практичне значення, а отже і спосіб відтворення, може суттєво відрізнитися. Виникає ще й інша проблема — в багатьох мовах, зокрема в українській, патронім є важливою частиною імені людини, вказує на приналежність до роду, спадкоємність від батька до дітей. Патронім часто був частиною родинного імені. В англійській мові натомість після першого імені у власній назві людини часто знаходиться друге ім’я, а потім прізвище, — *first name, middle name, second name* відповідно, на що слід звертати увагу при перекладі українських персоналій і що не варто ототожнювати з трьохкомпонентною системою ім’я — по батькові — прізвище, характерною для української мовної та соціальної парадигми. Тим паче, така форма як по батькові і складніша для розуміння реципієнта відмінної мовної системи через родові та відмінкові закінчення, часто нехарактерні для германських чи інших мов. Варто зазначити, що патроніми характерні для парадигм різних мовних сімей, тільки в різних мовних системах етимологічний складник передається за допомогою різних лексичних флексій, що, власне, є важливим при перекладі. Незважаючи на присутність смислових частин у слові, патронім транскрибується на українську мову без тлумачення його складових, серед яких найчастіше слова “син” чи “дочка” та родові ім’я, для прикладу, звичне прізвище англійського,

шотландського чи ірландського походження *Wilson* означає “син Вілла”, тобто Вільяма, поширене іспанське прізвище *Fernandez* — “син Фернандо”, німецьке *Mendelsohn* — “син Менделя”, скандинавське *Swenson* — “син Свена”, голандські *Abrahamszoon* — “син Абрагама”, *Pietersdochter* — “донька Пітера” і т.д. [1]. Однак тоді як в більшості мов родове ім'я, запозичене з діда-прадіда, лягло в основу прізвища, у деяких слов'янських мовах, зокрема в українській, утворилося дві форми — по батькові та група патронімічних родинних прізвищ. Так, в українській мові на сучасному етапі існує дві форми “незалежних” патронімів — жіноча, що закінчується на суфікс —івна / —івна, та чоловіча —суфікс —ович / —йович. Але не слід і забувати про прізвища на —енко, —ович, —евич, —ів, —ук, —юк, що відносяться до групи спадкових прізвищ. Так, Попенко, поширене тепер прізвище, раніше вказувало на родинний зв'язок сина та батька, тобто означало “син попа”, так само як і Попович. Для доньки існувала своя окрема форма, в даному випадку — Попівна. Чоловічо-особові форми в ході розвитку мови стали незалежними родинними прізвищами. За таким самим принципом формуються прізвища, в семантичній основі яких фігурує назва професії, заняття. Цікаво, що переважна більшість прізвищ цього типу словотворення, одного з найбільш поширених, утворена від чоловічого імені, на основі чого простежуються паралелі в багатьох сучасних мовах різних мовних сімей.

Відтворення патронімів, загалом, не викликає труднощів. Незважаючи на їхню етимологію та семантику окремих елементів, вони не перекладаються на українську мову, а транскодуються. Форма по батькові в українській, російській та ряді інших слов'янських мов теж зазвичай транслітерується. Але за сучасною тенденцією, очевидно під впливом англійської мовної традиції, часто вона опускається при перекладі, адже саме ім'я та прізвище фактично ідентифікують особу, крім того, як уже зазначалось, іншомовний читач може її легко переплутати з прізвищем, тим паче, якщо часом вони можуть збігатися, наприклад, по батькові Тарбсович та прізвище Тарасувич. Натомість, для того, щоб передати шанобливе ставлення та звертання, що виражається по батькові, в англійській мові перед персоналією ставиться титул *Mr* відносно чоловіка та *Mrs/Ms* відносно жінки, що перетинається з порівняно новою тенденцією в сучасній українській мові, яка, проте, має досить тривалі історичні та міжмовно-культурні передумови, коли при шанобливому звертанні до особи все більш звичним стає вживання “титульних” ввідних компонентів, наприклад, “пане” чи “пані”.

Оскільки антропоніми, утворені від імен чи назв професій, окремих значущих лексичних одиниць, можуть мати прямих відповідників цих складових в іноземній мові, то постає питання, чи слід перетворювати вихідну форму відповідно до норм чужої мови. Проблема втім, що, як вже було зазначено, антропоніми цього типу вже втратили первинне семантичне значення і тепер виконують роль загального родинного найменування. Тому, звісно, хоч в етимологічному плані, наприклад, прізвище Іваненко можна розглядати як John's son, проте проведення паралелей з англійським прізвищем Johnson є недопустимим.

Та все ж проблематичним може бути переклад українських патронімів англійською та німецькою мовою, особливо у віршованій формі, де не тільки вибір, а й розміщення кожного лексичного елемента має значення, а тим паче тоді, коли патронім утворений від іншомовного слова та за українським морфологічним шаблоном, що можна проілюструвати на “Енеїді” І. Котляревського. Тут перекладачеві слід звернути увагу не тільки на теоретичну правильність того чи іншого способу перекладу, а й його виправданість та прагматичну функціональність. У поемі зустрічаємо різноманіття як синтетичних — “Анхізенко” [2:77], “Еней Анхізович” [2:168], “Анхізович” [2:174], “Агамемноненко Галес” [2:156], “Тейзейович, пан Іполит” [2:156], “Іул Енейович” [2:189], “Сатурнович” [2:183], так і аналітичних — “Анхізів син” [2:73], “Анхізова дитина” [2:124], “Анхізове дитя” [2:138], “Венерин син” [2:164] патронімічних форм.

Перифраз типу “Анхізів син”, “Анхізова дитина” і т. п. має в своїй основі граматично-морфологічну парадигму, характерну для англійської та німецької мови, тому тут не виникає особливих труднощів при перекладі. Як англійська, так і німецька мовна організація дозволяє адекватно відтворити дану конструкцію двома способами — за допомогою присвійного відмінка іменника та of-фрази в англійській (саме другий спосіб частіше обирає Богдан Мельник) та відмінкових керувань з генетивом чи von — дативом, або субстантивного присвійного відмінка іменника у німецькій (обидва варіанти застосовуються Іреною Качанюк-Спех) відповідно:

Анхізів син [2:73] — Aeneas [2:73] — Anchises' Sohn [3:50],

Анхізова дитина [2:124] — Aeneas [2:124] — das Kind von Anchises [3:100],

Анхізове дитя [2:138] — the son of Anchises [2:138] — der Sprößling von Anchises [3:111].

Те ж спотерігаємо і при перекладі матроніма — форми, значно менше поширеної у мові та не так часто вживаної у поемі:

Венерин син [2:164] — son of Venus [2:164] — Sohn der Venus [3:134].

Друга група антропонімічних перифразів, власне, звичних для українського читача слівформ звертання на —енко та —ич, характерних для слов'янської, в тому числі української, але чужих для германської лінгвістичної парадигми викликає певні запитання. Якщо детальніше розглянути їх в загальному контексті, стає зрозуміло, що тут необдуманно одразу вдаватись до транслітерації, адже хоч вони і утворені згідно норм української мови, афікси наросені на античну лексичну одиницю, ім'я, взяте з античності і укорінене у багатьох сучасних мовах. Отже, саме по собі воно не є цілком українським. Варто визначити, що в даному випадку важливіше зберегти при перекладі — граматично-морфологічні особливості чи семантику. Звичайно, дані суфіксальні синтетичні конструкції не мають прямого відповідника у мовах перекладу, проте на адекватному смисловому рівні можуть бути ототожені з спільною формою: Анхізів син = Анхізенко = Анхізович.

Анхізенко [2:77] — Anchises' progeny [2:77] — Anchises' Sohn [3:52].

Як бачимо, перекладачі обирають за еквівалент вищезгадану дескриптивну форму, яка в контекстному значенні відповідає вихідній, а в стилістичному плані містить ще й елемент пафосності, що відображає загальний стиль поеми. Проте у подібних випадках перекладачі все ж вдаються до різних способів перекладу, часом досить суперечливих.

Анхізович [2:174] — my friend [2:174].

Б. Мельник цілком трансформує звертання, проте в макроконтексті “Анхізович” та “my friend” є вдалими відповідниками, тим більше, що звертання по батькові, особливо вжите без імені, має в собі досить відчутну нотку фамільярності. Проте не завжди перекладач має змогу вдатись до такого методу. Звертання “Сатурнович”, аналогічне до попереднього, відтворене завдяки дескриптивній групі, що, вочевидь, продиктоване контекстом:

Сатурнович [2:183] — son of Saturn [2:183].

Звертання у формі ім'я + по батькові, що теж часто зустрічається в поемі, носить більш офіційний характер та вкладену в нього нотку поваги, і, що прикметно, це відображає Б. Мельник у своєму перекладі. Для прикладу:

Еней Анхізович [2:168] — son of famed Anchises [2:168],
Тейзейович, пан Іполит [2:156] — the Theseus child, Hippolitus
[2:156],

Іул Енейович [2:189] — Eul, Aeneas' son [2:189].

Загалом, в англомовній інтерпретації переклади форми звертань на — ович та — енко практично ідентичні. Відчутніша відмінність існує не так на лексичному, як на жанрово-функціональному рівні: тоді як звертання І. Котляревського мають виражений травестійний характер, очевидною є бурлескна інтерпретація імен античних героїв та богів, їхні англійські відповідники більшою мірою вирізняються високим героїчним, сповненим пафосу стилем. Порівняємо:

Агамемноненко Галес [2:156] — Hales, the limb / From Agamemnon tree [2: 156],

Агамемноненко Галес [2:227] — Hales, the son of Agamemnon [2:227].

Але коли етимологія антропоніма нечітка чи не має семантичної значимості, тоді перекладач вдається до транслітерації:

Тигренко [2:219] — Tyhrenko [2:219].

Цікаво, що у переважній більшості перекладених одиниць фігурує загальний елемент “son”, “child”, “progeny”, “the limb from ... tree”, і в залежності від інших контекстуальних величин перекладач підбирає максимально адекватний. Коли перекладачеві не вдається показати родинну хронологію за допомогою повних еквівалентних одиниць, що для поеми подібної жанрової та стилістичної приналежності є надзвичайно важливим, то він вдається до дескриптивних аналогій, які, проте, з точністю відображають вихідне поняття.

Німецька перекладачка І. Качанюк-Спех для відтворення антропонімічних звертань-перифразів часто послуговується транслітерацією, яка, проте, на мою думку, не завжди є доречною. Відтворення латиницею української словоформи, не характерної за своєю граматичною парадигмою та даним способом словотвору для німецької мови, при посередництві російської, призводить до втрати нею як свого прямого лексичного значення, етимологічної асоціації, так і не передає тієї долі фамільярності, характерної для такого звертання. Німецькому читачеві залишається за зрозумілим йому коренем слова здогадуватись його семантику.

Анхізович [2:174] — Anchisowitsch [3:143],

Еней Анхізович [2:168] — Anchisowitsch Aeneas [3:137],

Сатурнович [2:183] — Saturnowitsch [3:150],

Іул Енейович [2:189] — Julius Aenejewitsch [3:155],

Агамемноенко Галес [2:227] — der Agamemnenko Gales [3:189].

Іншу групу антропонімів, цікаву в плані перекладу, становлять зменшувально-пестливі імена-звертання в поемі. У контексті запанібратського відтінку набувають як імена героїв, так і богів. І. Котляревський використовує багатий арсенал демінутивних суфіксів української мови, які, проте, стають справжнім викликом для перекладача, оскільки загалом суфіксальний спосіб словотвору є не надто характерним для жодної з мов перекладу, а асортимент демінутивних суфіксів і зовсім невеликий (як стверджують дослідники, в українській мові в кільканадцять разів більше демінутивів, ніж в англійській). Крім того, в англійській мові суфікси *-ie/-u* навряд чи вдало поєдналися б з іноземними іменами, тому Б. Мельник вважає за доцільне або транслітерувати вихідну одиницю, при потребі знявши відмінкові закінчення, хоч семантика самого демінутива в такому випадку втрачається:

Лависю [2:138] — Lavysia [2:138],

Тезіфоню [2:137] — Tesiphonia [2:137],

подекуди цілком позбуваючись і родових закінчень, щоб, очевидно, більше наблизити слово до англословної форми:

Лавися [2:129] — Lavys [2:129],

або вдається до лексичних компенсацій, замінюючи антропоніми такими лексико-синтаксичними засобами, конотації котрих дозволяють адекватно відтворити експресивність висловлювання:

Вулкасю [2:170] — my sweetheart [2:170],

Енеєчко [2:170] — her [Venus — X. G.] boy, her dear son [2:170].

При перекладі демінутивів існує метод дотримання однієї загальної форми імені, з якої беруть початок всі похідні. Це дозволяє ознайомити іншомовного читача з персонажем і при цьому не ввести його в оману різноманіттям деривативів:

Енеєчку [2:138] — Aeneas [2:138] — Aeneas [3:112].

Про те, що такий метод виправдовує себе, розглянемо на перекладі Б. Мельником демінутиву “Ірися”, котрий неодноразово трапляється в тексті поеми, і маємо принаймні два різні його переклади англійською мовою, Ірися [2:176] — Iris [2:176], Ірися [2:134] — Irene [2:134], що, власне, приводить до плутанини, оскільки два текстуальні відповідники в англійській мові — імена двох різних богинь: Iris — Ірида — богиня веселки, Irene — Ірена — богиня миру, таким чином другий обраний перекладачем відповідник є хибним.

У сучасній німецькій мові теж існує декілька демінутивних суфіксів, найпродуктивнішим серед яких є — *chen*, що найчастіше моделює власні назви людей, надаючи їм здрібніло-пестливого відтінку. До цього прийому вдається І. Качанюк-Спех. Сам по собі цей метод не може вважатися аж надто вдалим, оскільки в результаті його виникає нова лексема, яка вже не належить цілковито до мови оригіналу, оскільки втрачається національний колорит, закладений в специфічній формі демінутиву, так і до мови перекладу, хоч на смислового рівні вона може бути легко розкодована. Але беручи до уваги те, що за правилами трагедії імена у поемі вже модифіковані автором на український манер, латинські антропоніми набувають українського колориту, перекладачка пристосовує їх і до німецької парадигми.

Тезіфоню [2:137] — *Tesiphonchen* [3:110],

Лависю [2:138] — *Lavinchen* [3:112],

Вулкасю [2:170] — *Vulcanchen* [3:140],

Еврусь [2:196] — *Euryalchen* [3:164].

Як в англомовному, так і німецькомовному перекладі немає жодних демінутивних відповідників до імені “Енеєчко”, що зустрічається в тексті щонайменше двічі, а також стилізованого під українське імені богині Іриди — “Ірися”. На жаль, при такому способі перекладу демінутивних елементів, тобто, власне, усуненню їх з тексту перекладу, втрачається важливий елемент трагедійної спрямованості поеми, але в силу відмінності словотвірних особливостей мов перекладу від української мови перекладачам інколи не залишається вибору.

Ірися [2:134] — *Iris* [3:109],

Енеєчко [2:170] — *Aeneas* [3:140].

Проте ті відповідники, котрі зустрічаємо в англійському та німецькому перекладах поеми, свідчать про творчий підхід перекладачів не тільки до відтворення антропонімів як суто одиниць текстової інформації засобами іншої мови, а й збереження їхньої функціональності та семантики на рівні міжмовної комунікації.

Незважаючи на те, що проблема перекладу антропонімів є порівняно добре дослідженою, у цій сфері сучасного перекладознавства залишається ще багато запитань, які потребують неоднозначного підходу до їхнього вирішення як в теоретичному, так і прикладному плані, розробки нових практичних методик, які б виправдовували роль перекладу як основного елемента взаємодії різних культур.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Patronymic. — Доступний з: <http://en.wikipedia.org/wiki/Patronym>.
2. Котляревський І. Енеїда. Kotliarevsky I. Aeneid/ Ivan Kotliarevsky; [Translated by Bohdan Melnyk]. — Canada, Toronto: The Basilian Press, 2004. — 278 p.
3. Kotljarevs'kyj I. Aeneida / Ivan Kotljarevs'kyj; [Deutsch von Irena Katschaniuk-Spiech; hrsg. von Leonid Rudnytzky, Ulrich Schweier]. — München: Ukrainische Freie Universität, 2003. — 242 s.
4. Семенова О. Вивчення українських прізвищ у навчально-виховному процесі середньої школи (науково-методичні рекомендації) //Українознавство, 2008. — № 4.
5. Сорокопуд В. Є на Русі такі прізвища... // Дзеркало тижня. — 7 -13 серпня 2004. — № 31 (506).
6. Anthroponymy. — Доступний з:<http://en.wikipedia.org/wiki/Anthroponymy>.

АНТРОПОЦЕНТРИЧНА ФУНКЦІЯ КОНЦЕПТУ ПРИРОДА У ТВОРАХ ЛЕОПОЛЬДА ФОН ЗАХЕР-МАЗОХА

Статья посвящена изучению особенностей изображения окружающей среды в новеллах Леопольда фон Захер-Мазоха. Проанализирован концепт ПРИРОДА с точки зрения когнитивной поэтики. Особенное внимание сконцентрировано на детерминированности исследуемого концепта личностно-авторским компонентом.

Ключевые слова: концепт, природа, антропоцентрическая функция, Галичина.

The article deals with the peculiarities of nature depiction in the stories by Leopold von Sacher-Masoch. The concept NATURE is analyzed from the aspect of cognitive poetics. The main point is the determination of the investigated concept of the personal author's component.

Key words: concept, nature, anthropocentric function, Galicia

Леопольда фон Захер-Мазоха вважають одним з перших письменників галицького походження, який відкрив свою Батьківщину німецькомовному читачеві. Впродовж усього життя Галичина була його “ментальним ландшафтом”, невичерпним резервуаром мотивів та образів для численних творів. Образ Галичини, її соціальні та національні конфлікти стали визначальними для творчого доробку Л. фон Захер-Мазоха, передусім для новел циклу “Заповіт Каїна”. “У Захер-Мазоха він (образ Галичини. — Н. Д.) витворює центральний топос світу уяви письменника, стає зримим місцем втілення думки, смислового представлення продуманих контекстів” [1: 374].

Щоправда, творчість Л. фон Захер-Мазоха довгий час або інтерпретувалася через призму психологічно-сексуальної перверсії, або взагалі була несправедливо забутою. І лише в останні десятиліття вона стала об’єктом досліджень, які зосереджують свою увагу на спадщині

письменника (М. Кланська, М. Фарін, А. Опель, Л. Полубоярінова, М. Вальо, А.-Г. Горбач, Л. Цибенко). Однак, літературний доробок Л. фон Захер-Мазоха майже не аналізувався з точки зору когнітивної поетики, яка передбачає вивчення особливостей лексичної експлікації найважливіших концептів.

Проблема функціонування лексичних одиниць, які номінують концепт ПРИРОДА у творчості Л. фон Захер-Мазоха, досі не була предметом окремого наукового дослідження. Цим визначається **актуальність** статті.

Об'єктом дослідження є образ довкілля, зафіксований у творах Леопольда фон Захер-Мазоха, який реконструюється на основі досліджуваних текстів як єдиний концепт ПРИРОДА. **Предметом** наукового пошуку виступають окремі описи живої природи в аналізованих текстах.

Метою дослідження є визначення антропоцентричних характеристик концепту ПРИРОДА в новелах Л. фон Захер-Мазоха.

Пріоритетними для лінгвістики тексту на сучасному етапі є когнітивний та антропоцентричний напрями. З когнітивної точки зору, художній текст є цікавим як втілення індивідуальної концептосфери мовної особистості автора, адже зображений в художньому тексті світ має опосередкований стосунок до дійсності, відображає, перетворює її відповідно до інтенцій автора. На думку О. Селіванової, для сучасної лінгвістики тексту визначальним є “перехід від вивчення текстової інтегрованої структури до аналізу тексту як комунікативної системи, детермінованої такими її складовими, як особистість мовця (автора) у сукупності його психологічних, ментальних, соціально-культурних, етнічних та інших властивостей” [2: 106].

Концепт ПРИРОДА, який реалізується в конкретних художніх текстах, можна трактувати як “квант знання” (О. Кубрякова) людини про навколишній світ, тому його вербалізація на рівні художнього тексту пов'язана в першу чергу із особистісно-авторським фактором.

Антропоцентрична функція концепту ПРИРОДА проявляє себе як авторське і персональне сприйняття довкілля та характеризується їх тісним сплетінням. На основі антропоцентричної функції концепту ПРИРОДА Р. Луценко виділяє в його структурі загальнонаціональний, особистісний та сенсорний компоненти [3: 16].

Загальнонаціональний компонент концепту ПРИРОДА можна ідентифікувати із сукупним образом природи, зафіксованим в текстах німецькомовних письменників Галичини кінця XIX — першої половини XX ст. До повторюваних компонентів належить опис окремих

деталей галицького ландшафту, які сукупно створюють образ неосяжних зелених рівнин, вкритих лісами карпатських гір, зоряних ночей та морозних зим. Саме такі характеристики галицького пейзажу традиційно присутні в творах таких галицьких авторів, як-от К. Е. Францоз, Й. Рот, М. Шпербер, А. Гранах.

Особистісно-авторський компонент є провідним в антропоцентричній функції пейзажу в тексті. “Автор, реалізуючи власну індивідуальність, оперує ним (пейзажем. — *Н. Д.*) як особливим змістовним засобом, створюючи зрештою якийсь узагальнений образ літературно-художнього пейзажу, який, з одного боку, має в структурі тексту власну інформативну та функціональну значимість, а з іншого — корелює з іншими елементами тексту” [3: 3].

Л. фон Захер-Мазоха вважають майстром пейзажу: “...чи не вперше в німецькомовній літературі з’являються неповторної краси картини українських Карпат у новелах “Опришок” та “Дон Жуан з Коломиї”, сповнені найтонших спостережень та філігранності живописних деталей, зіставні з баченням карпатського світу у Михайла Коцюбинського та Гната Хоткевича” [1: 372]. Письменник обирає тлом своєї творчості здебільшого галицькі пейзажі, які ще за життя автора вважалися найвищим художнім досягненням його прози: безкрайні подільські рівнини, степи із багатою флорою, широкі лани пшениці чи Карпати із густими лісами та крутими скелями. “*Wer die weiten Felder, das goldglänzende Ährenmeer, die Steppe, diesen Ozean aus Gras und Blumen, die Ebene, die sich in der Ferne im Himmel verliert, die felsigen Berge und jahrhundertalten Tannen der Karpaten, zu deren Füßen einst die Wellen des Meeres brandeten, wer dies alles nicht gesehen hat, der wird weder diese Liebe noch den russischen Charakter jemals verstehen können*” [4: 32–33].

Любов письменника до природи загалом і до краси галицького краю визріла ще в дитячі роки, коли він проводив літо в Золочеві та Винниках. Тут він полюбив рівнини та карпатські верховини, які згодом зумів з вражаючою точністю зобразити у своїх новелах: “*Im Sommer waren wir stets auf dem Land, in Zlazow oder dem wunderschönen Winiki; ich hatte eine kleine Flinte und eine Jagdtasche und durchstreifte, ganz mir selbst überlassen, Wald und Feld, Sumpf und Berge. Ich konnte stundenlang auf dem Teufelsfelsen sitzen und in die unermessliche podolische Fläche hineinblicken... Damals erwachte wohl zu gleicher Zeit in mir jene tiefe Liebe für die Natur, welche man jetzt meinen Geschichten aus Galizien nachrühmt*” [5: 262]. Ландшафти дитинства, втрачена вітчиз-

на та ностальгія за нею надихали автора на створення неперевершених образів природи. До того ж неабияку роль відігравав той факт, що письменник вважав себе слов'янином. *“Immer habe ich für dieses Land die religiöse und leidenschaftliche Liebe empfunden, die der Slave für seine Heimat hegt. Das Fleckchen Erde, auf dem ich geboren wurde, war denn auch für mich stets wie eine Mutter, etwas Verehrungswürdiges, etwas Heiliges”* [4: 32].

Природа Галичини не випадково стає тлом для творів Л. фон Захер-Мазоха, адже вона є не лише топомосом втраченої Батьківщини, але й якнайвиразніше ілюструє вихід із віковичної дилеми — протистояння емоцій і розуму, природи і цивілізації. У своєму автобіографічному оповіданні автор зазначає, що на цих неозорих галицьких рівнинах людина відчуває вічність та усвідомлює, що вона — лише маленька частина природи, яка є нічим у масштабах Всесвіту. Тому її успіхи чи невдачі, її неминуха смерть не мають жодного значення. Причому природа ані добра, ані жорстока, вона лише дотримується законів світу, до яких належать смерть, занепад і загибель. І хоча таке відчуття викликає усвідомлення власної нікчемності, воно все ж піднімає людину над цим нікчемним світом до зірок, які тут, на окраїні Габсбурзької імперії, видаються ближчими, ніж в яскравих містах Заходу. Тут людина бачить суворе, проте справжнє обличчя природи [4, 33]. У такому натуралістичному трактуванні природи проявляється вплив філософських ідей А. Шопенгауера, якими цікавився письменник. До того ж автор вважає песимізм та фаталізм типово галицькими рисами, детермінованими самою природою Галичини: *“Was macht unser Volk so melancholisch? Die Ebene. Sie gießt sich aus wie das Meer und wogt im Winde wie das Meer. Der Himmel taucht in sie — wie in das Meer — sie umgibt den Menschen schweigend wie die Unendlichkeit; fremd wie die Natur”* [6: 37].

Незважаючи на те, що творчий доробок Л. фон Захер-Мазоха є системою вимислу письменника, сучасники вважали його новели та оповідання відображенням автентичної об'єктивної дійсності. Однак французький мислитель Ж. Делез вбачає в образі природи в новелах Л. фон Захер-Мазоха ознаки того “мазохізму”, який ввійшов в історію як сексуальна перверсія. Якнайвиразніше, на думку Ж. Делеза, це ілюструють образи зимового степу “неймовірної краси”, зокрема, у новелі “Капітулянт” [7: 207]. Порівняно великий за обсягом опис зимового ландшафту слугує своєрідним вступом до твору. Водночас в перших рядках не лише задається тон всієї новели, але й проявля-

ється світоглядна позиція автора. Прогулянку на саях безмежною галицькою рівниною він порівнює із мандрівкою морем, наголошуючи при цьому на відчутті небезпеки чи навіть близької смерті, яке викликає вкрита снігом рівнина: “...*nur ist die Farbe der unendlichen Fläche, ist ihre Melodie ernster, düsterer, drohender, man sieht die Natur in ihrer Nacktheit, den Kampf des Daseins, man fühlt den Tod näher, man empfindet seine Atmosphäre, man hört seine Stimmen*” [6, 62]. Зображення снігової бурі у новелі “Капітулянт” корелює з внутрішнім станом персонажа. Нестерпний холод та крижаний вітер паралізують не лише тіло, а й душу людини, роблячи її холодною: “*Alles friert. Die Gedanken hängen wie Eiszapfen im Gehirn, die Seele bekommt eine Eisdecke, das Blut fällt wie Quecksilber. ... Jenes Leben, das wir so sehr lieben, ist erstarrt, wir sind ein Stein, ein Stück Eis, eine erstarrte Luftblase mehr in dem Kampf der Elemente*” [6: 66].

Вкритий “зимовим горностаєм” засніжений степ — це “ідеальне закріплення мазохістського фантазму”, “образний еквівалент мазохістського сценарію” [8: 6–7]. Мазохістськи релевантним цей пасаж робить, по-перше, добровільне надання суб’єктом власного тіла якійсь зовнішній субстанції, яка абсорбує, розчиняє його як особистість. Таке надання супроводжується з боку суб’єкта виплеском еротизованої енергії, яка проявляється у відчутті свободи, польоту: “*Wir flogen dem Wald vorbei*” [6: 65]. До того ж зображення степу має “не-антропоцентричний” характер, оскільки людина в цьому випадку — це лише частина природи, яка не проявляє активності, тобто не освоює природу, а навпаки, надає себе для “освоєння”. А це — схема поведінки мазохіста, який активний своєю пасивністю. Степ (рівнина) як небуття, як начало, яке поглинає та розчиняє в собі особистість, і водночас як об’єкт бажання — таким формулюванням можна намалювати змістовий контур мазохістського степового дискурсу [8: 16]. Така інтерпретація співзвучна з тлумаченнями З. Фрейда, в яких ландшафт є символом жіночого начала, тоді як людина — символом чоловічого.

На рівні інтертексту пейзажні пасажі Л. фон Захер-Мазоха подібні до інших творів його сучасників. Тому не дивно, що письменника часто порівнювали з такими майстрами слова, як М. Гоголь, А. фон Дросте-Гюльсгофф, А. Штіфтер чи І. Тургенєв. Проте особливо часто паралелі проводили саме з останнім, називаючи Л. фон Захер-Мазоха “німецьким Тургенєвим”. Ідею про наслідування цього письменника обґрунтовує російська дослідниця творчості Л. фон Захер-Мазоха

Л. Полубояринова. На її думку, Л. фон Захер-Мазох сам присвоїв собі звання знавця слов'янської культури, оскільки Галичину він покинув у віці 12 років, а тому не міг бути настільки добре ознайомленим з галицькими реаліями, які згодом зображав у своїх творах. Натомість невичерпним резервуаром образів та прикладом для наслідування стали твори І. Тургенєва: “Необхідний емпіричний матеріал про “слов'янський світ” черпався Мазохом, професійним істориком, з наукових публікацій та з перекладів російської прози, особливо тургенівської” [9: 4].

Здебільшого описи природи створюють своєрідний каркас для оповіді, тому найчастіше досить великі за обсягом фрагменти пейзажу розташовані на початку твору, як-от в новелі “На санях” чи “Капітулянт”. Хоча поодинокі описи природи зустрічаються і всередині тексту, корелюючи із змінами настрою персонажів. Інформантом стану природи в новелах письменника переважно виступає сам оповідач, який спостерігає за подіями, інколи втручається в їх хід, а згодом записує побачене.

У ранніх творах зображення галицької природи виглядало свіжим і новаторським. У передмові до “Дон Жуана з Коломиї” Фердинанд Кюрнбергер говорить про зародження на сході нової поезії, яка, на протигагу класичній німецькій літературі, ґрунтується на “природності”: “*Wir sehen von den Prairien der Weichsel und von den Waldgebirgen des Dnjester deutsche Dichter aufstehen, neue erdgeborene Menschen, welche nicht Büchern aus Büchern machen, sondern Büchern aus der Natur. Ihre “Quellen” sind nicht dumpfe Stadtbibliotheken, sondern die wirklichen Quellen in Feld und Wald. ... Wir hätten eine Poesie zu hoffen aus einem Naturland, nicht aus einem Beamtenland*” [6: 192]. До того ж такі образи були результатом туги за краєм дитинства та виявом світогляду автора. Однак після 70-х років ці мотиви відійшли на задній план. І хоча образи природи і надалі відігравали роль емоційного тла в оповіданнях чи романах, через часту повторюваність вони дещо втратили свою цінність. Тому елементи ландшафту в творах Мазоха (золоті снопи збіжжя в степу, вкрита снігом рівнина, загублені в карпатських лісах замки чи скелі опришків) свідчать про певні кліше автора [10, 56].

Сенсорний компонент концепту ПРИРОДА є аналізом сенсорної образності фрагментів опису довкілля в художньому тексті. Оскільки він безпосередньо пов'язаний з органами людського чуття, то можна виділити чотири різновиди сприйняття природи, що зустрічаються в новелах Л. фон Захер-Мазоха:

– на основі слухового сприймання: *Das Wasser sang einförmig fort, die Luft schlug von Zeit zu Zeit die Blätter der Bäume zusammen, die Nachtigallen schluchzten, die Grashüpfer schwirrten, da und dort schnarrte ein Laubfrosch, in dem Fensterstock, auf dem ich lag, pochte emsig der Holzwurm und über meinem Haupte zwitscherten in ihrem heiligen Nest die Schwalben* [6: 109].

– на основі зорового сприймання: *Über den blauschwarzen Bäumen stand der volle rothe Mond und warf ein grelles Feuer auf den dunkeln Himmel* [6: 106].

– на основі нюху: *Berauscher Duft von Flieder und Thymian stieg auf und manchmal trug ein Lüftchen den frischen Heugeruch der Wiesen herüber* [6: 109].

– на основі дотику: *...und wie sie in dem großen, schweren Pelze an meiner Brust lag, hatte ich ein seltsames, beklemmendes Gefühl, wie wenn mich ein wildes Tier, eine Bärin umarmen würde, und mir war es, als müßte ich jetzt ihre Krallen in meinem Fleische fühlen* [7, 80].

Здатність людини сприймати оточуючий світ одночасно в звуках, запахах, кольорах тощо дозволяє письменнику створювати складні висловлювання, в яких присутня вся палітра органів чуття. У новелах знаходимо висловлювання, що репрезентують одночасний вплив природи на різні рецептори та детермінованість психічного стану героя, його емоційного світу станом докільля: *“Bei ihrem Erwachen an dem nächsten Morgen machte Olga die Bemerkung, daß die Welt sich gleichsam um sie verändert habe. Das Stückchen Sonnenlicht, das auf dem Boden lag, bereitete ihr eine große kindische Freude, der Schnee im Garten und auf den Feldern schimmerte freundlich, die Raben, welche über die frostigen weißen Schollen hüpfen, sahen alle so glänzend, wie geputzt aus, und in ihrem eigenen Herzen war eine angenehme Unruhe”* [6, 144].

Окреме місце в сенсорній структурі концепту ПРИРОДА посідає колорит як одна з ознак зорового компоненту, що наближує літературний пейзаж до живописного, допомагаючи читачеві краще уявити описану в тексті природу. До того ж використані у створенні образу природи кольори несуть в собі емоційне навантаження: *“...welcher Blick auf die blaue, von goldenem Sonnenduft umwobene hohe Wand des Gebirges, durch welche sich Sturzbäche wie Silberbänder schlingen, und wie klar und blau der Himmel, in den die beschneiten Kuppen ragen, und wie grün und frisch die waldigen Abhänge, die Wiesen, auf denen kleine Herden weiden, bis zu den gelben Wogen des Getreides hinab, in denen die Schnitter stehen und sich bücken und wieder emportauchen”* [7: 18].

Зображенню природи у творах Л. фон Захера-Мазоха притаманне переважання зорових образів над іншими, тому дослідники вважають його новели “текстами погляду” [1: 369]. Це проявляється не лише в багатій кольоровій палітрі, яку використовує письменник, але й в умілій грі світла та тіні, що часто надає новелам таємничості, особливо в епізодах, коли в мерехтливому місячному сяйві проступають обриси старого замку чи таємничого лісу. Зображення місячної ночі та місячного світла створює таємничий настрій, який коливається від туги до тривоги, як, наприклад, в новелі “Місячна ніч”.

Аналіз матеріалу свідчить про те, що концепт ПРИРОДА відіграє важливу роль в індивідуально-авторській концептосфері Леопольда фон Захер-Мазоха. Він відображає особливий спосіб осмислення і сприймання дійсності, притаманний письменнику як мовній особистості. Тому панорамні образи галицької природи, що слугують тлом для оповіді, не лише корелюють з емоційним станом героїв, але й є виразником внутрішнього світу письменника. Особливу роль для експлікації концепту ПРИРОДА відіграють зорові та акустичні образи, зокрема, колоративне наповнення, які забезпечують комплексне сприймання концепту ПРИРОДА.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Цибенко Л. Післямова / Лариса Цибенко // Леопольд фон Захер-Мазох. Вибрані твори. — Львів : Літопис, 1999. — С. 363–383.
2. Селіванова О. О. Актуальні напрямки сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) / О. О. Селіванова — К. : Фітосоціоцентр, 1999. — 148 с.
3. Луценко Р. С. Концепт “пейзаж” в структурі англоязычного прозаического текста : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” / Луценко Регина Сергеевна. — Иваново, 2007. — 21 с.
4. Sacher-Masoch L. von. Souvenirs. Autobiographische Prosa / Leopold von Sacher-Masoch. — München : belleville, 1985. — S. 32–33.
5. Sacher-Masoch L. von. Eine Autobiographie / Leopold von Sacher-Masoch // Deutsche Monatsblätter. — Jahrgang 2, Heft 3. — Juni 1879. — S. 259–269.
6. Sacher-Masoch L. von. Don Juan von Kolomea. Galizische Geschichten / Leopold von Sacher-Masoch; [Hrsg. und mit einem Nachwort von Michael Farin]. — Bonn : Bouvier Verlag Herbert Grundmann, 1985. — 205 S.
7. Sacher-Masoch L. von. Venus im Pelz: [mit einer Studie über den Masochismus von Gilles Deleuze] / Leopold von Sacher-Masoch. — Frankfurt am Main : Insel Verlag, 1980. — 282 S.
8. Полубояринова Л. “Белый снежный мех” равнины : тургеневский “морской синдром” и степной дискурс Мазоха / Л. Полубояринова // Wiener Slawistischer Almanach. — 2006. — Bd. 58. — S. 5–26.

9. Полубояринова Л. Сектантский роман Захер-Мазоха / Л. Полубояринова // Захер-Мазох Л. фон. Мардона / [пер. с нем.]. — СПб.: Азбука-классика, 2006. — С. 5–14.
10. Klanska M. Die Funktionen der galizischen Landschaft in den Werken von Leopold Sacher-Masoch, Karl Emil Franzos und Joseph Roth / Maria Klanska // Funktion von Natur und Landschaft in der österreichischen Literatur / [hrsg. von Régine Battiston-Zuliani]. — Bern, Berlin, Bruxelles, Frankfurt am Main, New York, Oxford, Wien : Peter Lang, 2004. — S. 51–72.

К ПРОБЛЕМЕ ПЕРЕДАЧИ АНГЛИЙСКОЙ ЛЕКСИКИ ЗВУЧАНИЯ В ПЕРЕВОДЕ

У статті розглянуто англомовні вербалізатори просодичних характеристик голосу як окремий шар лексики звучання, який репрезентує звучання людського голосу в процесі продукування мовлення та формує окремий фрагмент англійської мовної картини світу. Окреслюються перспективи дослідження засобів передачі семантики лексичних одиниць, які вербалізують просодичні характеристики голосу, у перекладі.

Ключові слова: *лексика звучання, просодичні характеристики, семантика, лексична одиниця, переклад.*

The article studies English verbalization of the voice prosodic characteristics as a separate layer of the sound lexics that represents human voice sounding in the process speech production and forms a separate language world picture fragment. The translation procedures research perspectives of the lexical units semantics are laid down.

Key words: *sound lexics, prosodic characteristics, semantics, lexical unit, translation.*

Лексика звучання являється весомим компонентом мовних картин світу, оскільки саме на основі перцептивної інформації про навколишній світ відбувається концептуалізація дійсності в тому чи іншому мові. В центрі нашого дослідження стоїть проблема вербалізації просодичних характеристик голосу в англійській мові та особливості їх перекладу.

В межах сучасних парадигм теорії мистецтва перекладу особливу увагу приділяється використанню результатів контрастивних досліджень, які дають об'ємне уявлення про кореляції мовних картин світу, сприяючи досягненню адекватності в перекладі. Завдяки універсальності лексики мовного сприйняття, можна виділити дивергентні та конвергентні характеристики мов, задіяних в процесі перекладу, а також виявити способи досягнення адекват-

ности при передаче исследуемого пласта лексики в структуре переводного текста.

Актуальность выбранной темы обусловлена растущим интересом к переводческим аспектам анализа лексических единиц, в частности, к возможностям передачи их семантического объёма средствами переводящего языка.

Отправной точкой исследования послужил постулат о том, что языковая картина мира — это комплекс языковых средств, в которых отражены представления народа о действительности [1: 5], а также постулат про теснейшую связь мышления с телесным, перцептивным опытом человека [2 : 68; 3; 4 : 17–21]. Именно анализ средств языковой репрезентации того или иного явления действительности, определение принципов кодирования и декодирования вербального материала при переходе от одной картины мира к другой может решать задачу исследования способов осмысления представителями различных языковых коллективов окружающего мира.

Целью данной статьи является выявление семантических особенностей англоязычных вербализаторов просодических характеристик голоса, детерминирующих способы их перевода.

Современное переводоведение как наука, развиваясь в направлении изучения взаимопересечения языковых картин мира в переводе, плодотворно использует методы контрастивного исследования. Целью переводоведческого направления контрастивных исследований является определение функционально-семантического соответствия и степени эквивалентности средств двух сравниваемых языков, которое предусматривает выявление связей между двумя соответствующими ЛСП.

Одной из основных характеристик ЛСП является диффузность, которая манифестируется как на внутреннем, так и на внешнем уровнях, поскольку одна и та же лексическая единица может входить как в состав нескольких микрополей одного поля, так и разных полей. Степень диффузности ЛСП в системах разных языков определяется особенностями конкретных языковых картин мира, где зафиксирована своеобразность дискретизации реальной действительности носителями этих языков. Таким образом, комплекс языковых средств той или иной языковой картины мира отражает определённый способ восприятия и организации (концептуализации) действительности на вербальном уровне носителями того или иного языка.

Среди направлений изучения способов и приёмов передачи лексики чувственного восприятия в переводе можно выделить следующие:

использование лексики чувственного восприятия как иллюстративного материала для переводоведческих положений и интегрального описания языковой системы (Ю. Апресян, Ю. Найда, Дж. Кетфорд, Р. Якобсон); контрастивное исследование сенсорных микрополей (Л. Ерасова, А. Куценко, И. Ковальская); психолингвистический анализ лексики чувственного восприятия (А. Вежбицкая, Л. Соболева). Методологической основой исследования послужили работы теоретиков художественного перевода (Г. Гачечиладзе, Р. Зоривчак, В. Комиссарова, В. Коптилова, Г. Мирама, Н. Пелевиной, А. Швейцера).

К настоящему времени выполнен ряд исследований звукономинирующей лексики как коммуникативно-значимой группировки лексического состава современного английского языка [5 : 5], а также отдельных пластов английской лексики звучания, включающей звукономинирующую лексику, отражающую особенности произнесения (говорения), пения, а именно — функционально-грамматического аспекта контекстуального варьирования глаголов, вводящих прямую речь [6], фонационных глаголов как явления паралингвистики [7], глаголов говорения, обладающих эмоциональной окраской [8]. Предметом изучения избирались синтаксические, лексические, семантические и функциональные особенности номинативных единиц с именем существительным “voice”. Существительное “voice” рассматривалось как семантическая доминанта, регулирующая образование соответствующих единиц, описывающих голосовые модуляции, а также возможность их функционирования в прямых и косвенных речевых актах [9].

Результаты подобных исследований дают некоторое представление о семантическом пространстве, отражающем звучание человеческого голоса в процессе производства звуков, звуковых эффектов, а также речепроизводства, однако ЛЕ, вербализующие звучание речевого голоса как отдельного феномена, не выделяются в самостоятельный корпус.

Существует ряд научных работ, выполненных на материале русского языка, посвящённых изучению феномена звучания в интерпретации русской звуковой метафоры [10], голоса, голосовых признаков [11] и способов языкового представления голосовых и тональных характеристик в письменных текстах [12 : 42–47], а также описанию семантического пространства представлений об эмоционально окрашенной речи [13]. Работы выполнялись на материале художественных текстов [11; 12; 13], а также на материале словарей и художественных текстов [10]. Подобные исследования представляют для нас особый интерес, т. к. в них впервые делается попытка отделить речевой голос

от неречевых голосовых звуков и, соответственно, выявить и описать средства вербализации речевого голоса.

Так, Н. А. Мишанкина подчёркивает, что для восприятия “образов звучания человека” оказываются актуальными параметры голосовое / неголосовое, вербальное / невербальное звучание, а также отмечает, что для оценки различных типов звучания большое значение имеют акустические признаки, параметры звучания человеческого голоса (высота, тональность, интенсивность). Отсюда следует, что семантика звукоподражательных слов, репрезентирующих голосовое вербальное звучание, характеризуется специфическим фонетическим комплексом, соотносимым с тем или иным акустическим типом [10 : 6–9].

Г. Е. Крейдлин зафиксировал сочетаемость слова “голос” с прилагательными, обозначающими различные признаки и свойства голоса. Среди семантических групп прилагательных была, в первую очередь, выделена группа слов, фиксирующих физические свойства звучащего голоса: высоту, громкость, силу, тембр и чёткость звучания, скорость производства звуков речи, различные голосовые вибрации и модуляции. Особое внимание было уделено разграничению видов голоса как источника речевых звуков и видов голоса как источника музыкальных звуков. Также в работе рассматривались и функциональные характеристики языкового представления звучания человеческого голоса, а именно — голосовое выражение эмоций и передача информации о личности говорящего (пол, возраст) [12 : 43–46].

Е. Ф. Бажин и Г. А. Крылова делают попытку систематизировать семантическое пространство представлений об эмоционально окрашенной речи в русском языке, очертив границы терминов-определений звучания эмоционального человеческого голоса в процессе речепроизводства, выделить центр и периферию исследуемого семантического пространства. Среди зафиксированных прилагательных, терминов-определений существительного “голос” в отдельную группу выделялись ЛЕ, описывающие физико-акустические параметры человеческого голоса (высота, сила, интенсивность и т. д.). Как видим, в данном исследовании основной упор делается на способность голоса передавать ЭС говорящего и его вербальную репрезентацию [13].

В отличие от исследователей, оперирующих акустическими терминами для описания корпуса языковых средств, вербализующих звучание человеческого голоса, мы будем опираться на термины просодии, определяющие основные характеристики речевого голоса. В семантическом пространстве, отражающем восприятие звучания

речевого голоса представителями английского языкового коллектива, ЛЕ будут вербализовать вполне конкретные ПХ, а именно — мелодику, громкость, темп и качество голоса. Языковые средства вербализации предположительно могут быть прямыми и переносными (метафорическими), могут быть зафиксированными в словаре или реализовать речеголосовое значение лишь контекстуально, включать различные части речи: глаголы, существительные, прилагательные, наречия в определённой сочетаемости и комбинациях. Так как речевой голос несёт информацию о константных свойствах личности (пол, возраст, национальность, профессия, черты характера), а также сигнализирует о ситуативных проявлениях характера личности, а именно, об эмоциональных состояниях, то и его языковые репрезентанты будут выполнять те же функции, а это означает наличие определённых функционально-стилистических особенностей вербализации просодических характеристик.

Таким образом, в состав английской лексики звучания входит отдельный пласт, который представляет звучание человеческого голоса в процессе производства речи и формирует отдельный фрагмент английской языковой картины мира. Специфика семантических структур выделенного корпуса лексических единиц обусловлена природой исследуемых явлений, иными словами, природа просодических параметров вызывает у носителей языка вполне конкретные ассоциации, представления и, следовательно, конкретные типы языковых репрезентаций, отражающихся в категориях признаковости (мелодика, качество голоса), процессуальности (громкость), признаковости процесса (темп) [14: 60]. Подобные ассоциативные связи между явлениями и средствами их языковой репрезентации, возникающие в сознании носителей языка, необходимо учитывать в процессе перевода, так как именно они обуславливают необходимость применения тех или иных переводческих трансформаций. Вербализаторы просодических характеристик голоса, а именно — громкости, мелодики, качества голоса, темпа, выполняют функцию передачи социоинформации о говорящем в соответствии с этноязыковыми парадигматичными принципами, что может привести к возникновению определённых трудностей при переводе.

Перспективы настоящего исследования лежат в плоскости изучения способов передачи семантики вербализаторов просодических характеристик голоса в переводах англоязычной прозы, а также выявления связей между дивергентностью двух языковых систем и трансформациями в переводе.

ССЫЛКИ И ПРИМЕЧАНИЯ

1. Попова З. Д. Язык и национальная картина мира / З. Д. Попова, И. А. Стернин. — Воронеж: Истоки, 2002. — 60 с.
2. Кубрякова Е. С. Номинативный аспект речевой деятельности / Кубрякова Е. С. — М.: Наука, 1986. — 157 с.
3. Лакофф Дж. Когнитивная семантика / Джордж Лакофф // Язык и интеллект. — М.: Прогресс, 1996. — С. 143–184.
4. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрай, Л. Г. Лузина. — М.: Филол. ф-т МГУ, 1997. — 245 с.
5. Жаркова Е. М. Семантическая характеристика звукономинирующей лексики современного английского языка / Е. М. Жаркова // Семантические механизмы в системе лексической номинации : сб. науч. трудов МГИИЯ. — Выпуск 335. — М., 1989. — С. 46–53.
6. Новицкая Е. О. Функционально-прагматической аспект контекстуального варьирования глаголов, вводящих прямую речь: автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 “Германские языки” / Е. О. Новицкая; МГПИИЯ им. М. Тареза. — М., 1985. — 24 с.
7. Павлова Е. И. Фонационные глаголы в современном английском языке как явление паралингвистики: Дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Павлова Елена Ивановна. — Л., 1983. — 180 с.
8. Багдасарова А. А. Глаголы говорения физической эмотивной окраски в художественном тексте / А. А. Багдасарова // Социальная и стилистическая вариативность современного английского языка. — Пятигорск: ПГЛУ, 1988. — С. 137–142.
9. Серякова И. И. Лексико-семантические и коммуникативно-функциональные особенности языковых единиц, описывающих невербальное средство “голос” в современном английском языке: автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 “Германские языки” / И. И. Серякова; КГПИИЯ. — К., 1988. — 19 с.
10. Мишанкина Н. А. Феномен звучания в интерпретации русской языковой метафоры: автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук: 10.02.01 “Русский язык” / Н. А. Мишанкина. — Томск, 2002. — 12 с.
11. Крейдлин Г. Е. Голос, голосовые признаки и оценка речи / Г. Е. Крейдлин // Логический анализ языка. Оценка речевых действий. — М.: Наука, 1994. — С. 144–153.
12. Крейдлин Г. Е. Невербальная семиотика в её соотношении с вербальной: автореф. дисс. на соискание уч. степени д-ра филол. наук: спец. 10.02.19 “Теория языка” / Г. Е. Крейдлин. — М., 2000. — 68 с.
13. Бажин Е. Ф. Семантическое пространство представлений об эмоционально окрашенной речи / Е. Ф. Бажин, Г. А. Крылова // Речь, эмоции и личность. — Л.: Наука, 1978. — С. 40–45.
14. Демчук А. И. Вербализация просодических характеристик голоса в современном английском языке (на материале словарей и художественных текстов): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Демчук Ангелина Ивановна. — Одесса, 2009. — 251 с.

ЛІНГВІСТИЧНЕ ТЛУМАЧЕННЯ ЗАПОЗИЧЕННЯ

Статья посвящена изучению существующих в лингвистике толкований процесса и результата заимствования. Проанализированы фазы развития заимствований в языке-реципиенте (от функционирования в речи до включения в систему языка). Выявлены особенности заимствований современного этапа языкового контактирования.

Ключевые слова: заимствование, языковое контактирование, перемещение, воссоздание, социолингвистическая интеграция, системно-лингвистическая интеграция.

The article is devoted to the study of the borrowing's process and result linguistic interpretations. Borrowing's development phases in the recipient language (from functioning in speech to introduction to language system) are analyzed. Borrowings' peculiarities of the modern stage of language contact are defined.

Key words: borrowings, language contact, transfer, recreation, sociolinguistic integration, systemic linguistic integration.

У сучасній лінгвістиці мова визнається як соціальне явище, яке історично розвивається і ніколи не буває і не може бути абсолютно стабільним, як динамічна система, яка в кожен момент свого функціонування перебуває в стані відносної рівноваги [1: 210]. У мові відбуваються постійні переміщення та заміни застарілих, функціонально віджилих елементів новими, необхідними мові у певний період її розвитку [2: 311], що виявляється на діахронічному рівні. На синхронному зрізі розвиток мови проявляється у боротьбі співіснуючих варіантів, що претендують на нормативність.

Процеси перетворення в мові відбуваються різними шляхами, одним з яких є взаємодія з іншими мовами (мовні контакти). Науці практично невідомі гомогенні у структурному і матеріальному відношенні мови, розвиток яких протікав би в ізоляції від зовнішніх впливів: ця обставина дозволяє лінгвістам застосовувати термін “змішані” в загальному розумінні до всіх мов [3: 362–372].

Мовні контакти — складний і багатоступінчатий процес, тісно пов'язаний з розвитком суспільства, що впливає із самих потреб спілкування, які “змушують мовців одною мовою вступати у безпосередній або опосередкований контакт із мовцями сусідніми та культурно домінуючими мовами” [4: 173]. Наслідки мовних контактів настільки різноманітні й значні (запозичення, інтерференція, утворення допоміжних “загальних” мов, мовна асиміляція), що в деяких напрямках лінгвістики їх розглядають як вирішальний стимул розвитку мовної системи [5].

Актуальність дослідження визначається чисельністю сучасного етапу лексичних запозичень, що спостерігаються у всіх сферах людського спілкування.

Мета роботи полягає в аналізі існуючих лінгвістичних тлумачень процесу та результату запозичення.

Слід зазначити, що взаємодія мов здійснюється перш за все не на рівні абстрактних систем, а у свідомості носіїв мови, у їхній мовній діяльності. Саме носії мови сприймають або заперечують ті чи інші інновації: “Колективи людей, користуючись мовою, живучи в ній та завдяки їй, постійно вносять до неї певні суб'єктивні моменти відповідно до свого порядку думок і почуттів, способу життя...” [6: 229]. Комунікативні потреби носіїв мови визначають ступінь впливу однієї мови на іншу. Відповідно, результати взаємодії мов розглядаються з позиції того, наскільки ці результати розширюють номінативні й граматичні можливості мовної системи та забезпечують успішну взаємодію між членами соціуму. Використання іншомовних засобів у комунікації визначається ступенем функціональності цих засобів, їх затребуваністю та семантичними можливостями, корисністю для окремого носія мови. Процес взаємодії мов не тільки слугує взаємозбагаченню окремих мов, але й забезпечує адаптацію мови, її відповідність комунікативним потребам мовця. Разом із тим слід зазначити, що далеко не всі новотвори, що функціонують у мовній практиці носіїв мови, стають повноправними членами системи: “Із численних інновацій, що трапляються в мовленні, приймаються й поширюються тільки деякі, оскільки тільки деякі інновації узгоджуються з можливостями та потребами функціональної системи або знаходять сприятливі умови у стані міжіндивідуальних мовних навичок” [7: 100].

Глобалізація сучасного світового суспільства торкається не тільки сфери комунікації: формування єдиного культурного співтовариства призводить до поступового зближення словникового складу євро-

пейських мов на ґрунті процесу лексичних запозичень з англійської мови, що підсилюється, — цей процес одержав назву “гармонізація вокабулярів” (*Harmonisierung der Wortschatze*), наслідком чого є формування так званої євросемантики (*Eurosemantik*) [8; 9: 92].

Лексика є самим рухливим рівнем мови, вона найбільш наочно та безпосередньо відображає різноманітні зміни, що відбуваються у суспільному житті. “Внутрішньомовне діалектичне протиріччя — невідповідність між виникаючими реаліями, новими думками та наявними мовними засобами для їх вираження” [10: 14] змушує носіїв мови створювати нові мовні засоби або запозичувати вже створені засоби вираження з іншої мови.

На відміну від інших способів поповнення словникового складу мови, запозичення називають “ледачим” процесом [11]. Особливо важливу роль при мовній взаємодії виконують білінгви, оскільки саме їх мовна діяльність слугує основним джерелом іншомовних інновацій для інших носіїв мови. У той час як монолінгви задовольняють потребу в лексичних інноваціях головним чином за рахунок внутрішніх ресурсів своєї мови, білінгви мають у постійній готовності як джерело готового лінгвістичного матеріалу свою другу мову. “Її одиниці вже випробувані у практиці спілкування та головне — вже мають суспільно закріплений зв’язок з тими явищами, які вимагають позначення” [12: 11].

Процес лексичного запозичення зумовлений взаємодією внутрішніх (мовних) і немовних (соціальних) причин: потреба у найменуванні нової речі або нового явища; необхідність спеціалізації понять, евфемістичні заміни; наявність у мові, що запозичує, систем термінів, що обслуговують ту чи іншу тематичну галузь, професійне середовище; сприйняття іншомовного слова як більш престижного (підвищення у ранзі), комунікативна актуальність позначуваного іншомовним словом поняття [13]. В. М. Арістова включає до переліку екстралінгвістичних причин “новаторство нації у певній сфері діяльності” [14: 11].

Б. Гавранек, аналізуючи внутрішні (лінгвістичні) фактори включення до мовної системи нових лексем, підкреслює активність у цьому процесі мови—реципієнта: “вплив чужої мови — не тільки зовнішній фактор, але також і щось, пов’язане із внутрішнім, іманентним розвитком мови, яка обирає те, що потрібно відповідно до її структури і мовним умовам її існування. Те, що мова обирає, стає складовою частиною її іманентного розвитку, або, інакше кажучи, активною є

мова, що запозичує, а пасивною мова, з якої запозичують, і було б невірно представляти це відношення зворотним” [15].

Термін “запозичення” вживається у лінгвістиці для позначення процесу та результату цього процесу:

- 1) факт імплантації, тобто власне влучення іншомовної одиниці у мову;
- 2) процес адаптації або засвоєння в мові;
- 3) результат процесу засвоєння як завершений комплекс зазначених ступенів;
- 4) комплекс усіх стадій.

На думку більшості лінгвістів [16; 17; 18; 13], запозичення — це елемент чужої мови (слово, морфема, фонема, синтаксична конструкція й т. п.), перенесений з однієї мови до іншої в результаті мовних контактів, а також сам процес переходу елементів однієї мови до іншої. Запозичуватися можуть не тільки мовні елементи, але й словотворчі, синтаксичні моделі, а також значення, що дозволяє стверджувати про відтворення певних структур іншомовних прототипів засобами мови, що запозичує [19; 20; 21]. У визначенні “запозичення” як процесу, даному М. А. Брейтер, підкреслюється необхідність адаптації запозичення (у значенні результату) для функціонування у системі мови, що запозичує: “Запозичення є процесом, під час якого відбувається поступове просування від разових, okazіональних використань цього запозичення шляхом його поступового засвоєння засобами мовної системи і, зрештою, включення його як повноправного елемента до системи мови-рецептора” [цитуються за 22].

У лінгвістиці існують полярні підходи до осмислення основного змісту процесу та результату запозичення. Поширеному традиційному розумінню запозичення як переходу, перенесення, переміщення, проникнення елементів з однієї мови до іншої протистоїть його пояснення як створення власними засобами мови своїх елементів за допомогою творчої імітації, приблизного копіювання або структурного моделювання за аналогією з іншомовними зразками.

Як домінуючий оформився традиційний підхід до розуміння запозичення Л. П. Крисіна, який лежить в основі більшості досліджень із проблем запозичення. У Лінгвістичному енциклопедичному словнику дається таке визначення терміна “запозичення”: Запозичення — це елемент чужої мови (слово, морфема, синтаксична конструкція й т. п.), перенесений з однієї мови до іншої внаслідок мовних контактів, а також сам процес переходу елементів однієї мови до іншої

[23: 58]. Л. П. Крисін, розглядаючи як елементи чужої мови одиниці різних рівнів мовної системи — фонетики, морфології, семантики, лексики, синтаксису, пропонує розрізняти фонетичне, семантичне, лексичне, морфологічне й синтаксичне запозичення [24: 4].

Інший, протилежний підхід розглядає запозичення як будь-яку мовну зміну, що поширюється в мові за допомогою творчої імітації іншомовних моделей засобами сприймаючої мови, при цьому під імітацією розуміється “не копіювання, а створення заново імпульсу або духовного стимулу, отриманого ззовні, відтворення, яке надає мовному фактові нову форму та новий дух, відбиваючи особистість мовця” [25: 337]. Цей підхід підтверджує висновок О. І. Смирницького, що при запозиченні “слово пориває із системою тієї мови, у якій воно існувало раніше, і включається у систему іншої мови”, осмислюється у ній як основа та “оформлюється за правилами та засобами цієї мови” [26: 234–235]. У праці Жлуктенко Ю. О. лексичні запозичення (“інновації”) розглядаються як “копіювання іншомовних моделей” та “імітаційного моделювання (моделювання за аналогією) іншомовних зразків” у межах сприймаючої системи за допомогою її власних ресурсів [27: 161].

Кожний із цих підходів формує власне осмислення основних проблем, пов’язаних із процесом запозичення: пояснення суті запозичення, причин запозичення, класифікація слів іншомовного походження та їх освоєння.

Так розуміння лексичного запозичення як переміщення або перенесення різних елементів однієї мови до іншої [24: 18] логічно передбачає більш-менш тривалу “асиміляцію” іншомовної лексики в структурі сприймаючої мови, що поступово пристосовує іншомовний елемент до споконвічних мовних норм. Звідси пріоритет формального (структурного) освоєння іншомовних одиниць як критерію їх належності до сприймаючої мови, розподіл їх за цим критерієм на “асимільовані” (“запозичені”) та “неасимільовані” (“іноземні”), виділення в мові узуальних, але неасимільованих іншомовних слів. Визнання факту наявності неасимільованих іншомовних слів призводить до висновку про існування в мові іншомовних підсистем.

І. Ф. Наркевич піддає критиці термін “переміщення”, вважаючи його таким, що не відповідає характеристиці сутності запозичення, та пропонує варіанти “створення”, “відтворення” словникових одиниць під впливом іншомовного зразка” [цитується за 28: 18]. Саме слово “переміщення” вказує на механічний характер процесу запо-

зичення, у той час, як запропоновані дослідником варіанти “створення” і “відтворення” підкреслює творчий, активний характер процесу запозичення.

Під переміщенням мається на увазі запозичення слова у всій його цілісності. Це ствердження викликає заперечення, адже іншомовне слово запозичується не готовою словниковою одиницею, а “безформним шматком лексичного матеріалу” [26: 234–235]. Мова-реципієнт сприймає не іноземне слово, а якийсь його прообраз, матеріал, який втратив у момент запозичення свій колишній зміст, а потім мова, що запозичує, наповнює цю оболонку новим (хоча й подібним) змістом.

Ідею “відтворення”, “копіювання”, “імітації” розвивають Л. І. Ільїна та О. В. Сичева [29]. У їхній інтерпретації запозичене слово походить не від іншомовної лексеми, а від її дуже специфічного варіанта, вжитого у мовленнєвому контексті мови-реципієнта. Можна вважати, що запозичене слово генетично походить до свого початкового мовленнєвого вживання та значення на ґрунті мови, що запозичує. На відміну від прийнятого переконання про те, що запозичення є зовнішнім засобом збагачення лексики, тобто використовує іншомовний лексичний матеріал, Л. І. Ільїна та О. В. Сичева стверджують, що в мові не може бути нічого іншомовного. Нові елементи можуть створюватися винятково самою мовою за рахунок власних засобів. Г. Пауль [30: 465] відзначав, що слід відрізнати ті зміни, які іншомовні слова зазнають при запозиченні, від тих, яким вони піддаються після того, як вони закріпляться в мові. Специфіка лексичного запозичення полягає в тому, що “слово запозичується не цілком, як граматично оформлене слово, а тільки як частина лексичного матеріалу, який отримує нову оформленість тільки в системі та засобами мови, що запозичує” [30: 465]. Виниклі під іншомовним впливом, але створені засобами сприймаючої мови слова нелогічно визначати як іншомовні елементи. На думку авторів, нелогічно також розглядати ці власні мовні створення як структурно неасимільовані. Тому ступінь їх залученості до мови-реципієнта слід вимірювати не шкалою формальної асимільованості, а шкалою узуальності. Узуальна лексика належить сприймаючій мові, невіддільна від її наявної норми. У контексті такої логіки узуальних неасимільованих іншомовних одиниць у мові бути не може. Отже, і висновок про існування в мові іншомовних підсистем у рамках цього підходу логічно неможливий.

Паралельне використання різних фонетичних і граматичних варіантів запозиченого слова пояснюється динамічністю та варіативністю

мовної норми: одні варіанти поступово стають домінуючими нарівні зі співіснуючими менш уживаними. Співіснуючі варіанти асимільовані щодо узуальних норм тих мовних колективів і відповідних підсистем мови-реципієнта, у яких вони набули узуалізації. У такий спосіб те, що нерідко трактується як “неасимільованість” узуальних запозичених слів, може бути розглянуто як результат їх асиміляції мінливою мовною нормою, тобто як внутрішньомовна зміна [29]. Разом з тим узуалізація таких слів сама є чинником зміни мовної норми та може слугувати індикатором її зміни. Тобто розуміння Е. Косеріу [31] розвитку мови як взаємодії стійкої мовної потенції (“системи можливостей”) і безупинно мінливої мовної традиції (“норми”) може бути повною мірою застосовано до лексичних запозичень, як реалізації в нормі мови потенційних можливостей її системи, стимульована та спрямована іншомовними моделями.

Для пояснення процесу лексичного запозичення Л. І. Ільїна та О. В. Сичева спираються на здійснене у працях Л. В. Щерби та Е. Косеріу [31] теоретичне осмислення мови не тільки як системного утворення, але й як системного процесу на основі комунікативної моделі породження (кодування) й інтерпретації (розуміння, декодування) мовних повідомлень персональними кодами індивідів, що спілкуються між собою у певних просторово-часових координатах певної мови.

Уявлення про запозичення як про перехід іншомовних одиниць не вписується, на думку авторів, у комунікативну модель мови. У комунікативний простір мови включені підсистеми двомовних і багатомовних індивідів і колективів, що генерують у мові лексичні інновації іншомовного походження. Останні за певних умов можуть комунікативно поширюватися та піддаватися узуалізації в одномовному середовищі, включатися до основної мовної системи, що домінує. Але це значить, що вони “запозичуються” не з іншої мови, а із власної підсистеми цієї мови.

Прийнята інновація спочатку соціалізується та функціонує в первинному мовному колективі. Отриманий нею при первинній соціалізації мінімальний узуальний статус може зберегтися за нею надовго, але може й швидко змінитися внаслідок міжколективних прийнять, що поширюють запозичення в комунікативному просторі сприймаючої мови та підвищують рівень його узуальності. У процесі комунікативного поширення лексичне запозичення може змінюватися, специфічно асимілюючись у різних підсистемах, і функціонувати в

сприймаючій мові у вигляді декількох або багатьох фонетичних, графічних і лексико-семантичних варіантів [29].

С. Бурмасова вбачає відмінності у трактуванні запозичень у розгляді цього феномена з погляду синхронії (ідея креативного створення) та діяchronії (ідея перенесення). З погляду першого підходу запозичення прирівнюється до його інтеграції (вживання в узусі) і позначається як акт створення. Другий підхід розмежовує процес перенесення від процесу створення, який починається тоді, коли запозичений елемент стає частиною мови-реципієнта [29].

Ураховуючи вищевикладені лінгвістичні тлумачення запозичення, найбільш універсальним, на наш погляд, можна вважати таке визначення цього феномена: “запозичення — це універсальне явище, що полягає в акцепції однією мовою лінгвістичного матеріалу з іншої мови внаслідок екстралінгвістичних контактів між ними, що різняться за рівнем і формам” [32: 96].

Як будь-яке мовне нововведення, при включенні до системи мови запозичення проходить певні фази розвитку (це твердження в загальних рисах визнають прихильники обох тлумачень запозичень): від мовного вживання (*parole*) до відповідності нормі, тобто включення до системи мови (*langue*). Період між фазами прийняття запозичення в мовленні до функціонування в мові позначається в лінгвістиці різними термінами: освоєння, інтеграція, асиміляція, адаптація. Часто ці терміни живаються синонімічно, можливо й розмежування цих понять.

Л. П. Єфремов [33: 170] розрізняє 2 етапи входження слова іншомовного походження у мову: засвоєння й освоєння. Розмежувальним моментом цих понять автор вважає момент запозичення, після якого “слово тією чи іншою мірою закріплюється у мові”. Засвоєння є миттєвим процесом, у той час як подальше освоєння запозиченого слова — це процес, який, насамперед, “поєднаний з часом, і тому протікає поступово” [33: 171]. Автор підкреслює, що процеси засвоєння й освоєння є нерозривними: “перше перетворюється на ніщо без другого, друге є продовженням першого” [33: 170].

Зазначена теза вимагає застережень відносно оказіональних запозичень, які асимілюються лише настільки, наскільки цього достатньо для їх вживання у мовленні; вони є “лише надбанням мови цього утворення” [34: 64], і більша частина їх не виходить за межі однократного вживання.

О. П. Майоров розмежовує запозичення (миттєвий процес, засвоєння у Л. П. Єфремова) та освоєння (тривалий акт) як різні про-

цеси. Під запозиченням він має на увазі включення слова іншомовного походження у мовлення, під освоєнням же — включення слова іншомовного походження у систему мови. Запозичення й освоєння при цьому є процесами нерозривними, “з моментом включення іншомовного слова в мовлення процес запозичення закінчується, освоєння ж, навпаки, тільки починається” [35: 41].

Можна констатувати єднання поглядів лінгвістів щодо співвіднесення засвоєння й освоєння, наслідком чого може слугувати таке розуміння сутності лексичного запозичення: “Лексичне запозичення — це складний мовний процес, завершення якого є створення нового для мови слова, а сутністю, що зумовлює весь процес та призводить його до завершення, фонетична зміна іншомовного матеріалу, що запозичується, та додання йому граматичної оформленості” [33: 9].

Щоб краще розмежувати поняття інтеграції й асиміляції, доцільно звернутися до розуміння цих термінів у соціології: інтеграція передбачає включення індивіда у групу [36: 301], асиміляція — уподібнення індивіда або групи до соціального оточення шляхом прийняття схожих норм поведінки та поглядів [36: 61]. Таким чином, на ґрунті лінгвістики різниця між зазначеними явищами полягає в тому, що, маючи на меті включення мовної одиниці до системи, механізмом асиміляції є уподібнення, у той час як інтеграція не виключає при цьому збереження індивідуальних особливостей.

Термін “асиміляція” застосовується в лінгвістиці насамперед стосовно фонологічних процесів, звукових змін та їх результатів. Під асиміляцією традиційно розуміється засвоєння мовою-реципієнтом запозиченої лексичної матеріальної форми (оригінального запозичення [37: 11]) максимальним приближенням її фонетичних, орфографічних, граматичних та лексико-семантичних характеристик до відповідних норм мови-реципієнта.

Інтеграцію запозичень розглядають у двох вимірюваннях: соціолінгвістичному й системно-лінгвістичному [38: 38], у термінології Фельдеса мова йде про інтеграцію запозичень у систему та вживання [39: 243]. Соціолінгвістична інтеграція розглядається як відхилення у мовному вживанні, яке стає складовою частиною мовного спілкування, приводячи до зміни мовного вживання. Системно-лінгвістична інтеграція стосується форми та змісту запозичення. При цьому підкреслюється, що обидва типи інтеграції не обов’язково корелюють: “Лінгвістично інтегрований запозичений матеріал може не бути інтегрований соціолінгвістично та навпаки” [38: 38].

Лінгвісти підкреслюють перевагу соціолінгвістичної інтеграції запозичень на сучасному етапі мовного контактування [40: 24], при цьому важливе значення надається регулярній вживаності запозичень [41: 45]. Таким чином, функціонування запозичення в мовленні першорядно у визначенні ступеня його пристосованості до мови-реципієнта. Багато з англо-американських запозичень залишаються не інтегрованими графічно, фонетично та граматично [42: 403], проте активно функціонують у мовленні — тобто соціолінгвістична інтеграція передує системно-лінгвістичній. Ураховуючи високий рівень компетенції у володінні іноземною мовою (зокрема, англійською) в європейських країнах, критерій інтеграції запозичень як “стабільність уживання” виявляється більш важливим для інтеграції запозичень, ніж повна інтеграція їх звукової й письмової форми.

Таким чином, можна констатувати, що граматична та фонетична оформленість лексики іншомовного походження за законами мови-реципієнта (терміни “освоєння”, “асиміляція”, “системно-лінгвістична інтеграція” виступають у якості синонімів) обов’язкова для включення її до *системи* мови (виділення наше. — *Н. Ж.*).

Для функціонування запозичень у мовленні, в узусі асиміляція запозичень на фонетичному рівні виявляється достатньою для їх соціолінгвістичної інтеграції (функціонування) в *мовленні* (виділення наше. — *Н. Ж.*) на синхронному зрізі (на відміну від традиційного тлумачення “асиміляції”, яка розглядається в діахронічному аспекті).

Усі системні зміни починаються у мовленні, і деякі особливості сучасного мовлення можна розуміти як потенції майбутньої зміни мови. Узус, тобто значно поширене вживання певних форм, призводить до зміни норми, яка повинна не тільки зберігати риси старого стану, але й уловлювати загальні тенденції зміни й розвитку [43]. Однак можливий і інший варіант мовного розвитку, коли зміни стосуються сфери реалізації й функціонування мови, не зачіпаючи при цьому мовну структуру.

Результати наведеного аналізу лінгвістичного тлумачення змісту процесу та результату лексичних запозичень, фаз розвитку запозичень у мові-реципієнті (від функціонування у мовленні до включення у систему мови) можуть слугувати теоретичною базою під час вивчення функціонування запозичень у мові-реципієнті на кожному мовному рівні.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Общее языкознание. Внутренняя структура языка / Под ред. Б. А. Серебренникова. — Москва: Наука, 1972. — 564 с.
2. Олефиренко Н. Ф. Современные проблемы науки о языке: Учебное пособие / Олефиренко Н. Ф. — М.: Флинта: Наука, 2005. — 416 с.
3. Бодуен де Куртэнэ И. А. Введение в языковедение. Избранные труды по общему языкознанию / Бодуен де Куртэнэ И. А. — М.: Изд-во АН СССР, 1963. — 391 с.
4. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии: Пер. с англ. / Сепир Э. — М., 1993. — 432 с.
5. Кубрякова Е. С. // Комментарий к кн.: Блумфилд Л. Язык. / Кубрякова Е. С. — М.: Прогресс, 1967. — 608 с.
6. Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология / Манакин В. Н. — К.: Знання, 2004. — 326 с.
7. Косериу Э. Синхрония, диахрония и история (проблема языкового изменения) / Косериу Э., 2-е изд., стереотипное. — М.: Эдиториал УРСС, 2001. — 204 с.
8. Baer J. A. Deutsch im Jahr 2000. Eine sprachhistorische Standartbestimmung // Die deutsche Sprache zur Jahrtausendwende. Sprachkultur oder Sprachverfall? / Baer J. A. — Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich, 2000. — S. 9–34.
9. Bechet—Tsarnos V. Wirtschaftsanglizismen. Eine kontrastive Analyse des Französischen, Deutschen und Neugriechischen / Bechet—Tsarnos V. — Tübingen: Gunter Narr Verlag, 2005—300 S.
10. Шмелев Д. Н. Очерки по семасиологии / Шмелев Д. Н. — М.: Просвещение, 1964. — 267 с.
11. Wills D. Das Eindringen angloamerikanischer Fremdwörter in die deutsche Sprache seit Ende des zweiten Weltkrieges (bis 1958) / Wills D. / Muttersprache, 68/1958. — S. 180–188.
12. Жлуктенко Ю. А. Украинско-английские межъязыковые отношения в США и Канаде: автореферат дис. ... д-ра филол. наук / Ю. А. Жлуктенко. — К., 1967. — 36 с.
13. Крысин Л. П. Языковое заимствование как проблема диахронической социолингвистики / Крысин Л. П. // Диахроническая социолингвистика. — М., 1993. — С. 131–151.
14. Аристова В. М. Англо-русские языковые контакты (англицизмы в русском языке) / Аристова В. М. — Л.: ЛГУ, 1979. — 149 с.
15. Гавранек Б. К проблематике смешения языков / Гавранек Б. // Новое в лингвистике. Вып. 6 — М.: Прогресс, 1972. — С. 94–111.
16. Schippan Th. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache / Schippan Th. — Leipzig: Bibliographisches Institut, 1987. — 307 S.
17. Степанова М. Д. Методы синхронного анализа лексики / Степанова М. Д. — М.: Высшая школа, 1976. — 126 с.
18. Чернышева И. И. Фразеология современного немецкого языка / Чернышева И. И. — М.: Высшая школа, 1970. — 200 с.
19. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Балли Ш. — М.: Изд-во иностранной лит-ры, 1955. — 416 с.
20. Вайнрайх У. Языковые контакты / Вайнрайх У. — Киев: Вища школа, 1979. — 264 с.

21. Haugen E. The analysis of linguistic borrowing / Haugen E. // *Language*, 1950. — Vol. 26. — № 2. — P. 210–231.
22. Новикова Т. В. Англо-американские заимствования-варваризмы в современном русском языке (1990-е годы): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Новикова Татьяна Валентиновна. — Санкт-Петербург, 2003. — 191 с.
23. Лингвистический энциклопедический словарь / Под ред. В. Н. Ярцевой. — 2-е изд., доп. — М.: Большая Российская энциклопедия, 2002. — 709 с.
24. Крысин Л. П. Иноязычные слова в современном русском языке / Крысин Л. П. — М.: Наука, 1968. — 208 с.
25. Бонфанте Дж. Позиция неолингвистики // В. А. Звегинцев. История языкознания XIX — XX вв. в очерках и извлечениях. Ч. 1. — М.: Прогресс, 1964. — 337 с.
26. Смирницкий А. И. Лексикология английского языка / Смирницкий А. И. — М.: Изд-во лит. на ин. яз-х, 1956. — 260 с.
27. Жлуктенко Ю. О. Гетерогенні елементи в мовній системі / Жлуктенко Ю. О. // *Мовознавство*. — № 4. — Київ, 1977. — С. 13–19.
28. Гибало Е. Н. Англо-американские семантические кальки в современном немецком языке (на материале прессы ФРГ и ГДР): дис. ... канд. филол. наук / Гибало Елена Николаевна. — М., 1979. — 214 с.
29. Ильина Л. А., Сычева О. В. Лексическое заимствование: переход иноязычий или внутриязыковое создание? [электронный ресурс] / Л. А. Ильина, О. В. Сычева. — Режим доступа: http://www.philosophy.nsc.ru/journals/humscience/4_98/17_ILINA.HTM
30. Пауль Г. Принципы истории языка / Пауль Г. — М.: Иностранная литература, 1960. — 500 с.
31. Косериу Э. Синхрония, диахрония и история (проблема языкового изменения) / Косериу Э., 2-е изд., стереотипное. — М.: Эдиториал УРСС, 2001. — 204 с.
32. Володарская Э. Ф. Заимствование как отражение русско-английских контактов / Володарская Э. Ф. // *Вопросы языкознания* — 2002. — № 4. — С. 96–118.
33. Ефремов Л. П. Сущность лексического заимствования и основные признаки освоения заимствованных слов / Ефремов Л. П. — Алма-Ата, 1958. — 288 с.
34. Гранаткина Л. Ю. Основные типы иноязычных слов в немецком языке и их использование в немецкой художественной и публицистической литературе : дис. ... канд. филол. наук / Гранаткина Людмила Юрьевна. — М., 1951. — 257 с.
35. Майоров А. П. Заимствование в лексико-семантической системе языка (на материале англо-американизмов в современном немецком языке в ФРГ и ГДР) : дис. ... канд. филол. наук: / Майоров Александр Петрович. — М., 1967. — 266 с.
36. Fuchs–Heiritz W. *Lexikon zur Soziologie* // Werner Fuchs–Heinritz, Rüdiger Lautmann, Otthein et al. Rammstedt (Hgg.) // 4., überarb. Aufl., Wiesbaden: Vs Verlag, 2007. — 748 S.
37. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии. Вопросы теории и методики. / Лотте Д. С. — М., 1961. — 158 с.
38. Tesch G. *Linguale Interferenz. Theoretische, terminologische und methodische Grundfragen zu ihrer Erforschung* / Tesch G. — Tübingen: TBL Verl. G. Narr, 1978. — 302 S.

39. Földes C. Kontaktdeutsch: Zur Theorie eines Varietätentyps unter transkulturellen Bedingungen von Mehrsprachigkeit [Электронный ресурс] / Földes C. — Режим доступа: <http://www.foeldes.eu/sites/default/files/Kontaktdeutsch.pdf>
40. Карнаухов О. В. Функционирование англо-американизмов в немецком экономическом дискурсе: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Карнаухов Олег Вячеславович. — Т., 2000. — 165 с.
41. Крысин Л. П. Русское слово, свое и чужое / Л. П. Крысин // *Studia philologica*. — М.: Языки славянской культуры, 2004. — 888 с.
42. Polenz P. von *Deutsche Sprachgeschichte vom Spätmittelalter bis zur Gegenwart*. Bd. 3. 19. u. 20. Jahrhundert / Polenz P. von — Brl.: de Gruyter, 1999. — 503 S.
43. Бондарко Л. В. Звуковая система языка и произносительная норма [Электронный ресурс] / Бондарко Л. В. — Режим доступа: <http://www.speech.nw.ru/regions/Articles/bondarko.html>

НОВЕЛА ЯК НАЦІОНАЛЬНА ПРЕЗЕНТЕМА ХУДОЖНЬОЇ СВІТОБУДОВИ (на прикладі малої прози Франца Грільпарцера)

В статті автор уделяє увагу розгляду парадигми реценції австрійської малої прози в світлі новелістики Ф. Грільпарцера. Аналіз твору “Сандомирський монастир” — яркого зразка його новелістического письма — дозволив зробити висновок: творчість австрійського автора не тільки обогатило і різноманітнило німецькомовну малу прозу оригінальним художнім достоянням, а й містить ознаки національної презентації художнього світобудови.

Ключевые слова: парадигма реценції, парадигма генеалогії, австрійська мала проза, новелістика Ф. Грільпарцера, інтерпретація, міжлітературне взаємодія.

The article deals with the paradigm of reception of the Austrian small prose in the focus of linguistic and genre peculiarities of Grillparzer's short stories. The analysis of the work “The Monastery of Sendomir” — a bright example of his short story writings — proved that the creations of this Austrian writer enriched the German small prose with original artistic masterpieces and contain the features of the national presentation of artistic universe.

Key words: paradigm of reception, paradigm of genealogy, Austrian small prose, Grillparzer's short stories, interpretation, literary interaction.

Геокультурний контекст творчих пошуків австрійських письменників містить органічну сполучку з традиціями німецького літературного процесу. Цю нерозривність ілюструють численні інтертекстуальні проєкції та алузії у цілому корпусі текстів малої прози. І це не дивно, бо ж ідеться про складний художній світ, кажучи словами В. Гумбольдта, “близьких духом” літератур, що репрезентують тісно споріднені культури німецькомовного ареалу. Проте між ними не можна ставити знак тотожності. Причина полягає в неоднаковості суспільно-історичних умов, за яких розвивалися німецька та австрій-

ська літератури. Кожна з них виробила свої концептуальні засади духовного поступу [1:5]. Їхнє чітке проявлення припало на XIX століття, коли були закладені підвалини для виявлення специфіки закріплення послідовності розвитку художньої думки представників австрійського народу.

Точкою відліку для розведення історичних, а відповідно, й культурних шляхів Австрії та Німеччини авторитетний науковець В. Шмідт-Денглер (1942–2008) вважає 1806 рік [2:12]. Ця дата знаменна тим, що того року Франц II (1768–1835) зрікся свого титулу імператора Священної Римської імперії. Таким чином, як Франц I він був упродовж 1804–1835 першим цісарем Австрії — держави як суб'єктної величини. Спостереження В. Шмідт-Денглера суголосне оцінці Івара Іваска (1927–1992). Естонський дослідник аргументовано зауважив, що невдовзі після цієї події творчість Франца Грільпарцера (1791–1872) “започаткувала повноцінну австрійську літературну традицію, яка сягає й наших днів і не згубила своєї первісної живодаїності” [3:9–10]. До речі, дана оцінка міститься у книжці під назвою “Вагомий спадок” (“Das grosse Erbe”), що вийшла друком 1962 року у Граці. У цьому виданні заслуговує на увагу також стаття “Творча недовіра, або Чи література Австрії є австрійською літературою?” австрійського письменника Герберта Айзенрайха (1925–1986). “Коли велика епоха німецької літератури зі смертю Гете (1832) практично прийшла до занепаду, — підкреслив автор збірки оповідань “Лихий прекрасний світ” (“Böse schöne Welt”, 1957), — на протигагу масивній спадщині класично-романтичного віку виступили невідь-звідки австрійські поети: Раймунд, Грільпарцер, Нестрой, Ленау і Штіфтер понад сто років тому репрезентували поруч з кількома визначними німецькими та швейцарськими митцями німецькомовну літературу й водночас заснували австрійську національну літературу” [4:99–100]. Усі ці міркування доцільно розглядати як вивірені дії, що спрямовані на обґрунтування факту створення в першій половині XIX століття австрійського національного письменства з виробленням відповідних критеріїв розвитку й структуризації. Попри те, що твори німецькомовних письменників цього періоду мають схожі ознаки, все ж чи не вперше духовні устремління австрійських авторів набули іманентної здатності до автономного звучання тем і мотивів, що базувалися на основі власної культури та історії. Власне, трактування австрійської літератури як осібною одиниці мало місце ще у XVIII столітті [5:391]. Однак, упродовж тривалого часу австрійська культура трактувалася

у німецькому літературознавстві крізь призму другорядності. Як наслідок, утверджувалася колоніальна модель у системі рецепції. В її умовах словесність наддунайських митців поставала не нормованою якістю, а регіональним різновидом загальнонімецької націєтворчої формули. Така ситуація дещо перегукується з сутністю поняття “слов’янська родина”, в якій українському народу з його дужим творчим потенціалом відводилася роль незмінного донора. Аналогічні нюанси відтінив В. Шмідт-Денглер: “Австрійські автори майже поспіль створювали труднощі для німецького літературознавства: Грільпарцер — нетиповий класик, Раймунд — лише частково романтик, Ленау — не доціла чистий поет добезрезневого періоду (“Vormärz-dichter”. — *І. 3.*), Штіфтер — не реаліст, Анценгрубер — передчасний натураліст, а згодом надто реаліст, Тракль — не експресіоніст у порівнянні з Августом Штраммом і т. д. Затим австрійські автори або маргіналізувалися в історіях літератури, або, як це трапилося з представниками “Молодого Відня” (Шніцлер, Бар, Гофманнсталь), розглядаються на рівні окремішнього прояву” [2:14]. Цей розруб літературної потуги пояснюється передусім суспільно-політичними обставинами. Нині ж австрійська література, яка вагомо збагатила всесвітню культуру новаторським змістом численних різножанрових творів, викликає дедалі ширший резонанс у критиці. В її вимірах мала проза постає одним із вагомих чинників, що сприяли збереженню й примноженню виявів історичної пам’яті. Вже в XIX столітті виразно розкрилася дієвість художнього феномена малих жанрів з-під пера Франца Грільпарцера, Адальберта Штіфтера, Фердінанда фон Заара, Людвіга Анценгрубера, Петера Розеггера, Петера Альгенберга, Фрідріха Галма.

З ім’ям Ф. Грільпарцера пов’язані витoki зародження національної художньої форми австрійської новелістики. “Усе, що постало до Грільпарцера, — ствердив І. Іваск, — на відстані часу видається тільки певною підготовкою; все, що написано після нього, — складно уявити без його доробку” [3:9]. Контекст такої оцінки позбавлений елементу гіперболізації. Адже саме Ф. Грільпарцерові, який здобув визнання передусім як драматург, належить заслуга виведення австрійського письменства за межі регіональної літератури, а відтак і його введення у світову художню систему. Цікаво, що для нього німецька мова — це ідентифікатор власної національної приналежності. Таке розуміння проступає з його щоденникового запису від березня 1828 року: “Я анітрохи не переживаю за мову лайпцігського магістра чи дрезденського

товариства пісні. Я говорю мовою моєї Батьківщини” [6: 131]. Змістове наповнення денників Ф. Грільпарцера, які хронологічно замкнені в рамки 1808–1859 рр., дає змогу — на рівні додаткового джерела в контексті літератури факту — простежити внутрішню організацію авторської логіки і послідовність її викладення. Ілюстрації документального письма подібного типу постають виразником як ідей і світоглядних позицій, так і закодованих інформативних нашарувань чи супровідних інтенцій. У своєму намаганні утвердити окремішність свого народу, зокрема, у мистецтві слова, творець трагедії “Велич і падіння короля Оттокара” (“König Ottokars Glück und Ende”, 1825) виказував не декларативний, а суспільно активний патріотизм. Тому дослідження його доробку сприяє не тільки розкриттю специфіки еволюційного шляху одного митця, але й пізнанню сутності цілої епохи. Своє тверде переконання у духовній потенції носіїв австрійського культурного коду Ф. Грільпарцер заманіфестував у нарисі “Чим австрійські автори відрізняються від решти?” (“Worin unterscheiden sich die österreichischen Autoren von den übrigen?”, 1837). Виходячи з аналізу особливостей подачі фактів, подій і явищ, він виділив три ознаки цих відмінностей: “Безпретензійність, здоровий глузд, правдивість почуттів” [7: 99]. Ці властивості дають змогу стисло характеризувати художню палітру доби бідермаєру, на яку припали роки його активної діяльності. Йдеться про переломну епоху в австрійській культурі. Саме протягом 1815–1848 рр. у свідомості її репрезентантів закорінився так званий “габсбурзький міф” [8: 110], який матиме животворне продовження у літописі вузлових етапів історії австрійського народу і в ХХ столітті.

Процес міфологізації дійсності мав безпосередню залежність від поширення занепадницьких настроїв, що панували в Австрійській монархії напередодні її трансформації в Австро-Угорську двоєдину імперію 1867 року. Звідси — цілий масив переконань і вражень у літературі. Він увиразнював ті мотиви, що у стриманій формі підкреслювали вразливість як особистості, так і держави. До речі, до розкриття примітних засад згаданого періоду у контексті досягнень української “натуральної школи” суттєво спричинився Дмитро Чижевський (1894–1977). Заслуговує на увагу висновок ученого, який свідчить про вичерпну обізнаність з наскрізними парадигмами епохи бідермаєру: “Головні ідеологічні мотиви романтики в літературному бідермаєрі слабшають та зникають. Замість індивідуалізму та революційного пориву маємо тут повагу до “надіндивідуального порядку”

в державі, релігії, звичаях, нахил до традиції; замість живої спраги, яку може задовольнити лише весь світ, — спокійне збирання, колекціонування. Замість різкості, поривчастості романтики, — м'якість, спокій; замість поривань до крайнього, навіть поза межі нормально-го та дозволеного, — пошану, покору, смирення як основні чесноти людини; мова стає спокійнішою, правильнішою, поміркованішою, статичнішою” [9:488]. Проте така показна врівноваженість у підступах до змалювання суспільно-культурних цінностей не поставала перепорою для аналітичного оцінювання оточуючого середовища, до якого письменники відчували тісну прив'язаність. Так, Ф. Грільпарцер убачав первинну вартість мистецького твору в його спрямуванні до утвердження “символічної правди” (“symbolische Wahrheit”). Її сенсовну наповненість він окреслив наступним чином: “Прозаїчна правда — це правда розуму, мислення. Поетична — це та сама правда, але в одежі, формі, образі, які вона приймає до душі. Поетичну правду називають також суб'єктивною. Невірно! Адже основа є такою ж об'єктивною, бо кожна правда є об'єктивною. Але форма, образ, дух — взяті від суб'єкта. Найкраще назвати б її символічною правдою. Чому ж правда втілюється в образі? Бо опорою усякого мистецтва є вираження, формотворення й формування; царство ж голої правди — це проза” [6:180]. У цьому плані особливо примітне настроєве навантаження смислових компонентів в його обрамленій новелі “Монастир біля Сандомежа” (“Das Kloster bei Sendomir”, 1828).

Малі епічні форми програють — у кількісному співвідношенні — здобуткам Ф. Грільпарцера у драматургії. Певною мірою цю ситуацію прояснює його тлумачення природи новелістичного змісту, що було адресоване австрійському письменнику Едуарду фон Бауернфельду (1802—1890). “Істотна відмінність новели від драми полягає в тому, — робить акцент він 1855 року, — що новела — це осмислена можливість (“gedachte Möglichkeit”), а драма — осмислена реальність (“gedachte Wirklichkeit”. — курсив І. З.)” [6:231]. Це висловлювання прозраджує реципієнтам його творчості художньо-естетичні уподобання митця, а також генологічні пріоритети. Мистецтво для Ф. Грільпарцера — це передусім віддзеркалення живої дійсності. При цьому зразки його малої прози “Монастир біля Сандомежа” та “Бідний музикант”, між якими пролягає часовий відрізок довжиною в двадцять років, містять у сфокусованому вигляді ті центральні мотиви, що притаманні і його драматичним творам. Ідеться про відтворення — крізь призму сприйняття норми моралі — протиріч, що охоплюють його героїв унаслідок

конфліктів з навколишнім світом. Для цього Ф. Грільпарцер нерідко звертається до інтерпретації міфів, легенд і переказів народів, які перебували під владою династії Габсбургів. Тут доцільно зауважити, що легендарно-міфологічні структури — це постійні складові в австрійському літературному процесі. Вони зберегли своє силове поле і в малій прозі ХХ століття. Звертання до такої архітектоніки спостерігається, приміром, у творчості Фелікса Брауна (збірка “Новели та легенди” (“Novellen und Legenden”, 1910); сказання “Аттила” (“Attila”, 1920); оповідання “Зцілення дітей” (“Die Heilung der Kinder”, 1929) та “Троянський принц” (“Der trojanische Prinz”, 1938), Олександра Лернет-Голенія (збірка новел “Нова Атлантида” (“Die neue Atlantis”, 1935), Мартіні Від (новела “Єдиноріг” (“Das Einhorn”, 1948), Марлени Гаусгофер (оповідання “Історія про людиночоловіка” (“Die Geschichte vom Menschenmann”, 1951).

Помітний внесок у загальнокультурну пам’ять належить і Ф. Грільпарцеру. До розбудови сюжетно-образного матеріалу він залучив, зокрема, угорські перекази у трагедії “Вірний слуга свого пана” (“Ein treuer Diener seines Herrn” (1828), хронікальні факти з життя чеського народу у п’єсі “Лібуша” (“Libussa”, 1848), а також адаптував давньофранкську сагу про Вальтера й Гільдегунду до реалій буття польської шляхти у новелі “Монастир біля Сандомежа”. Певну роль у впровадженні чужоземного матеріалу у художній світ Ф. Грільпарцера відіграв чинник цензури, від якої він потерпав в умовах Дунайської монархії. У цьому сенсі варто згадати напівіронічний вислів австрійського письменника: “Потрібно податися до Північної Америки, щоб відверто викладати свої ідеї” [10:690]. Таким чином, маючи перепони на шляху до реалізації своїх духовних пошуків, він вдавався до езопової мови, а відтак — вуалізації естетико-світоглядних ознак авторської свідомості.

У ХІХ столітті новела “Монастир біля Сандомежа” пройшла майже непоміченою повз увагу як німецькомовної читацької громадськості, так і критики. Причину слід шукати в принагідності написання Ф. Грільпарцером даного твору, а відтак — і в його художній недовершеності. Фактично, мова йде про виконання замовлення для літературного журналу “Аглая” (“Aglaja”), яке він отримав ще 1822 року від його редактора, письменника Йозефа Шрайфогеля (1768–1832). Попри невдоволення якістю новели [11: 163–164], 1827 року автор віддав її до друку. Це було зумовлене двома обставинами: тривалі очікування на неї з боку Й. Шрайфогеля, а також внутрішньо-

особистісна мотивація. Того року померла Шарлотта фон Паумгартен — дружина кузена Ф. Грільпарцера, з якою він мав тісні стосунки і образ якої ліг в основу сюжетної лінії тексту. І все ж новела дає уявлення про самотність мистецької індивідуальності Ф. Грільпарцера, розмаїтість його творчої манери письма. Примітна деталь: у літературний контекст ХХ століття вона була введена завдяки німецькому майстрові слова Гергарду Гауптманну (1862–1946). При цьому мав місце прояв характерного для німецькомовного письменства зв'язку між різними жанрами, що виникає у ході пошуків свіжих тематичних і естетичних рішень. У даному випадку новела Ф. Грільпарцера послужила причиною до Гауптманнової драми “Ельга” (“Elga”, 1896), яка побачила світ 1905 року. Г. Гауптманн створив самотню переробку сюжету Грільпарцерового твору, в якому, за переконанням Вальтера А. Райхарта (1903–1999), він віднайшов під тягарем життєвої кризи “втіху і нову силу творити” [12:121]. Американський германіст слушно зауважив, що драматург пройнявся художньо виразним висвітленням під пером австрійського автора проблеми взаємин між чоловіком і жінкою з огляду на концепцію “вільного кохання”. Цей мотив у поєднанні з ідеєю жіночої емансипації набув питомого оновлення у доробку Г. Гауптманна. На це слушно вказав Рой Чедвел Коуен. Він наголосив, що окреслені “феномени покликані викрити соціальну та особистісну спустошеність у суспільстві” [13:100]. Як Ф. Грільпарцер, так і Г. Гауптман прагнули укласти таку хроніку життєдіяльності своїх народів, яка б увиразнила реалії загальнолюдського звучання. У цьому зв'язку додамо: драма німецького автора більшою мірою просякнута духом слов'янських, а точніше польських образів; він ширше використав як зовнішні, так і внутрішні штрихи національно-історичної специфіки імагологічних знаків польського народу. Попри це, драма Г. Гауптмана досі не перекладена мовою Юліуша Словацького. Натомість новела Ф. Грільпарцера побачила світ у польськомовній інтерпретації анонімного перекладача ще у червні 1828 року у літературному додатку “Розмаїття” (“Rozmaitości”) до часопису “Львівська газета” (“Gazeta Lwowska”) [14:341].

Фабула новели “Монастир біля Сандомежа” забарвлена поетикою романтизму. Звернення Ф. Грільпарцера до її атрибутів дозволило йому зобразити героя, драматизм долі якого проступає на тлі неординарних ситуацій. Вони стають джерелом розчарування, а міжлюдські стосунки завершуються душевним розладом, бо сповнені детермінантою конфліктності опозицій “пристрасть — суспільна норма”,

“ілюзорність — реальність”. Впадають в око специфічні елементи твору, які створюють для німецькомовного реципієнта не тільки екзотичний, але й особливий змістовий колорит. Поруч з назвою польського містечка Сандомеж (пол. Sandomierz), поблизу якого ще 1185 року був заснований монастир, автор застосував також інші реалії з незвичним звучанням: імена (Старшенські, Огінські, Лашек, Дортка), найменування населених пунктів (Варшава, Плоцьк). Власне, уже сам заголовок новели приховує в собі провокаційну таємницю, яку Ф. Грільпарцер свідомо підготував для читача. Свідчення цьому — у наступній текстовій структурі.

Текст мовою оригіналу:

“Wir wollten ueber die Gruendung dieses Klosters Auskunft einholen”, sprach der aeltere der beiden Deutschen, “aber Eure sonderbare Weigerung” — “Ja, ja!” sagte der Moench, “Ihr seid Fremde, und kennt den Ort und Leute noch nicht. Ich moechte gar zu gerne Eure toerichte Neugierde unbefriedigt lassen, aber dann klagt Ihrs dem Abte, und der schilt mich wieder, wie damals, als ich dem Palatin von Plozk an die Kehle griff, weil er meiner Vaeter Namen schimpfte” [15:16–17].

Текст мовою мети:

“Ми хотіли навести довідки про заснування цього монастиря, — сказав старший з двох німців, — проте Ваше дивакувате ухилення від відповіді...” — “Так, так!” — сказав чернець. — “Ви — чужинці й ще не пізнали місцини й людей. Я б охоче полишив Вашу безглузду допитливість невтамованою, але ж тоді Ви поскаржитесь настоятелю, а той знову вилає мене, як того разу, коли я схопив за горлянку плоцького палатіна, бо він насміхався з прізвиська моїх предків”.

Подібні художні штрихи з-під пера Ф. Грільпарцера, що спрямовані на вирізнення національної ідентичності, а ширше — ментальності рідного та чужого народів, дають підстави для прочитання його тексту крізь призму імагологічних позицій. Ці мазки сприяють досягненню точності в образній побудові з її об’єднувальними мотивами, темами, ідеями. У світлі власних досвідчень і рефлексій Ф. Грільпарцер запропонував читачеві тлумачення традиційної історії, узвичаєної авторами різних національних літератур, зокрема, доби романтизму. Вона розгортається за рамовим принципом організації матеріалу навколо сполучення наступних компонентів: кохання — подружня невірність — ревності — помста — самопокарання. У кульмінаційній точці сюжетної лінії відбувається вирішальне зіткнення характерів — графа Старшенського та його невірної дружини Ельги. Виразником

цього відкритого конфлікту є не епічно-коментуючий, а доцїла драматичний діалог.

Текст мовою ориґіналу:

“Der Graf wendete sich nun zu seiner Gemahlin. Dein Mitschuldiger ist entflohen, sagte er, aber du entgehst mir nicht. Kannst du jene Verleumdung glauben? stammelte Elga. Ich glaube dem, was ich weiß, sprach Starschensky, und dem Stempel der Ähnlichkeit in den Zügen dieses Kindes. Du mußt sterben, sagte er, und zwar hier auf der Stelle! Elga war auf die Kniee gefallen. Erbarme dich meines Lebens, rief sie. Beginne mit mir, was du willst! Verbanne mich! verstoße mich! heiße mich in einem Kloster, in einem Kerker den Rest meiner Tage vollbringen, nur laß mich leben! leben! Der Graf bedachte sich eine Weile, dann sprach er: Weil du denn dieses schmacherfüllte, scheußliche Dasein schätze, über alles, so wisse: ein einziges Mittel gibt es, dich zu retten. Nenn es, nenne es, wimmerte Elga. Der Brandfleck meiner Ehre, sprach der Graf, ist dies Kind. Wenn seine Augen der Tod schließt, wer weiß, ob mein Grimm sich nicht legt. Wir sind allein, niemand sieht uns, Nacht und Dunkel verhüllen die Tat. Geh hin und töte das Kind! — Wie, ich? schrie Elga. Töten? Mein Kind? Unmenschlicher! Verrucher! Was sinnst du mir zu? Nun denn! rief Starschensky und hob den gewegworfenen Säbel vom Boden auf. Halt! schrie Elga, halt! Ich will! Sie stürzte auf ihr Kind los und preßte es an ihren Busen, bedeckte es mit Tränen. Du zauderst? schrie Starschensky und machte eine Bewegung gegen sie. Nein! nein! rief Elga. Verzeihe mir Gott, was ich tun muß, was ich nicht lassen kann. Verzeihe du mir, zum Unglück Gebornes! Damit hatte sie das Kind wiederholt an ihre Brust gedrückt; mit weggewandtem Auge ergriff sie eine große Nadel, die ihren Pelz zusammenhielt; das Werkzeug blinkt, der bewaffnete Arm — Halt! schrie plötzlich Starschensky. Dahin wollt ich dich haben! sehen, ob noch eine Regung in dir, die wert des Tages. Aber es ist schwarz und Nacht. Dein Kind soll nicht sterben, aber, Schändliche, du! und damit stieß er ihr den Säbel in die Seite, daß das Blut in Strömen emporsprang, und sie hinfiel über das unverletzte Kind” [15:28–29].

Текст мовою мети:

“Граф звернувся тепер до своєї дружини. “Твій співумисник вислизнув, — сказав він, — але тобі не вдасться”. “Ти в змозі повірити такому наклепу?” — пробелькотїла Ельґа. “Я вірю в те, що знаю, — промовив Старшенскї, — і у відбиток схожості в рисах цього дитяти”. “Ти повинна вмерти, — сказав він, — тут і негайно!” Ельґа впала на-

вколішки. “Зглянься над моїм життям, — вигукнула вона. — Вчини зі мною все, що ти хочеш! Прожени мене! Відштовхни мене! Звели запроторити мене у монастир, у в’язницю до кінця моїх днів, але дозволи мені жити! Жити!” Граф хвилюк повагався, а тоді сказав: “Коли вже ти понад усе цінуєш своє вкрите ганьбою, гидке існування, то знай: є лишень один-єдиний спосіб порятувати себе”. “Назви його, назви його”, — застогнала Ельга. “Опіком моєї честі, — промовив граф, — є оця дитина. Хто зна, може, мій гнів вляжеться, коли смерть ослонить її очі. Ми самі, ніхто нас не бачить, ніч і темрява затаять учинок. Іди і вбий дитя!” — “Як, я? — закричала Ельга. — Вбити? Мою дитину? Недолюдок! Окаянний! Що ти собі помислив про мене?” “Ану”, — загорлав Старшенські і підняв відкинуту шаблю. “Постривай! — загукала Ельга, — постривай! Я вчиню це!” Вона кинулася до дитини і притисла її до грудей, вкриваючи слізьми. “Ти вагаєшся?” — загукав Старшенські й рушив до неї. “Ні! Ні! — зойкнула Ельга. — Прости мене, Господи, за те, що я маю вчинити, чого не можу оминати. Прости мені, на горе рожденній!” Вона знов притисла дитину до грудей; відвертаючи очі, вона вхопила велику голку, що скріплювала її хутро; зняряддя заблищало, озброєна рука... “Годі! — закричав раптом Старшенські. — Цього я й хотів від тебе! Побачити, чи в тобі є ще бодай крихта почуття, що варта світла днини. Але є тільки чорнота й ніч. Не твоя дитина повинна вмерти, а ти, мерзото!” На цьому він встромив шаблю її в бік, кров пішла струменем і вона впала на неушкоджену дитину”.

Драматизація мовлення не нівелює новелістичної логіки розбудови сюжету з відповідною ескалацією розвитку подій: граф Старшенські спалює замок, віддає доньку під опіку, розпродав майно й засновує монастир, де спокутує свою провину. Власне, він і є той чернець, який зустрів чужинців на початку новели і переповідає їм усю історію, не розкриваючи свого імені. Завіса таємничості припіднімається наприкінці твору, коли настоятель оповістив Старшенського про час покаяльної молитви. Усе це викликає у реципієнта враження, що вчинки, думки, почуття героїв Ф. Грільпарцера, як у театралізованій виставі, замкнені в умовному просторі сцени. Тому доцільно увиразнити: характерологічне смислове навантаження у цьому зв’язку несе образ замку. Він умонтований у систему видимих, а також асоціативних символів, що наповнюють простір художнього світу новели. Звісно, сюжети з розгортанням дії у замку або на його території розповсюджені і в німецькій літературі XIX століття. Ілюстрацією може

послужити новела “Замок Дюранде” (“Das Schloß Dürande”, 1837) Йозефа фон Айхендорфа (1788–1857). Вона написана у період розвитку літературного руху “Молода Німеччина” (“Das Junge Deutschland”), коли почали проявлятися реалістичні тенденції. Однак, саме в австрійському письменстві, у тім числі у малій прозі, ця символіка відтворює цілий комплекс психологічних аспектів світогляду митців, а звідси — культурологічних концепцій художньо-стильової еволюції мистецтва слова.

Твори на подібну тематику зустрічаються на різних етапах поступу австрійської літератури: у доробку А. Штіфтера (оповідання “Стрункий ліс” (“Der Hochwald”, 1842), М. ф. Ебнер-Ешенбах (збірка малої прози “Сільські та замкові оповідки” (“Dorf- und Schloßgeschichten”, 1883), Л. ф. Захер-Мазоха (оповідання “Магас, розбійник” (“Magas, der Räuber”, 1886), Ф. фон Заара (новела “Замок Костенітц” (“Schloß Kostenitz”, 1893), Р. М. Рільке (новела “Пісня про кохання і смерть корнета Крістофа Рільке” (“Weise von Liebe und Tod des Cornets Christoph Rilke”, 1899)), А. Шніцлера (новела “Потрійна пересторога” (“Die dreifache Warnung”, 1911), Ф. Набла (роман “Идгоф” (“Ödthof”, 1911), Р. Музіля (новела “Португалка” (“Die Portugiesin”, 1923), Ф. Кафки (роман “Замок” (“Das Schloss”, 1926), Ш. Цвайга (роман “Нетерпіння серця” (“Die Ungeduld des Herzens”, 1938), Е. Міттерпер (новела “Ясновидиця” (“Die Seherin”, 1942), Б. Брейма (роман “Замок у Богемії” (“Ein Schloß in Böhmen”, 1942), А. П. Гютерсло (оповідання “Людинолюби” (“Die Menschenfreunde”, 1947).

Образ замку набув нової якості у другій половині ХХ століття. За аргументованим твердженням С. Г. Кашинського, він перетворився на своєрідний знак ідентичності австрійської літератури. “Чи тема замку складає певний комплекс австрійського сучасного письменства, — розважає польський науковець, — залишається питанням відкритим. Але достеменним є те, що вона має глибокі психологічні витoki, які дають за себе знати як в індивідуальній, так і в колективній психології австрійців. Є й такі австрійські письменники, зокрема, Герберт Цанд і Томас Бернгард, які в “комплексі замку” вбачають навіть причину деяких душевних хвороб. Герої їхніх творів добровільно створюють у замках власні в’язниці, де живуть в іншій, ірреальній дійсності. Замкові мури захищають їх від проблем сучасності, які їм не під силу і не можуть самостійно здолати” [16:151]. Розробка мотивів у тісному зв’язку з окресленими проблемами має місце у текстах Ф. Тумлера (роман “Замок в Австрії” (“Ein Schloß in Österreich”, 1953)), Г. Фріча

(роман “Мох на каміннях” (“Moos auf Steinen”, 1956)), Г. Цанда (роман “Успадкування вогню” (“Erben des Feuers”, 1961)), Т. Бернгарда (оповідання “Італієць” (“Der Italiener”, 1964)), Г. Амансгаузера (роман “Замок з пізніми гостями” (“Schloss mit späten Gästen”, 1975)), А. Брандштеттера (роман “Замок” (“Die Burg”, 1986)), Г. Фуссенеггера (збірка новел “Шекспірові доньки” (“Shakespeares Töchter”, 1999)). Замкнутий простір палацу, якого не оминають процеси руйнації, постає символічним виразом історичних трагедій австрійського народу, втрати автентичності. Попри те, що топос замку у новочасному трактуванні зримо контрастує з первісним осмисленням, він не позбавлений спільної основи з його відображенням у новелі Ф. Грільпарцера на рівні умовного позначення ієрархізованої системи цінностей.

Загалом у новелі “Монастир біля Сандомежа” годі шукати абсолютного знаку ідейно-естетичного новаторства. Однак і на прикладі цього зразку Ф. Грільпарцера вдалося збагатити й урізноманітнити німецькомовну новелістику оригінальним мистецьким письмом. Воно позбавлене сентиментального надміру почуттів і рельєфно патетичної символіки, що переповнюють передусім твори Е. Т. А. Гоффмана. “Саме контраст між тьмяним, урешті-решт зловісним об’єктом і майже розсудливим оповіщенням, — справедливо відмітив німецький літературознавець Фрідріх Гундольф (1880–1931), — привабив Грільпарцера на рівні художнього завдання. Взірцем для нього була іспанська манера розповіді, передусім Сервантеса, який повідомляє про дурощі й манівці своїх героїв з незворушною або приглушеною й журливо усміхненою міною. Грільпарцер не прагнув досягти іронічного зображення, як, приміром, Тік, котрий онімечив іспанську новелу; натомість його манили роздумливий спокій й покірна тиша, яка здатна наводити жаху” [17:399–400]. Щільність змісту та його поступове розвертання споріднює твір із модельними ходами жанру драми, в якому Ф. Грільпарцер до появи своєї першої новели вже сказав вагоме слово у п’єсах “Бланка Кастильська” (“Blanka von Kastilien”, 1807), “Праматір” (“Die Ahnfrau”, 1817), “Сафо” (“Sappho”, 1818) та трилогії “Золоте руно” (“Das goldene Vlies”, 1819). Звідси — наявність у малій прозі типових складових його драматургії як у тематичному, так і формальному вимірах.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. *Зиморя І.* Австрійська література: моделі рецепції тексту. Монографія. — Дрогобич-Тернопіль: Посвіт, 2009. — 216 с.
2. *Schmidt-Dengler W.* Bruchlinien. Vorlesungen zur österreichischen Literatur 1945 bis 1990. — Salzburg-Wien: Residenz Verlag, 1995. — 559 S.
3. *Ivask I.* Das grosse Erbe // Das grosse Erbe. Aufsätze zur österreichischen Literatur von Otto Basil, Herbert Eisenreich, Ivar Ivask. — Graz-Wien: Stiasny-Verlag, 1962. — S. 5–59.
4. *Eisenreich H.* Das schöpferische Misstrauen oder ist Österreichs Literatur eine österreichische Literatur? // Das grosse Erbe. Aufsätze zur österreichischen Literatur von Otto Basil, Herbert Eisenreich, Ivar Ivask. — Graz-Wien: Stiasny-Verlag, 1962. — S. 94–126.
5. *Artl H.* Österreichische Literatur: “Strukturen”, Transformationen, Widerspruchsfelder. — St. Ingberg: Röhrig Universitätsverlag, 2000. — 406 S.
6. *Grillparzer F.* Tagebücher und Reiseberichte; [hrsg. von Klaus Geissler]. — Berlin: Verlag der Nation, 1980. — 483 S.
7. *Grillparzer F.* Ein Lebensbild in Selbstzeugnissen / [ausgewählt von Fritz Martin Rintelen]. — München: Funck, 1947. — 367 S.
8. *Magris C.* Der habsburgische Mythos in der modernen österreichischen Literatur. — Wien: Verlag Zsolnay, 2000. — 414 S.
9. *Чижевський Д.* Історія української літератури. — Нью-Йорк: Українська Вільна Академія наук у США, 1956. — 511 с.
10. *Grillparzer F.* Grillparzers Werke. Briefe, Amtliche Aktenstücke und Berichte. Band 16; [hrsg. von Stefan Hock]. — Berlin: Deutsches Verlagshaus Bong & Co, 1911. — 732 S.
11. *Laube H.* Franz Grillparzers Lebensgeschichte. — Stuttgart: J. G. Cotta, 1884. — 177 S.
12. *Reichart W. A.* Elga und Gerhart Hauptmanns dramatische Kunst // W. A. Reichart. Ein Leben für Gerhart Hauptmann : Aufsätze aus den Jahren 1929–1990; [ausgewählt und hrsg. von Klaus Hildebrandt, in Zusammenarbeit mit Holger Pingel]. — Berlin: Erich Schmidt, 1991. — S. 121–130.
13. *Cowen R. C.* Der Naturalismus. Kommentar zu einer Epoche. — München: Winkler, 1973. — 301 S.
14. *Ciechanowska Z.* Grillparzer w Polsce // Księga zbiorowa ku czci Ignacego Chrzanowskiego: prace historyczno-literackie. — Kraków: Kasa im. Mianowskiego, 1936. — S. 323–346.
15. *Grillparzer F.* Das Kloster bei Sendomir. Der arme Spielmann. — Bern: Scherz, 1949. — 78 S.
16. *Kaszyński S. H.* Das Schloss als Identitätszeichen der österreichischen Gegenwartsliteratur // Stefan H. Kaszyński. Identität. Mythisierung. Poetik. Beiträge zur österreichischen Literatur im 20. Jahrhundert. — Poznań: Wydawnictwo naukowe UAM, 1991. — S. 136–158.
17. *Gundolf F.* Beiträge zur Literatur- und Geistesgeschichte; [ausgewählt und hrsg. von Victor A. Schmitz, Fritz Martini]. — Heidelberg: Schneider, 1980. — 463 S.

*Зі словами глибокої вдячності та
щирого визнання наукового авторитету
доктора філологічних наук,
проф. Т. М. Корольової*

М. І. Зимомря

ДИСКУРС ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ОКРЕСЛЕНОГО МОТИВУ В ОБРАЗНІЙ СТРУКТУРІ ТЕКСТУ (на прикладах поезії Тараса Шевченка)

В данной статье рассматриваются особенности дискурса интерпретации определенного мотива в образной структуре с проекцией на характеристику внутренней организации текста с учетом специфики оригинала (на примерах поэзии Тараса Шевченко) и переводческих решений на язык цели (немецкий язык).

Ключевые слова: *дискурс інтерпретації, мотив, образная структура текста, поезія Тараса Шевченко.*

Interpretation discourse of the framed motive in the image structure of the text (based on T. Shevchenko's poetry translations).

This article deals with the peculiarities of the interpretation discourse of the framed motive in the image structure with the emphasis on inner formation of translation solutions into the target language (the German language).

Key words: *interpretation discourse, image structure of the text, motive, T. Shevchenko's poetry.*

Іван Франко з винятковою докладністю та аргументованістю писав у ґрунтовній статті “Тарас Шевченко” про те, що 1840-го року “в європейській літературі сталася подія важлива і характерна” зі з’явою “Кобзаря” [1: 248]. Адже зі сторінок названої збірки постав на повен зріст образ селянина. Цей образ уособлював потужний потенціал — ні, не челяді як загалу, а всього українського народу, власне, як етносу — суб’єкта. Тому й закономірно, що українська нація за наступних епох вбачала й добачає нині, а саме — за умов державної незалежності

ті, в Шевченкові свого духовного пророка, рельєфний символ національної свідомості. Адже той провідник виказує поколінням, сказати б словами Івана Франка, “нові, світлі та вільні шляхи”...

Природа структури художнього тексту є складною та поліфункціональною. Цю сутність аргументовано виокремив Юрій Лотман [2], наголосивши, що вона поєднується зі стрижневим розумінням якісної та кількісної сукупності текстових субструктур. Однак суголосне трактування зазнає зримої трансформації під впливом різних чинників. Водночас її дієвість особливо помітна у процесі перекладної інтерпретації. Йдеться про адекватне збереження такого явища, як цілісність семантичного коду. Саме останній і спроможний розкрити мовою мети означувану лінію множинних зв’язків на рівні як образу, так і мотиву. У цьому сенсі характерною постає поетика Шевченкового слова.

Модельна сила поезії Тараса Шевченка заснована на стабільному підпорядкуванні ціннісних засад. Їхня сутність має зримий національний ґрунт. Проте внутрішньої чи зовнішньої суперечності тут немає, бо Шевченко, як і багато інших світочів людської думки, володів непідробним даром закодовувати “текст у тексті”. Без перебільшення, цей вимір з прагматичною проекцією на структуру художнього тексту [3: 28] та механізм зростання предметно-образної та ідейно-виражальної інформації не був би таким самовладним, коли б Тарас Шевченко не звертався у своїх творчих устремліннях до вічних образів [4: 128–129]. До них, без сумніву, належить постать Ісуса Христа у двох іпостасях — божій і людській. Отже, Син Божий стався чоловіком, щоб вмерти на хресті задля порятунку людства. Поза всяким сумнівом, Тараса Шевченка як поета хвилювали ці обидві природи. Вони єдналися в одну органічну сполуку парадигмою Віри в можливість праведного життя людини на землі. Звідси для Тараса Шевченка поставала доленосна рефлексія у пов’язі з українським народом, який упродовж століть входив у державні організми народів-сусідів. Але не втрачав при цьому свою головну ідентифікацію — мовну систему. Ця концептуальна ідея набула визначальної ваги у його багатьох поетичних структурах. У першу чергу тих, де безпосередньо або опосередковано носієм руху — по вертикалі й горизонталі — виокремлено образ Воскресіння. Звісно, його значущим речником виступає Ісус Христос (“Марія”, “Не гріє сонце на чужині”, “Єретик”, “Катерина”, “Москалева криниця”, “Неофіти” та ін.). Як відомо, жертву Понтія Пілата, римського прокура-

тора Юдеї, Шевченко називає 23 рази, святобливо іменуючи Сина Божого Христосом, один раз — Ісусом, а також відповідно один раз — по-церковнослов'янському — Ісусом [5: 304; 388–389]. Таким чином, двадцять п'ять разів Тарас Шевченко засвідчував судомний поштовх свого серця назустріч найдосконалішому еству, окресленого аурою Воскресіння. Адже відомо: той, хто воскрес для життя, більше не вмирає. Тут нуртує рефлексійний характер, наприклад, образу страстей, які в'яжуться з єдиноособовою адресою, з одного боку, і позаоцінковим мотивом, себто від Бога, — з іншого. Тому таким аргументованим видається під пером автора “Подражання 11 псалму” зіставлення, сказати б, паралель між реальним Воскресінням Христа у недільний день загалом і вірою у завтрашнє (зважмо — з допомогою Слова) Воскресіння України — зокрема:

“Воскресну я ! — той пан вам скаже, —
— Воскресну нині! Ради їх,
Людей закованих моїх,
Убогих, нищих... Возвеличу
Малих отих рабов німих!
Я на сторожі коло їх
Поставлю слово [6: 653].

Високі духовні начала передати мовою мети завжди нелегко. Ось яку німецькомовну інтерпретацію цитованих рядків подає Альфред Курелла як перекладач:

“Ich kehre wieder“, spricht der Herr,
“Ich komm' noch heute, um zu retten
Die armen Leute, die in Ketten
Und elend sind! Ich richte auf
Die armen Sklaven aus dem Schmutze
Und stelle neben sie zum Schutze
Mein starkes Wort! [7: 325]

Аналіз цього перекладного відповідника свідчить про невиразність смислової структури тексту німецькою мовою. Щоправда, певна однозначність між семантичними рядами з проєкцією на адекватне розуміння тексту, а також шкали Шевченкових оцінок має місце в процитованій інтерпретації Альфреда Курелли.

Збагнути істинність — означає порозуміти й сприйняти увесь індивідуальний біль Шевченка-поета в його проханні до Вседержителя, аби настав для України животворний сад. А ще —

. . . Веселий рай
Пошли їй, Господи, подай!
Подай їй долю на сім світі
І більш нічого не давай... [8: 442; 444]

Поетова імперативність містить заклик, що слугує об'єктивізації пізнання Божої ласки — від її самооб'явлення до (позитивного чи від'ємного для України) богогласного призначення. Лавиноподібно розгортається драматична колізія, яка остаточно виразна на відстані активного сприйняття Христових страстей. Вона, завершуючись запитанням до Господа (до речі, Шевченко неодноразово використовує традиційне звертання: “Мій Боже милий” у творі “Подражаніє 11 псалму”; “О милий Боже України” у поемі “Гамалія”), спричиняє ефект не уявного, а реального Відкуплення:

Погибнеш, згинеш, Україно,
не стане знаку на землі,
А ти пишалася колись
В добрі і розкоші! Вкраїно!
Мій любий краю неповинний!
За що тебе Господь кара,
Карає тяжко?
 (“Осія. Глава XIV”) [8: 463]

Тарас Шевченко викристалізовує триєдиність природного циклу буття людини / з'ява, становлення, відхід у “кращі світи” / у широкому планетарному контексті; в його основу покладене Христове Воскресіння, що воплотилося “згідно з Писанням”. Чин Воскресіння у поетичній світобудові (а, отже, і візії) Кобзаря, як правило, індивідуалізований, закодований на добрих намірах і зримих ділах Творця з проекцією на “Я — ОСОБУ”. Від її імені висхідна Шевченкова мінімолитва, що зосереджує головну увагу на конкретику явлення, достовірний час воскресіння “Я — ОСОБИ”:

Я на сторожі коло їх
Поставлю слово.
/ “Подражаніє 11 псалму” / [8: 442]

Докладний аналіз поетичних творів Т. Шевченка, в яких містяться авторські звернення до образу Творця неба і землі, а також до єдинородного Сина Божого, призводить до однозначного висновку: слово — це визначальне надбання в устах Ісуса Христа, тобто це — норма божественної нагороди. І, до речі, те слово не несе розпуку, а

радше є вісником сповіді про живе, хоч і мовиться про Розп'ятого Сина Марії.

*І помолилась в перший раз
За нас Розп'ятому. І спас
Тебе розп'ятий син Марії.
І ти слова його живії
В живу душу прийняла.
І на торжища, і в чертоги
Живого істинного Бога
Ти слово правди понесла.
/ “Неофіти” / [8: 436].*

Примітний факт: Альфред Курелла відтворив цю картину таким словесним малюнком у німецькомовній інтерпретації:

Betestest du zum erstenmal
Zu dem, der uns zulieb die Qual
Des Kreuzes litt. Und neues Leben
Kam in dich durch Mariens Sohn.
Sein heil'ges Wort war in dir schon,
Du nahmst es auf in deine Seele,
Trugst in Palast und Hütte fort
Das wahre, das lebend'ge Wort
Gottes, dem wir uns anbefehlen [7: 313].

На жаль, доводиться констатувати: німецькому перекладачеві не вдалося адекватно декодувати авторську позицію Шевченка та відповідний рівень “сакрального вираження” ідеї [9: 140]. Чи варто підкреслювати, яким дужим згустком мислезмісту, мислеформи або антитези має бути архетип мови предків, голос яких почув і постійно чув Шевченко, а відтак конгеніально передав нащадкам, створивши часову й просторову єдність поколінь. У цьому також полягає сила художнього мислення Кобзаря, бо ж він зафіксував предметний для українського народу символ свободи, зокрема, у творах, що містять миролюбну причинність ідеалу, так характерного для хліборобського роду як носія усього духовного клімату, позначеного образом Воскресіння. Звідси — Шевченкове звернення до Всевишнього як надприродної домінанти, що покликана вирівняти кривди України зі знаком справедливості, власне, з огляду на сучасні акценти. Бо ж, приміром, актуально звучить нині клич не декларативного, а глибинно внутрішнього голосу: “Запали свічку!” Йдеться тут передусім про конкретику тієї функції, що під пером Тараса Шевченка має чітку спрямованість

на комунікативну мету, а звідси — на комунікативний ефект, що виражений сполукою — благальним звертанням:

“О милий Боже України!
Не дай пропасти на чужині,
В неволі вольним козакам!
І сором тут, і сором там —
Вставать з чужої домовини,
На суд твій праведний прийти,
В залізах руки принести
І перед всіми у кайданах
Стать козакові...” [б: 209].

Шевченкове бачення факту несе пізнавально-оціночну та композиційно-змістову співвіднесеність. Наскільки виразно правдивою (або необ’єктивною, себто неправдивою) може бути інтерпретація авторської ідеї? У цьому сенсі цікавим видається її вимір розуміння у російськомовному перекладі Миколи Асеєва (1889–1963). Ось як ілюстративно звучить наведена строфа:

“О милый боже Украины!
Не дай погибнуть на чужбине
В неволе вольным казакам!
И тут позор, позор и там —
Встать *из чужих гробов с повинной*,
На суд твой праведный прийти,
В железах руки принести,
В цепях-оковах перед всеми
Предстать казакам...” [10: 49].

Аналогічно некоректною постає внутрішнє уявлення художньої тканини на рівні Шевченкового образу і в німецькомовному перекладі Гедди Ціннер (1905–1994). Так, у цій концептуально важливій строфі взагалі відсутній образ борця за свободу рідного народу:

“O Gott der Ukraine, höre!
Nimm du von uns die Schmach, die schwere,
Und lass zerschellen unsre Bande!
Oh, Schande hier — oh, droben Schande:
Aus fremdem Sarg und bar der Ehre
Zu treten vor dein Angesicht,
In Ketten schwer vor dein Gericht —
In Ketten unter Brüdern sein!
Bewahr’ uns Gott...” [11: 273].

У цьому контексті заслугоує на увагу слушне твердження О. Потебні. Автор відомих лекцій з теорії словесності виокремив як особливо важливі три компоненти щодо характеристики структури художнього твору, а саме: а) зовнішня організація тексту (форма); б) внутрішня організація тексту (зміст); в) естетичне відображення образу [12: 43–45]. Особливості поетики структури “текст у тексті” крізь призму перекладної інтерпретації органічно пов’язані з названими компонентами. Тому процитовані тексти мовою мети — з погляду структурної та семантичної організації — цілісно не відображають те комунікативне завдання, яке необхідно відтворити у перекладному тексті. Таким чином, змальована ситуація не є адекватною Шевченковому оригіналу, для якого, як правило, примітною постає наявність сенсорики у пов’язі з національною парадигмою, з одного боку, та загальнолюдськими вартостями — з іншого. Йдеться також про окреслення “часової наступності” [13: 24]. У цьому аспекті цікавим є підступ поета до кількісного співвідношення компонентів. Ось, наприклад, частотність Шевченкового звертання до образу Матері Сина Божого складає 25, тобто стільки, як і до образу Христа [14: 17–18]. За нашим переконанням, така кількісна рівновага під пером поета — змістовна деталь. Без сумніву, в основі оцінок, інспірованих джерелами Святого Письма [15: 18], лежить глибокий трагізм, осмислений Шевченком і відтворений у тканині високохудожніх поезій. Страждання Ісуса на чесному хресті викликають не тільки рефлексійний біль, але й відображають світло зворотньої іпостасі — благодіючий вплив Святого Письма на художню палітру автора поеми “Марія”. Цей вплив стає добре зрозумілим, якщо вести бесіду про історичні долі України в рецепції Шевченка (у жодному випадку, не в сенсі міфологеми) [16: 108]; [17: 108].

Моральний імператив Шевченкового висновку, якого поет дійшов, наприклад, у (вигукливо з огляду на художній ефект цікавому) вірші “Чи ми ще зійдемося знову?”, сягає вершинного впливу й поширення на рівні чисто національної ідеї. Ось її домінантна суть, сформульована Кобзарем ще в 1847 році:

Свою Україну любіть,
Любіть її . . . Во время люте,
В остатню тяжкую мінуту
За неї Господа моліть.
 (“В казематі”) [8: 284]

У цьому контексті постає доречним зіставлення цього об'єднуючого промислу спасіння Шевченкової землі з умилоствивленням, висловленим у “Посланні до євреїв” св. Павлом: “Люди клянуться більшим від себе, і всякі їхні суперечки кінчаються клятвою для ствердження” (“Надія — якір душі”. — До євреїв, 6, 16) [18].

Своєрідне Шевченкове “послання” розпікає почуття для очищення, а відтак — для самоутвердження на рівні утертої обітниці — “Свою Україну любіть, любіть її...” Іншими словами, заклик національного Пророка розкриває не улесливу любов — доконувати прагнення (“любити себе в Україні, а навпаки: любити Україну в собі !). Бо ж сказано: “Наповняйте землю та підпорядкуйте її собі” [19: 55]. Тарас Шевченко вивисує ступінь функції молитви як засобу посередництва між Богом і людьми, коли пристрасно випишує діалог між батьком і сином: “Моли сь. Молися, сину: за Україну...” Будьмо певні: цей тільки умовно реалізований діалог містить нечувано дієвий вольовий заряд, що оберігає духовну суверенність як одноплемінників поета, так і людську природу Христа, тобто Людину — Ісуса Назарянина. У Шевченкових рядках “Мені однаково, чи буду Я жить в Україні, чи ні “оголений нерв, відкритий на круговерть відлуння з уст Апостола Павла: “Живу вже не я, а живе Христос у мені ” (“До галатів”, 2, 20).

Шевченкове письмо — це жертвний уклін людям доброї волі, тим, які прагнуть знати: “Нема на світі України, немає другого Дніпра” (“І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє”). У цьому письмі нема агресивної статистики; тут нуртують студені джерельця палкої віри (“В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля”), яка підсилюється так званим зворотним резонансом сприйняття факту, події, явища (“Правдою торгують. І Господа зневажають, — Людей запрягають В тяжкі ярма...”). Примітно, що суцільний зворотний зв'язок — це характерна ознака, власне, для багатьох поезій Шевченка і, зокрема, тих, де стержневим є кодівий знак Вседержителя, себто знакові слова: “Бог як творець” [20: 286], “Господь”, а також “Христос”. Ось, приміром, спалах мислі з твору “Минають дні, минають ночі”, де знаходимо первісну безпосередність молитовної ширості, яку поет виказує та сповідує болісним освідченням — зойком душі:

Доле, де ти! Доле, де ти?
Нема ніякої!
Коли доброї жаль, Боже,
То дай злої! злої! [8: 255]

У переважній більшості Шевченкових поезій особно вагому роль відіграють саме авторські монологи, звертання, а також прохання, близькі до утвердження божої й людської милості, висловленої у благальної молитві до Отця — Вседержителя (сюди відносимо й звороти “Господа благати”, “Бога благати”, “Богу молитися” тощо), або ж у потвердженнях факту Воскресіння та у словесних засвідченнях смиренної покорі, щирої любові до триєдиного Бога — Отця і Сина, і Святого Духа — до Пречистої Богородиці Марії [21: 156]. Це, власне, одна з важливих і багатомірних іпостасей у творчості Т. Шевченка — насамперед як митця, а відтак — тонкого знавця й тлумача Старого Завіту й Нового Завіту Святого Письма. До того ж художньо довершеною поемою “Марія” Шевченко підносить Матір Ісуса Христа, за словами Івана Франка, “...таку нещасну жінку” “до апофеозу” [22: 388]. Ведемо мову про (по-шекспірівськи досконалу) захищеність моделі художнього мислення українського поета. Шевченко своєю енергією думки, ходами й підступами постає неперевершеним майстром візії минулого й майбутнього Вітчизни. Її образ спроможний викликати почуття співпереживання у кожного, кому дорогі трансцендентні вартості. За слушним твердженням професора Анатолія Нямцу, визначного дослідника образів Нового Завіту у світовому письменстві “сама національна специфічність конкретної версії загальновідомого матеріалу глибоко виявляє його універсальний контекст, дозволяє побачити в конкретному загальне і навпаки” [23: 51].

Образ Христа в Шевченкових поезіях співвідноситься на пропорційній високості зі сутністю реалії Воскресіння Сина Божого, що послідовно прочитується в одновимірній іпостасі — оптимально зорієнтованій паралелі з вірою та констатуючою надією в означено близьке Воскресіння поетової Батьківщини. Звідси — своєрідна і водночас цілеспрямовано драматична зображальна ситуація, коли здійсниться те, що повинно статися:

Не смійтеся, чужі люде!
Церков — домовина
Розвалиться. . . і з-під неї
Встане Україна.
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти ! . .
 (“Стоїть в селі Суботові”) [8: 227]

Збагнути й адекватно проінтерпретувати сутність цих пророчих слів, написаних Т. Шевченком 21 жовтня 1845 р., — нелегке завдання для чужомовного реципієнта. Ось, наприклад, ілюстративний приклад з творчого набутку німецького перекладача Еріха Вайнерта:

Magst du heut' noch spotten, Fremdling!
Bald in sich zusammen
Stürzt das Mal... die Ukraine
Setzt ein Sturm in Flammen,
Sturm der Wahrheit, aus den Wolken
Bricht die Morgenröte,
Und die Sklavenkinder werden
In der Freiheit beten!.. [11: 383]

Зіставлення першотвору з перекладною версією зримо проливає світло передусім на творчу індивідуальність як носія художнього устремління з його мистецькими якостями, своєрідністю ідіостилю, манерою мовного письма загалом. Адже, за слушною оцінкою Т. Корольової, В. Могилевського та Г. Сивокінь, “текст і дискурс є невід’ємною частиною структури і змісту комунікації... Дискурс характеризується категоріями актуального розчленовування, суб’єктивної модальності, конституції і комунікативного акту” [24: 44]. Звідси — злободенне звучання питання про особливості поетики структури “текст у тексті” з проекцією на мистецтво інтерпретації художньої світобудови Тараса Шевченка, який був і є, за влучними словами Івана Франка, “немов великий факел з українського воску, що світиться найяснішим і найчистішим вогнем європейського поступу” [25: 388].

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Франко І. Тарас Шевченко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. — К.: Наукова думка, 1989. — Т. 39. — С. 248.
2. Лотман Ю. М. Анализ художественного текста. — Ленинград, 1972.
3. Шанский Н. М. Лингвистический анализ художественного текста. — Ленинград, 1990. — С. 28.
4. Бондар Л. Образ Ісуса Христа в інтерпретації Івана Франка// Записки Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка. — Т. ССХХІV. — Праці філологічної секції. — Львів, 1992. — С. 128–129.
5. Словник мови Шевченка. — Київ, 1964. — Т. I. — С. 304, 388–389.
6. Шевченко Т. Кобзар. — К.: Основи, 2001. — С. 653.
7. Schewtschenko T. Der Kobsar. Bd. 2. — Moskau, 1951. — S. 313, 325.
8. Шевченко Т. Кобзар. — Київ, 1993. — С. 227, 255, 284, 436, 442, 444, 463.

9. Набитович І. Жанровий рівень вираження сакрального // Ігор Набитович. Універсум *sacrum* в художній прозі (від модернізму до постмодернізму). — Дрогобич — Люблін, 2008. — С. 140.
10. Шевченко Т. Кобзарь. — М.: Художественная литература, 1984. — С. 49.
11. Schewtschenko T. Der Kobsar. Bd. 1. — Moskau, 1951. — S. 273, 383.
12. Потебня А. Из лекций по теории словесности. — М.: Высшая школа, 1990. — С. 43–45.
13. Bukowski K. Biblia a literatura polska. — Warszawa, 1984. — S. 24.
14. Гнатишак М. Тарас Шевченко й релігія. — Львів, 1936. — С. 17–18.
15. Лановик З. *Neumenutica Sacra*. — Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ ТНПУ, 2006. — С. 18.
16. Грабович Г. Шевченко як міфотворець. — Київ, 1991. — С. 108.
17. Забужко О. Шевченків міф України. — Київ, 1997. — С. 108.
18. Новый Завіт. За благословенням Блаженнішого патріярха Йосифа. — Рим, 1983.
19. Мокрий В. Українські поетичні молитви / Період Київської Русі. — Варшавські українознавчі записки. — Зошит I. — Варшава, 1989. — С. 55.
20. Моклиця М. Модернізм як структура: філософія, психологія, поетика. — Луцьк, 2002. — С. 286.
21. Лесів М. Власні назви святих у поезії Тараса Шевченка // Варшавські українознавчі записки. Зошит I. — Варшава, 1989. — С. 156.
22. Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. — Т. 34. — Київ, 1981. — С. 248.
23. Нямцу А. Літературні архетипи у світовому літературному контексті // *Sacrum і Біблія в українській літературі / За редакцією Ігоря Набитовича*. — Люблін, 2008; Нямцу А. Идеи и образы Нового Завета в мировой литературе. Ч.1. — Черновцы, 1999. — С. 51.
24. Корольова Т. М., Могилевський В. І., Сивокін Г. В. Текст та дискурс як елементи комунікації // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського. Лінгвістичні науки. Збірник наукових праць № 10. — Одеса: Астропринт, 2010. — С. 44.
25. Франко І. Тарас Шевченко і його “Заповіт” // І. Франко. Зібрання творів у 50-ти томах. — Т. 34. — К., 1981. — С. 388.

КОНВЕНЦІЙНИЙ ТЕКСТ ТА ГІПЕРТЕКСТ: СХОЖОСТІ ТА ВІДМІННОСТІ

В статье рассматривается концепция гипертекста, определяются предпосылки его возникновения и дается сравнительная характеристика традиционного текста и гипертекста.

Ключевые слова: гипертекст, линейность, нелинейность, конвенционный текст.

The article observes the concept of hypertext, defines the pre-conditions of its appearance and comparative description of traditional text and hypertext is given.

Key words: hypertext, linearity, non-linearity, traditional text.

Постановка проблеми у загальному вигляді, її актуальність та зв'язок з науковими завданнями. У наш час широке розповсюдження отримало поняття “гіпертексту”. Це поняття з'явилося відносно недавно, у зв'язку з бурхливим розвитком персональних комп'ютерів і глобальної інформаційної мережі Інтернет. Основна його властивість була сформульована вперше в 60-ті роки, задовго до появи текстових процесорів і, тим більш, Інтернету, програмістом і філософом Т. Нельсоном, а за його головними принципами писалися поза-комп'ютерні гіпертексти. Найвідомішим з поза-комп'ютерних гіпертекстів є також книга книг Біблія.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням проблеми комп'ютеризації літератури та гіпертексту займаються такі вчені і літературознавці, як М. Янпольський, С. Корнев, М. Кримова, М. Візель та інші. Розвиток гіпертекстуальної літератури прийнято вважати одним з побічних наслідків розповсюдження глобальної мережі Інтернет, але виявляється, що навпаки. Дуже влучно таку тенденцію прокоментував М. Візель: “Тосканські нотарії почали вписувати вірші на вільних місцях заповітів та купчих не тому, що виявилось більше вільних місць, а тому, що розпочалася епоха Ренесансу” [3, 77].

Зростаюча роль Інтернету в людській комунікації заставляє лінгвістів звертати увагу на особливості мовного спілкування в цій комп'ютерній сітці. Зміни під впливом Інтернету відбуваються на різних рівнях мови: від фонології до рівня цілісного тексту. Важливою складовою комп'ютерного дискурсу є гіпертекст. Відмітим, що слово “текст” походить від грецького “тканина” і цим підкреслюється лінійна організація тексту. Приставка “гіпер” означає “над” і таким чином вказує на ускладнення структури данного явища в порівнянні з текстом. Виникнення гіпертексту як своєрідного способу комунікації пов'язують з особливостями розвитку *текстової соціальності* [18]. Відомо, що текст функціонує як соціальний об'єкт у суспільстві людей та знаків. В рамках текстової соціальності формуються певні “інститути”, такі як способи зберігання та передачі текстів, способи їх членування та оформлення, застосування стилістичних прийомів, які забезпечують системність та функціонування різного типу текстів у суспільстві. Зрозуміло, що чим більше упорядковане суспільство, тим міцніші соціальні зв'язки, тим стійкіші норми і правила функціонування текстів.

У роботах по гіпертексту домінують дві думки: перша — гіпертекст є ніщо інше, як пряме перенесення низки ідей, що існують у свідомості автора, в інформаційний простір. Створення і сприйняття лінійного тексту — це насамперед процес трансформації ідей в лінійну форму (автором) і назад (читачем). При створенні гіпертексту і автор, і читач обходяться без цих трансформацій, причому продуктивність праці письменника і адекватність сприйняття матеріалу читачем при тому зростають [6]. Згідно другої точки зору, “гіпертекст — це “текст текстів” в тому сенсі, що при всій різноманітності окремих фрагментів, в їх об'єднанні має бути присутнім якийсь початок, що їх пов'язує” [1]. Іншими словами, це ієрархія текстів, їх мозаїка. При тому в іншому підході відкритим залишається питання про те, чи є гіпертекст простим різновидом тексту (у лінгвістичному значенні цього слова) або ж це принципово відмінна форма організації інформації.

Одним із способів вирішення цього питання міг би стати аналіз ознак і відмінностей, характерних для тексту в його класичному розумінні і нового поняття гіпертекст і його іманентних характеристик.

Метою статті є визначення основних відмінностей міжконвенційним текстом та гіпертекстом.

Зазначена мета передбачає розв'язання таких **завдань**:

— розглянути поняття “гіпертекст” з погляду комп’ютерної науки та лінгвістики;

- виявити основні ознаки традиційного;
- визначити основні ознаки гіпертексту;
- порівняти конвенційний текст та гіпертекст.

Наукові результати. Домережевий гіпертекст є письмовим документом, що ґрунтується на нелінійних принципах організації тексту. Вирішальне значення має порядок прочитання, не структурований або незначною мірою структурований автором. Хоча тексти такого роду можуть бути опубліковані й публікуються в Інтернеті, вони не використовують його специфічні особливості у своїй побудові. Їхнє адекватне сприйняття можливе в такий спосіб і на папері [3, 271].

З цього слідує, що до приходу епохи персональних комп’ютерів сферою діяльності гіпертекстів залишались, з одного боку, нехудожні масиви інформації: довідники, інструкції, енциклопедії, а з іншого — експериментальні тексти, які були цікаві більш заявленою ідеєю, ніж її втіленням [2].

В епоху інформаційних технологій нові форми комунікації набувають стрімке поширення. Сучасні засоби масової інформації вносять свої зміни в традиційні жанрові форми, диктуючи свої правила побудови дискурсу, у тому числі і художнього. В останнє десятиріччя завдяки розвитку мережі Інтернет відбулося різке збільшення інформаційного поля, з одного боку, а з іншого боку, змінилися форми подачі цієї інформації. Традиційні паперові носії інформації поступаються місцем електронним формам, заснованим на інтерактивності — тісній взаємодії користувача з комп’ютером.

Такі погляди не забезпечують відповідне трактування друкованого тексту та гіпертексту. Хоча тексти мають лінійну будову (рис. 1), однак читачі не завжди читають їх в такому напрямі від початку до кінця (Charney, 1987; Homey, 1993; Pugh, 1979).

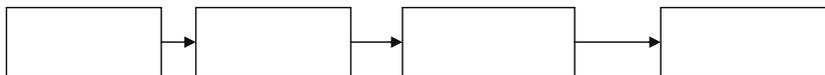

Рис. 1. Лінійна організація конвенційного тексту

Багато з вчених розглядають створення гіпертексту як початок нової інформаційної епохи, яка протистоїть ері друкованої книги.

Оскільки людина мислить нелінійно, то надрукований текст у вигляді лінійного письма дещо протистоїть цьому процесові. Відмова від лінійності тексту була б сприятливою для “звільнення” мислення і навіть для виникнення його нових форм.

Як зазначає Баранов А. М., гіпертекстові технології дозволяють легко компоувати різноманітні види інформації — звичайний текст, малюнок, графік, таблицю, схему, звук та зображення. Комп’ютерні технології дали змогу змінити сам зовнішній вигляд тексту та його структуру. Різноманітність гіпертексту — це перша його технологічна якість, тому що вона безпосередньо пов’язана з користуванням комп’ютерної технології. Інакше, технологічна якість гіпертексту — його нелінійність, тому що він не має стандартної, звичайної послідовності читання [2, 33] (див. рис.2).

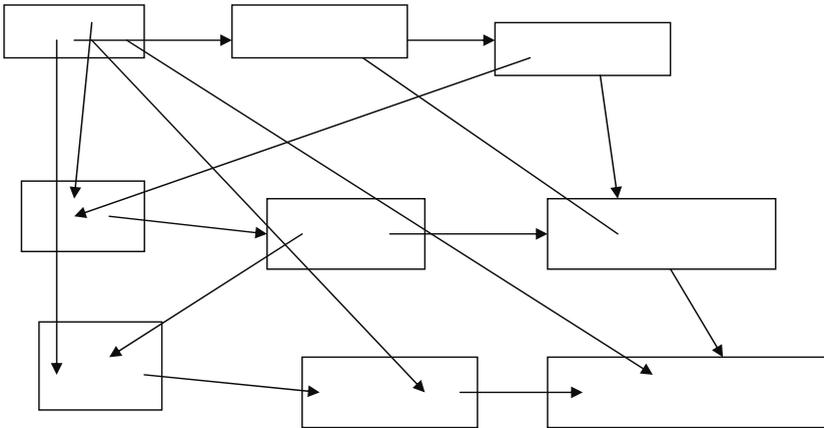

Рис. 2. Нелінійна організація гіпертексту

Гіпертекст — це представлення інформації шляхом зв’язаних (linked) сітей гнізд (nodes), в яких читачі вільні прокладати шлях (navigate) нелінійним чином. Він допускає можливі множинності авторів, розмивання функцій автора і читача і множинність шляхів читання [3]. У даному визначенні виділяються три основні характеристики гіпертексту: дисперсність структури (інформація представляється у вигляді невеликих фрагментів-гнізд, і “увійти” до цієї структури можна з будь-якої ланки), нелінійність гіпертексту (читач відтепер вільний (вимушений) сам вибирати шлях прочитання,

створюючи при цьому свій текст) і різноманітність і мультимедійність (тобто застосування всіх засобів дії на споживача-читача, які тільки можливі технічно в даній системі).

Читач постмодерного твору неминуче доходить простого, але досить важливого висновку: в який спосіб розповісти історію виявилось для письменника важливішим, ніж сама історія. Отже, основною проблемою стає мова — людина вже не може оволодіти світом за допомогою мови. Настає криза називання, яку Ж. Дерріда назвав “децентрацією”.

Постмодернізм проголошує тріумф тексту. Ж. Дерріда вважав, що поза текстом нічого не існує. Як зазначає І. Хасан, на зміну жанру приходять тексти. Постмодерністський текст, змістивши центр і маргінали, спростовує будь-які спроби обмежити його. Текстом стає все. На художній текст обертається те, що подосі існувало як допоміжні засоби. За таких обставин доцільніше говорити не про існування великої кількості маргінальних жанрів, а про власне *нелінійність* письма як одну з базових ознак гіпертексту, що поглинув і нівелював усі наявні жанри, перетворивши їх на текстуальні фрагменти відкритого тексту, які можуть вільно поєднуватися й не вимагають центрованої та впорядкованої структури [8].

Якщо звичайний текст є лінійним і рухатися в його просторі можливо тільки в напрямках, обмежених єдиною площиною, то ризоморфний гіпертекст відкриває нові простори пересування по тексті. Читаючи книгу, ми не можемо вийти за її межі. Коли зміст книги вимагає від нас додаткової інформації, ми маємо відложити цю книгу і взяти іншу, щоб віднайти потрібну інформацію. Гіпертекст повністю змінює ситуацію, використовуючи мову html (Hypertext Markup Language), забезпечуючи перехід від одного тексту до іншого, не покидаючи даний текст: треба тільки навести курсор на гіперпосилання або речення — і перед нами зв'язаний з ним текст, початковий текст при цьому не пропадає, а лише відходить на другий план. В такий спосіб текст стає безмежним: переходячи від одного посилання до іншого, ми завжди відкриваємо для себе щось нове і так до безкінечності. Мовні ігри в глобальній паутині не мають меж і не знають обмежень — перехресні посилання завжди відкривають нові горизонти [6].

Якщо узагальнити різницю між гіпертекстом та конвенційним текстом, отримуємо наступну картину:

Традиційний текст / Гіпертекст:

- оригінальне авторство — відсутність авторства;
- завершеність — нескінченність;
- лінійність — не лінійність;
- суб'єктивність — об'єктивність;
- однорідність — різносторонність.

Однак за певних умов багато відмінностей виявляються недійсними. Єдиним дієвим зіставленням залишається відмінність за принципом лінійності/ нелінійності. Але в літературі про гіпертекстуальність можна зустріти сміливі заяви типу: “лінійний текст можна назвати особливим типом нелінійного, послідовність прочитання якого припускає читання слова за словом від початку до кінця” [10].

При пошуку схожих характеристик тексту і гіпертексту виявляється, що такі традиційні текстові характеристики, як зв'язність, цілісність, закінченість, статика і динаміка не входять в протиріччя з основними принципами гіпертексту: нелінійністю, дисперсністю структури, мультимедійністю.

Це дозволяє припустити, що гіпертекст насамперед є текстом, основною відмінністю якого є нелінійність його структури. Проте дана особливість лише відображає результат вдосконалення взаємодії людини і технологій. Загалом, можна зробити висновок, що гіпертекст повинен зайняти своє місце в ієрархії текстів нарівні з традиційним лінійним текстом.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Андреев А. Литература без бумаги / А. Андреев // Мир Internet, 1999. — № 1.
2. Баранов А. Н. Введение в прикладную лингвистику / А. Н. Баранов // Учебное пособие. Изд. 2-е, исправленное. — М.: Едиториал УРСС, 2003. — 360 с.
3. Визель М. Гипертексты по ту сторону и эту сторону экрана / М. Визель // Иностран. л-ра. — 1999. — № 10. — С.173.
4. Дедова О. Лингвистическая концепция гипертекста: основные понятия и терминологическая парадигма / О. Дедова // Вестн. Моск. ун-та. — Сер. 9. Филология. — 2001. — № 4. — С.24.
5. Эко У. От интернета к Гуттенбергу: текст и гипертекст / У. Эко // Интернет. — М., 1998. — № 6–7. — С. 91–92.
6. Эпштейн В. Л. Введение в гипертекст и гипертекстовые системы / В. Л. Эпштейн // <http://www.ipu/rssi/ru/publ/epstn/htm>
7. Купер И. Р. Гипертекст как способ коммуникации. — [http://scipiihl'si/s\)1-2-00kuper.html](http://scipiihl'si/s)1-2-00kuper.html).
8. Субботин М. М. Теория и практика нелинейного письма (взгляд сквозь призму “Грамматологии” Ж. Дерриды) / М. М. Субботин // Вопр. философии. — 1993. — № 3. — С. 33–39.

9. Хартунг Ю., Брейдо Е. Гипертекст как объект лингвистического анализа / Ю. Хартунг, Е. Брейдо // Вестн. Моск. ун-та. — Сер. 9. Филология. — 1996. — № 3. — С. 63.
10. Landow G. Hypertext: the Convergence of Contemporary Critical Theory and Technology. / G. Landow // Baltimore; London, 1992.

ОСОБЕННОСТИ КОММУНИКАТИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ КИТАЙЦЕВ В УКРАИНЕ

Необхідність вивчення комунікативної поведінки представників різних національних культур і насущна потреба навчання комунікативній поведінці в стандартних ситуаціях мовного спілкування є насущною потребою сучасного суспільства. У даній роботі описані вербальні і невербальні особливості комунікативної поведінки китайців, які можуть представляти труднощі при спілкуванні з українцями.

Ключові слова: комунікативна поведінка, китайська культура, міжмовні контакти, вербальні і невербальні засоби комунікації.

Nowadays the society needs the information of the communicative behaviour which different nations stick to. The lack of knowledge in this field makes it difficult to teach the communicative behaviour in typical communicative situations. Some verbal characters alongside with the non-verbal peculiarities of the Chinese communicative behaviour that can make problems when contacting with the Ukrainians are described in this article.

Key words: communicative behaviour, Chinese culture, intercultural contacts, verbal and non-verbal means of communication.

Системное описание особенностей коммуникативного поведения [1:279–282] представителей различных народностей в период процесса глобализации представляет значительный интерес для современных отечественных лингвистов. Являясь компонентом национального поведения лингвокультурной общности, коммуникативное поведение не только четко демонстрирует социальные характеристики индивида, но и отражает особенности восприятия индивидом окружающей среды, формирования его мировоззрения (в настоящей работе коммуникативное поведение рассматриваемое как совокупность норм и традиций общения народа).

Изучение особенностей коммуникативного поведения китайцев в Украине — это одна из наиболее актуальных и наименее исследован-

ных проблем сегодняшнего дня. Актуальность данной проблемы объясняется рядом объективных причин:

- расширением экономических контактов с Китаем;
- повышением интереса украинцев к межкультурной коммуникации и межкультурному пониманию национальной самобытности китайского народа;
- ростом межэтнических конфликтов, требующих урегулирования.

Вышесказанное свидетельствует о том, что назрела существенная необходимость в научной систематизации фактов проявления национальной специфики общения китайцев. Следует заметить, что проблема систематизации фактов национальной специфики общения того или иного народа является сложной задачей в силу того, что научные традиции подобных описаний до сих пор не унифицированы: не определена структура феномена “коммуникативного поведения”, отсутствует согласованность в применяемой терминологии системного описания, не разработаны методы и приемы изучения коммуникативного поведения.

Существование языковых норм определяет коммуникативное поведение и характеризует его как нормативное или ненормативное. Нормативное коммуникативное поведение можно описать с различных точек зрения, принимая во внимание многообразие существующих норм: общекультурных, групповых, ситуативных и индивидуальных.

Общекультурные нормы коммуникативного поведения характерны для всей лингвокультурной общности и в значительной степени отражают принятые правила этикета, вежливого общения. Они связаны с ситуациями самого общего плана, возникающими между людьми вне зависимости от сферы общения, возраста, статуса, сферы деятельности и т. д. Это такие ситуации, как привлечение внимания, обращение, знакомство, приветствие, прощание, извинение, комплимент, разговор по телефону, письменное сообщение, поздравление, благодарность, пожелание, утешение, сочувствие, соболезнование. Общекультурные нормы общения национально специфичны. Так, благодарность за услугу обязательна у украинцев и русских, но не нужна в китайском общении, если собеседник — ваш друг или родственник. Если вас представляют группе китайцев, они могут вас приветствовать аплодисментами (в ответ также следует аплодировать), в отличие от принятого в Украине легкого поклона головы.

Для китайцев совершенно нормальным считается отказываться два-три раза от подарков (иногда — довольно решительно, чуть ли не возмущаясь) прежде чем принять их. Китаец, который принял подарок “без церемонии”, рискует выглядеть жадным. Поздравляя, китайцы дарят только четное количество каких-либо предметов (что символизирует траур в Украине, в отличие от приятного события), предпочитая делать подарки парными (шесть яблок, восемь шоколадок и т. д.), считается, что четные числа приносят удачу. При этом китайцы избегают дарить часы и острые предметы (в первом случае “часы” звучат на кантонском диалекте как “идти на похороны”, и такой подарок может трактоваться как пожелание смерти человеку, а во втором — угроза дружбе). Интересным является и толкование цветовой символики в подарках: традиционные красно-золотые упаковки наиболее распространены и выражают огонь, солнце, богатство; необходимо избегать черного и белого цветов, символизирующих траур; синезеленая цветовая гамма ассоциируется с весенней листвой деревьев. Для населения Украины цветовая гамма не имеет такого большого значения как для подарков, так и в повседневной жизни.

Ситуативные нормы характерны для тех случаев, когда общение определяется конкретной экстралингвистической ситуацией. Характер экстралингвистических особенностей может быть различен. Так, ограничения по статусу общающихся позволяют говорить о двух разновидностях коммуникативного поведения — вертикальном (высестоящий — низестоящий) и горизонтальном (равный — равный). Граница между этими типами ситуативного коммуникативного поведения подвижна и может меняться. Наблюдаемая национальная специфика представляет значительный интерес для исследователей: так, например, общение мужчины и женщины в украинской культурной традиции выступает как горизонтальное, а в китайской — как вертикальное; общение старшего с младшим у китайцев более вертикально, чем у украинцев, и т. д.

Групповые нормы отражают особенности общения, закрепленные культурой для определенных профессиональных, гендерных, социальных и возрастных групп. Наглядным примером различий коммуникативного поведения различных возрастных групп китайцев может служить добавление молодыми представителями бизнеса европейских имен наряду с китайской фамилией на визитных карточках (Роберт Ван Ли Дун или Роберт Ван), в то время как представители старшего поколения используют нормативные формы китайских

имен — фамилия на первом месте, имя на втором (Ван Ли Дун). Только близкие друзья или родственники обычно обращаются к китайцу по его имени: например как “Ли Дун”. Обращение к китайцу по имени создаст впечатление о фамильярности иностранцев.

Еще одной иллюстрацией групповой нормы служит тот факт, что женщины в Китае, выходя замуж, не берут фамилию мужа, в отличие от правила украинских женщин переходить на фамилию мужа.

Индивидуальные нормы коммуникативного поведения отражают индивидуальную культуру и коммуникативный опыт индивида и представляют собой личностное преломление общекультурных и ситуативных коммуникативных норм в языковой личности. Нередко языковые формы, характерные для коммуникативного поведения данного индивида, являются нарушением общих и групповых норм.

Совокупность бытовых действий людей в данной лингвокультурной общности получает определенную смысловую интерпретацию, включается в общий коммуникативный процесс и влияет на поведение и общение людей. Таким образом своеобразный “язык повседневного поведения” [2: 123], или, другими словами, социальный символизм (отражение в сознании людей семиотической функции того или иного действия, факта), является неотъемлемым компонентом национальной культуры в целом и коммуникативного поведения в частности. Социальный символизм зачастую не замечается членами определенного социума, хотя и используется, интерпретируется ими в межличностных отношениях. Символический смысл того или иного явления может стать “чужим” в другой культуре, непонятным, а иногда и может получить там самую неожиданную интерпретацию. Например, сигареты и спиртное не принято дарить в Китае (в отличие от Украины). Интересным примером является следующий: значимый элемент китайской культуры — пища. Именно пища легла в основу приветствия китайцев, которые приветствуют друг друга, спрашивая: “Вы уже поели риса?” (Ни чифань ла ма?). Ответ звучит следующим образом: “Да, спасибо! — А Вы?” (Ши, сесе! Нина?) Это практически точный эквивалент английского приветствия “How are you?”. И ожидаемый ответ — “Fine, thanks.” Из приведенных примеров очевидно, что язык социальных символов провоцирует речевую реакцию адресата и интерпретируется коммуникантами как информационный компонент ситуации при идентификации говорящего с позиций “свой-чужой”. Семантика социальных символов относится к невербальным средствам коммуникации, воспринимаемым и

интерпретируемым коммуникантами в процессе общения в рамках собственного мировоззрения. Для украинцев интересными являются следующие примеры невербального общения. На китайцев нельзя указывать пальцем, для этого служит открытая ладонь внутренней стороной кверху. Нельзя подзывать никого, маня пальцем. Этому служит в Китае движение пальцами ладони — внутренняя поверхность ладони вниз. Щелчки пальцами считаются также очень неприличным жестом. Неприлично и грубо класть ноги на стол или стул. А вот отрывка за столом — знак удовлетворения пищей в противоположность европейской культуре. Собственноручные исправления и добавления на карточке (например, номер сотового телефона) не считаются признаком дурного тона. По классической китайской традиции визитную карточку нужно подавать и принимать двумя руками. Следует упомянуть о том, что в Китае живут 56 народностей, каждая из которых имеет свои особенности и оказывает влияние на соседей, образуя полисемантическую и полифункциональную китайскую культуру. Так, каждая народность имеет свои праздники, однако, при этом все китайцы отмечают общий национальный Праздник Весны — Китайский Новый Год [4].

Следует сказать, что современный Китай воспринял некоторые особенности европейской культуры, однако, китайцы воспринимают эти “заимствования” через призму своего мировоззрения. Так, Глобальная сеть (World Wide Web) по-китайски называется “Вань Вей Ван”, что переводится как Сеть десяти тысяч измерений и аккумулирует как семантику английского словосочетания, так и китайские традиционные взгляды на явления оружающего мира.

Необходимость изучения коммуникативного поведения представителей различных национальных культур с точки зрения эффективности межъязыковых контактов, своевременность систематизации вербальных и невербальных средств общения с позиций психологии, лингвистики, социологии, культурологии и насущная потребность обучения коммуникативному поведению в стандартных ситуациях речевого общения являются актуальной потребностью современного общества. Именно поэтому наряду с обучением студентов вузов собственно языковым навыкам при изучении иностранного языка следует рассматривать и особенности коммуникативного поведения представителей различных культур, что поможет избежать возникающего межнационального непонимания и предотвратить возможные столкновения.

Важно также обращать внимание на этикетное, корректное невербальное поведение в иноязычной среде и научить учащихся избегать неадекватного или оскорбительного для другого народа невербального общения. Главное место здесь занимает обучение культурным стереотипам [3:134], среди которых следует назвать следующие: умение предсказать возможную реакцию на конкретную ситуацию, умение выбрать нормативный образец, умение узнавать и адекватно интерпретировать определенный образец в поведении коммуникантов.

В заключение следует заметить, что на современном этапе развития международных контактов и усиления процессов миграции представителей различных народностей важность исследований в сфере межкультурной коммуникации невозможно переоценить. Вклад ученых-филологов в понимание и принятие украинцами культуры других народов (в данном случае китайцев) способствует процессу развития межкультурной коммуникации в современном мире.

ССЫЛКИ И ПРИМЕЧАНИЯ

1. Стернин И. А. О понятии коммуникативного поведения // *Kommunikativ-funktionale Sprachbetrachtung*. — Halle, 1989. — S. 279–282.
2. Формановская Н. И. Речевой этикет и культура речи. — М., 1989. — 123 с.
3. Сили Н. Нед. Обучение культуре. — М., 2004. — 354 с.
4. www.china.kulichki.com

ДИНАМІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ МОВЛЕННЄВИХ АКТИВ ТОЛЕРАНТНОСТІ / ІНТОЛЕРАНТНОСТІ В МОВЛЕННІ ПОЛІТИКІВ НІМЕЧЧИНИ, УКРАЇНИ ТА РОСІЇ

Статья посвящена результатам экспериментально-фонетического исследования особенностей просодии толерантности / интолерантности в речи политиков в современном политическом дискурсе Германии, Украины и России. Установлено, что просодические признаки толерантности / интолерантности в политической коммуникации в немецком, украинском и русском языках имеют релевантные общие и конкретно-языковые способы актуализации дистинктивных интонационных характеристик на уровне динамических параметров.

Ключевые слова: *политический дискурс, просодии, толерантность, интолерантность, динамические параметры.*

The article is devoted to the experimental phonetic research of prosodic peculiarities of tolerance / intolerance in the speech of politicians in the modern political discourse of Germany, Ukraine, Russia. It has been revealed that the prosodic features of tolerance / intolerance in German, Ukrainian and Russian have common and peculiar to these languages means of actualizing distinctive prosodic characteristics at the level of dynamic parameters.

Key words: *political discourse, prosody, tolerance, intolerance, dynamic parameters.*

Глобальний розвиток міжнародної та міжкультурної взаємодії потребують розв'язання проблеми толерантності в усіх сферах комунікації, у тому числі політичній [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8]. Це зумовлено тим, що сучасні форми урегулювання проблем і конфліктів у політичній та інтеркультурній взаємодії не завжди є ефективними.

Підходи науковців до вивчення категорії толерантності/інтолерантності в сучасній лінгвістиці (Р. Р. Валітова, Л. Вітгенштейн, А. С. Капто, Н. О. Купіна, О. А. Михайлова, Е. С. Суміна, Ю. В. Южакова, I. Bubis, M. Rosenbach, A. Wierlacher) характеризують супереч-

ливість досліджуваного феномена та зв'язок із категоріями нетерпимості, соціальних і політичних конфліктів, агресії, націоналізму й расизму (Р. Водак, Т. ван Дейк, К. Ehlich).

Вирішення питань, які пов'язані з дослідженням функції просодії толерантності/інтолерантності поряд з іншими підсистемами мови в політичній комунікації, дозволяє визначити роль просодії як важливого фактора прагматичного впливу на політичну свідомість слухачів у конкретній соціокультурній і політичній ситуації [9; 10].

Відсутність експериментально-фонетичних результатів вивчення зазначеної проблеми робить дане дослідження **актуальним**.

Об'єктом дослідження є усне мовлення політиків.

Предметом дослідження є просодичні характеристики толерантності / інтолерантності в мовленні політиків.

Матеріалом дослідження слугували 480 звукових та аудіовізуальних записів виступів сучасних політичних діячів (180 для німецької мови, 150 для української й 150 для російської мов). Тривалість звучання виступів політичних діячів Німеччини (J. Rau, A. Schavan, R. von Weizsäcker, U.Voigt) склала 120 хвилин; України (В. Янукович, Ю. Тимошенко, В. Ющенко, О. Тягнибок) 107 хвилин; Росії (Д. Медведєв, В. Путін, Е. Лимонов, В. Жириновський) 128 хвилин.

Для досягнення поставленої мети передбачено виконання таких **завдань**:

– виявити релевантні спільні й конкретно-мовні ознаки просодії толерантності/інтолерантності на рівні динамічних характеристик в політичній комунікації на прикладі німецької, української та російської мов.

Вирішення завдань здійснювалося за допомогою **метода** лінгвістичної інтерпретації експериментальних даних [9: 53–55; 11].

Динамічні характеристики мовлення політиків є одною з істотних ознак передачі досліджуваних мовленнєвих актів у процесі комунікації. При цьому питома вага гучності у формуванні інтонації толерантних і інтолерантних фраз у кожній з мов різна [12; 13; 14; 15; 16; 17; 18].

Гучність виголошення зіставляваних типів фраз за даними аудиторського аналізу різко протиставлена як у німецькій, так і в українській та російській мовах. Причому важливою розрізняльною ознакою є не тільки знижений рівень гучності виголошення толерантної фрази і окремих її сегментів, а й менші значення контрастивної зміни інтенсивності на кордоні між головним наголошеним і післянаголо-

шеними складами при переданні толерантності в зіставленні з інтолерантністю.

Слід зазначити, що відповідно до результатів аудиторського аналізу відмінності між гучністю реалізації інтолерантних і толерантних фраз у німецькій мові виражені сильніше, ніж в українській і російській, і це є релевантною ознакою мовної толерантності / інтолерантності.

Для визначення основних ознак, що відрізняють толерантні висловлювання від інтолерантних, серед динамічних параметрів, перш за все, розглядалося середньоарифметичне значення інтенсивності фраз. Крім цього, зіставлялися величини інтенсивності переднаголошених, головних наголошених і післянаголошених складів у двох типах мовленнєвої реалізації, а також локалізація максимальних значень інтенсивності у фразі і крутизна кривої інтенсивності на різних ділянках фрази.

Отримані на матеріалі німецьких, українських та російських фраз середньоарифметичні значення інтенсивності толерантності / інтолерантності змінюються у значній мірі від диктора до диктора. Межі варіювання цієї величини в німецькій толерантній мові — 4,16 / 8,13 в. о., в інтолерантних репліках — 8,04 / 12,21 в. о. Межі варіювання інтенсивності в українських толерантних фразах — 4,58 / 8,05 в.о. і 7,30 / 11,20 в. о.; при реалізації інтолерантних реплік; у російській мові 4,94 / 8,12 в. о. і 8,01 / 11,13 в. о. відповідно.

Середньоарифметичні значення інтенсивності досить чітко протиставляються в репліках двох типів реалізації, що зіставляються (див. табл. 1).

Таблиця 1

Середньоарифметичні значення інтенсивності в толерантних і інтолерантних репліках (в. о.)

Мова	Інтенсивність		Коефіцієнт варіації		КІ (в. о.)
	тол.	інтол.	тол.	інтол.	
німецька	6,36	9,86	0,60	0,45	1,52
українська	6,29	8,87	0,43	0,55	1,43
російська	6,28	9,17	0,53	0,49	1,42

Коефіцієнт K_1 , що показує відношення середніх значень інтенсивності інтолерантних і толерантних реплік, незважаючи на деякі варіації для різних дикторів, у всіх випадках значно перевищує одиницю, складаючи в середньому у німецькій мові — 1,52 в. о., в українській мові — 1,43 в. о., в російській мові 1,42 в. о.

Відмінності між динамічними характеристиками у різних дикторів згладжуються при переході до відносних показників. Релевантність середньоарифметичних значень відносних показників інтенсивності щодо протиставлення толерантних і інтолерантних реплік переконливо підтверджується даними статистичного аналізу.

Цей висновок справедливий як для німецької, так і української та російської мов, однак у першому випадку відмінності дещо сильніші. Імовірно, використання інтенсивності як найважливішої ознаки, що створює ефект наголошеності складу в українській та російській мовах, трохи знижує її питому вагу як просодичної релевантної ознаки типу мовної реалізації в порівнянні з німецькою мовою, де роль інтенсивності в оформленні словесного наголосу не настільки значна.

Аналіз відносних показників інтенсивності на дослідженому матеріалі дозволяє констатувати, що спільною для обох мов є відсутність істотного впливу акцентної структури фрази на зазначений раніше характер відмінностей між показниками інтенсивності в толерантній та інтолерантній репліці. Величина K_i для різних акцентних структур відрізняється незначно, у всіх випадках істотно перевищуючи одиницю.

Відношення середньоарифметичного значення інтенсивності у толерантних і інтолерантних фразах з різною граматичною структурою також змінюється несуттєво.

Аналіз показника інтенсивності за критерієм Стьюдента дозволяє віднести вибірки, що характеризують різні граматичні структури, до однієї генеральної сукупності [19: 197].

Це означає, що в німецькій, українській та російській мовах середньоскладова інтенсивність синтагми диференціює толерантність / інтолерантність незалежно від синтаксичної структури фрази.

Значний інтерес при вивченні інтенсивності голосних звуків у репліках, що висловлюють толерантне / інтолерантне ставлення, представляють не тільки середні значення інтенсивності фрази в цілому, але й динамічні характеристики кожної з її частин (пред'ядерної, ядерної та заядерної) окремо (див. табл. 2).

Як видно з таблиці, усереднена відносна інтенсивність кожного відрізка фраз при передачі інтолерантності більше середнього рівня інтенсивності відповідного відрізка толерантного мовлення. При цьому відношення K_1 усереднених значень інтенсивності інтолерантності/толерантності в значній мірі відрізняється від одиниці.

Таблиця 2

**Відносний рівень інтенсивності перед'ядерної, ядерної та заядерної частин
толерантних / інтолерантних реплік (в. о.)**

Мова	Перед'ядерна частина			Ядерна частина			Заядерна частина		
	Інтенсивність		K ₁	Інтенсивність		K ₁	Інтенсивність		K ₁
	тол.	ін-тол.		тол.	ін-тол.		тол.	ін-тол.	
німецька	0,83	1,28	1,54	0,82	1,25	1,52	0,70	0,86	1,23
українська	0,81	1,17	1,45	0,83	1,17	1,41	0,72	1,05	1,41
російська	0,83	1,19	1,43	0,79	1,15	1,46	0,70	1,11	1,39

Найбільш істотними є значення K₁ для перед'ядерних та ядерного складів. Для заядерної частини фраз розбіжність рівнів інтенсивності між толерантними / інтолерантними висловлюваннями є більш значною в українській і російській мовах, ніж у німецькій.

Проведений статистичний аналіз експериментальних даних дозволив установити, що інтенсивність окремих частин фрази також, як середньоарифметичне значення інтенсивності фрази в цілому, є важливою релевантною ознакою, що відрізняє толерантні репліки від інтолерантних. Зазначені висновки справедливі для фраз, що характеризуються різною акцентною структурою та граматичною будовою: вибірки окремих динамічних параметрів, що характеризують різні синтаксичні і акцентні структури, належать до однієї генеральної сукупності [19: 197].

Поряд із середнім рівнем інтенсивності, не менш інформативною характеристикою фонетисти вважають відношення максимального та мінімального рівнів інтенсивності (інтервал інтенсивності) сегментів мовного сигналу.

Найбільшою величиною K₁ характеризується ядерний склад репліки в обох видах мовленнєвої реалізації, причому при продукуванні інтолерантної репліки відношення рівнів інтенсивності у дикторів більше відповідних показників толерантності. Відмінності в перед'ядерній частині висловлювання не показали настільки чіткої картини: заядерна частина інтолерантних реплік має більш різкі відмінності відношень рівнів інтенсивності порівняно толерантними фразами, причому величина K₁ в інтолерантних реалізаціях більше, ніж у толерантних за рахунок зміщення вгору максимального рівня інтенсивності цих частин фрази (на 4,8 та на 3,3 в. о. відповідно) при майже незмінному мінімальному рівні інтенсивності.

Відношення максимального і мінімального рівнів (інтервал) інтенсивності перед'ядерної, ядерної та заядерної частин фраз із значенням толерантності / інтолерантності (в. о.)

Мова	Перед'ядерна частина			Ядерна частина			Заядерна частина		
	Інтервал інтенсивності		K ₁	Інтервал інтенсивності		K ₁	Інтервал інтенсивності		K ₁
	тол.	ін-тол.		тол.	ін-тол.		тол.	ін-тол.	
німецька	1,36	1,38	1,01	1,35	1,77	1,31	1,29	1,39	1,08
українська	1,43	1,40	1,02	1,22	1,80	1,47	1,36	1,45	1,07
російська	1,40	1,38	0,99	1,30	1,89	1,46	1,32	1,40	1,06

У перед'ядерній частині відношення максимального і мінімального рівнів інтенсивності в толерантних і інтолерантних висловлюваннях майже однакова, через одночасне зміщення вгору (на 4,4 в. о.) як меж мінімального, так і максимального рівнів інтенсивності в інтолерантних висловлюваннях.

Динамічна структура фраз у досліджуваних мовах характеризується спадним або (значно рідше) висхідно-спадним характером кривої інтенсивності. Напрямок руху інтенсивності визначається в основному акцентно-ритмічною структурою репліки і, як правило, збігається у фразах, що передають значення толерантності та інтолерантності, що свідчить про нерелевантність цієї характеристики інтонаційної структури в цікавлячому нас аспекті.

У межах фрази кінцева заядерна частина завжди слабкіше початкової за інших рівних умов. Аналогічного висновку про переважання спадного характеру кривої інтенсивності доходять і інші дослідники, які вивчають роль інтенсивності в інтонаційному оформленні оповідної фрази [17]. При цьому як у німецькій, так і в українській та російській мовах максимум інтенсивності припадає, як правило, на перед'ядерну частину фрази.

Наприклад, у німецькій мові у 82 % випадків пікове значення інтенсивності локалізовано в перед'ядерній частині висловлювання як у толерантних, так і інтолерантних репліках; тобто тип досліджуваного мовленнєвого сигналу не впливає на розташування максимального значення інтенсивності у фразі.

Силовий компонент інтонації бере значну участь у виділенні слова, позначеного логічним наголосом. У цьому плані важливу роль ві-

діграють контрастні зміни інтенсивності як у межах ядерного складу, так і на стику його з попередніми і наступними складами.

За ступенем важливості кожного із цих способів силового виділення ядра два типи висловлювань (толерантне / інтолерантне) не протиставляються один одному: для обох типів мовної реалізації характерне головним чином різке зниження інтенсивності головного наголошеного на стику з наступним складом як основний спосіб контрастного виділення ядра.

Однак у кількісному відношенні характер зміни інтенсивності у двох типах мовлення істотно відрізняється: швидкість підйому і спаду кривої інтенсивності в ядерному складі та швидкість зменшення інтенсивності при переході від ядра до заядерного складу значно вище при реалізації інтолерантних висловлювань, ніж при продукуванні толерантних фраз (див. таблицю 4).

Таблиця 4

Швидкість зміни інтенсивності в ядерному складі та на ділянці переходу від ядерного до заядерного складу (в. о. / мс)

Мова	Підйом перед ядром			Спад в ядрі			Спад після ядра		
	тол.	інтол	K_1	тол.	інтол	K_2	тол.	інтол	K_3
нім.	0,042	0,061	1,45	0,052	0,068	1,31	0,071	0,113	1,59
укр.	0,057	0,070	1,23	0,055	0,81	1,47	0,083	0,121	1,45
рос.	0,055	0,068	1,21	0,054	0,079	1,46	0,086	0,119	1,44

Перевірка методом математичної статистики дозволяє віднести ці особливості динамічних характеристик до числа релевантних ознак, що відрізняють два типи мовної реалізації.

Підбиваючи підсумок вищесказаному, можна зазначити, що інтенсивність виявляє, в основному, однакові закономірності при диференціації двох досліджуваних типів мовленнєвих реалізацій у німецькій, українській та російській мовах.

До основних висновків, отриманих у результаті аналізу абсолютних і відносних показників інтенсивності при вираженні значень толерантності / інтолерантності в політичному дискурсі, належать такі.

1. Середньоарифметичні значення інтенсивності чітко протиставлені в толерантних і інтолерантних репліках у трьох мовах. Середній рівень інтенсивності толерантних фраз нижче, ніж інтолерантних (при цьому у німецькому мовленні розходження більш значні, ніж в українській і російській мовах).

2. Важливою відмітною ознакою типу мовної реалізації є також знижений рівень інтенсивності всіх сегментів толерантних фраз (причому найбільш яскраво в перед'ядерній та ядерній частинах) в порівнянні з інтолерантними.

3. Відношення максимального і мінімального рівнів інтенсивності ядра і заядерної частини в інтолерантних репліках більше, ніж у толерантних. Причому ці відмінності найбільш сильно проявляються в ядерному складі.

4. Найбільш важливими показниками динамічної структури, що характеризують силове виділення ядерного складу фраз, є швидкість підйому і спаду інтенсивності в головному наголошеному складі і контрастивної зміни інтенсивності на межі між головним наголошеним і післянаголошеним складами. Причому швидкість зміни інтенсивності в зазначених зонах синтагми завжди вище при реалізації інтолерантності.

5. Відмінності рівнів інтенсивності у двох типах висловлювання не залежать від акцентної структури фрази.

6. Вплив граматичної будови фрази на ступінь диференціації рівня інтенсивності толерантних і інтолерантних фраз незначний.

7. Напрямок руху кривої інтенсивності в толерантних і інтолерантних репліках збігається на всіх відрізках мовного сигналу: він, в основному, характеризується спадним характером; у межах фрази заядерна частина завжди слабкіше попередньої за інших рівних умов. Цей фактор не впливає на протиставлення толерантних і інтолерантних фраз.

8. Тип мовної реалізації не впливає на локалізацію максимуму інтенсивності у фразі. Максимальним значенням інтенсивності характеризуються, в основному, перед'ядерні (рідше — ядерні) складі.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Аболин Б. И. Концепт “толерантность” в когнитивно-дискурсивном аспекте: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 “Теория языка” / Б. И. Аболин. — Екатеринбург, 2009. — 23 с.
2. Мчедлов М. П. Толерантность / М. П. Мчедлов, Т. И. Ойзерман, Е. М. Мчедлова. — М.: Республика, 2004. — 416 с.
3. Толерантность против ксенофобий. [Под ред. В. И. Мукомеля и Э. А. Паина]. — М.: Институт социологии РАН, 2005. — С. 77.
4. Южакова Ю. В. Толерантность массово-информационного дискурса идеологической направленности: автореферат дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец.10.02.19 “Теория языка” / Ю. В. Южакова. — Челябинск, 2007. — 25 с.

5. Растатуева С. Г. Репрезентация концепта “Толерантность” в русском языке: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Растатуева Светлана Геннадиевна. — Тула, 2008. — 173 с.
6. Савватеева Л. В. Идеи политкорректности и их воплощение в современном лингвориторическом пространстве: на материале русского языка: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Савватеева Любовь Васильевна. — Ростов-на-Дону, 2008. — 156 с.
7. Свирковская С. В. Ксенофобический дискурс: лингвопрагматический аспект: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Свирковская Светлана Вячеславовна. — Краснодар, 2005. — 211 с.
8. Сумина Е. С. Толерантность: от феномена к лингвокультурному концепту: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / Сумина Екатерина Сергеевна. — Екатеринбург, 2007. — 277 с.
9. Бровченко Т. О. Методи експериментального вивчення просодичної структури тексту / Т. О. Бровченко // Наукові праці МДГУ ім. Петра Могили. Філологія. — Миколаїв. — Т. 55. — 2006. — вип. 42. — С. 53–55.
10. Надеина Т. М. Просодическая организация речи как фактор речевого воздействия: дис. ... доктора филол. наук: 10.02.19 / Надеина Татьяна Михайловна. — М., 2005. — 426 с.
11. Бровченко Т. А. Метод статистического анализа в фонетических исследованиях / Бровченко Т. А., Варбанец П. Д., Таранец В. Г. — Одесса: Изд-во ОГУ, 1976. — 101 с.
12. Бут Н. А. Просодические характеристики ситуативно обусловленных иллокутивных актов группы “минативов” (экспериментально-фонетическое исследование на материале современного немецкого языка): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Наталья Александровна Бут. — Тамбов, 2004. — 185 с.
13. Вербич Н. С. Інтонація переконування в публічному мовленні (експериментально-фонетичне дослідження): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Наталія Сергіївна Вербич. — Київ, 2007. — 204 с.
14. Maas U. Phonologie. Einführung in die funktionale Phonetik des Deutschen / U. Maas. — Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht, 2006. — 392 S.
15. Meinhold G. Phonologie der deutschen Gegenwartssprache / Meinhold G. — Leipzig: Stock E, 1982. — 256 S.
16. Wunderlich, D. Der Ton macht die Melodie — Zur Phonologie der Intonation des Deutschen / Wunderlich D. // Intonationsforschungen. — Tuebingen: Hrsg. von Hans Altmann, 1988. — S. 1–37.
17. Златоустова Л. В. Общая и прикладная фонетика / [Златоустова Л. В., Потапова Р. К., Потапов В. В., Трунин-Донской В. Н.] — М.: Изд-во МГУ, 1997. — 416 с.
18. Королева Т. М. Интонация модальности в звучащей речи / Т. М. Королева. — К.; Одесса: Выща шк. Головное изд-во, 1989. — 147 с.
19. Ларіна Е. В. Просодія толерантності/інтолерантності в політичному дискурсі (експериментально-фонетичне дослідження): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15 / Ларіна Еліна Вікторівна. — Одеса, 2010. 221 с.

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЕ ЗАБАРВЛЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ З ЗООНІМНИМ КОМПОНЕНТОМ У ТВОРАХ ЙОЗЕФА РОТА

В статье обращено внимание на национальное своеобразие фразеологических единиц с зоонимным компонентом, которые в художественной прозе Й. Рота служат ярким средством номинации человека. По шкале позитивно/негативно проведен анализ оценочной семантики фразеологизмов, по семантическим параметрам выделены фразеосемантические поля и микрополя фразеологических единиц, которые демонстрируют ментальные характеристики индивида.

Ключевые слова: фразеологическая единица с зоонимным компонентом, зооним, компаративный фразеологизм, фразеологическая модификация, фразеосемантическое поле, национально-культурная специфика, коннотация.

In the article special attention is given to the national peculiarity of phraseological units with a zoonym component that serve as impressive means of human's nomination in J. Roth's creative prose. According to the scale positive/negative the analysis of appraisal semantic of phraseological units is made, according to the semantic parameters phraseosemantic fields und microfields of phraseological units that illustrate the individual mental characteristics are determined.

Key words: phraseological unit with a zoonym component, zoonym, comparative phraseological unit, phraseological modification, phraseosemantic field, national-cultural specificity, connotation.

Впродовж віків людина порівнює себе у мовній картині світу з оточуючим середовищем, особливо з фауною, що їй сприяє відображенню в одиницях мови символіки тварин. Існує неоднотайність поглядів на національну своєрідність фразеологізмів, до складу яких входить зоонім. Одні дослідники наголошують на необхідності дослідження національно-культурної семантики фразеологічних одиниць (ФО) із назвою тварини, оскільки вони відбивають особливості природного середовища певного етносу, чимало говорять про ти-

пових представників його фауни [1: 29]. Інші науковці, займаючись вивченням фразеологізмів з етнокультурним забарвленням, свідомо випускають з поля зору **ФО** з зоонімним компонентом, не надаючи їм статусу стійкого словосполучення, яке вирізняється національно-культурною специфікою [2: 4]. Ми поділяємо точку зору тих фразеологів (О. Селіванова, В. Телія, Д. Мальцева, Н. Кіндря, Ю. Інчина та ін.), які вважають зооморфні **ФО** носіями національно-культурної інформації, засобами інтерпретації культурних уявлень, що акумулюються в ментальній сфері певної мовної спільноти.

В основі багатьох фразеологізмів різних етносів лежать спільні поняття й ситуації, оскільки вони базуються на певній подібності побуту, природних умов, флори й фауни, поведінкової моделі людини, проте, за словами Д. Лихачова, “у кожного народу свій союз з природою” [3: 21]. Навколишня природа постає в поняттях й уявленнях, специфічних для певного народу і яких немає в іншого етносу [3: 30]. У ряді німецьких **ФО** відобразилися особливості природно-географічного положення Німеччини, її рослинного й тваринного світу, клімату. Навколишній предметний світ визначає образність цих фразеологізмів, яка тісно пов’язана з історією способу життя німецького народу.

Наш інтерес до фразеологічних одиниць з зоонімним компонентом (**ФОЗК**) у творах Й. Рота детермінується прагненням всебічного аналізу мовних засобів вираження художньої думки, які розкривають особливості національного світобачення у характеристиці представника соціуму, його ставлення до інших й описі певної життєвої ситуації. У цьому контексті слушною нам видається думка О. Крижко: “Народна свідомість мобілізує образні уявлення реального світу у **ФОЗК**, які містять “згорнуту” інформацію і є специфічним засобом відображення явищ, предметів, відношень та їхньої оцінки” [4: 124].

У результаті проведеної процедури інвентаризації у творах австрійського письменника зафіксовано 48 **ФОЗК**, з яких 43 **ФО** (89,58 %) відтворюють ментальні характеристики людини, інші (10,42 %) репрезентують категорію простору (*Es ist nur Katzensprung* [5]), ознаку предмета (*leicht wie eine Feder* [5]), спосіб дії (*zu Pferde* [6]). Останній фразеологізм автор піддає модифікації — еліпсу: редукується конститuent *hoch* у повній базовій **ФО** *hoch zu Pferde* [7: 348]. Образність вилучених **ФОЗК** базується на назві тварини як складової **ФО**, на оцінній метафорі “людина — тварина”. Фразеологізми з зоонімом, який виконує функцію образного смислового центру, яскраво представляють окремі ознаки ментальності німецького народу. Для об-

разної характеристики людини Й. Рот найчастіше звертається до ФО, до складу яких входять зооніми *Hund, Fisch, Fuchs, Vogel*. Зоонімний компонент виступає у фразеологічних зворотах “метафоричним асоціатом позначуваної структури знань”, інший конституент — предикативним компонентом диктуму (*stehlen wie ein Rabe* [8] — розм. фам. *красти все, що під руку попадеться* [9]), або “умовним мотиватором”, який не відіграє ніякої ролі при формуванні єдиного змісту фразеологічного виразу [10: 148] (*blöder Hund* [11] — лайл. *собака!, нес!* [12: 352]), або мотиватором, що бере участь в утворенні інтегрального змісту ФО (*armer Hund* [13]) — розм. фам. *бідолаха* [12: 352]). Інколи Й. Рот інтегрує в художнє полотно своїх творів ФО, структура яких включає не видову назву тварини, а роду, що не відображається у свідомості у вигляді конкретних зорових образів: *fliegen wie Vögel, schwimmen wie Fische* [14].

Внаслідок семантизації значення фразеологічного звороту і важливих ознак зооніма, який виступає стрижневим компонентом ФО, виокремлені з художніх текстів Й. Рота ФОЗК можна поділити на фразеометафоричні (*ein alter Fuchs* [15]) та фразеокомпаративні (*schlau wie ein Fuchs* [15]). Кількісне співвідношення зооморфних порівнянь і метафор у творах австрійського автора становить 68,75 % : 31,25 %. Інвентаризовані за фразеологічними словниками компаративні фразеологізми (КФ) фіксуються у ментальному світі представників німецької лінгвокультури як мовні одиниці, в яких знаходять реалізацію добре знайомі з життя явища і поняття. Ми визнаємо слухність думки Н. Тимошук, яка твердить: “семантична цілісність КФ... пов’язана з еталонізацією образів, покладених в їх основу. У свідомості носіїв мови їх денотати стають взірцевим втіленням якостей” [16: 70]. Зміст порівняльних зворотів фразеологічного типу з словом-зоонімом виражає в концепті “Людина” “слотові позиції рівня якості, що корелюють з різними типами предикатів диктуму” [10: 153].

Подекуди кодифіковану фразеометафоричну одиницю Й. Рот свідомо перетворює в фразеокомпаративну, і навпаки. Ось, наприклад: *ein (dummer) Esel* [12: 187] — *dumm wie ein Esel* [15], *treu wie ein Hund sein* [7: 311] — *treue Hunde* [17]. Останній фразеологічний вираз вживається у романі “Павутина” з яскраво вираженим іронічним відтінком.

Зооморфна оцінка людини, яка охоплює різні аспекти й сторони образу індивіда й яку виражають не лише фразеологізми, а й метафори та порівняння, займає у творчому доробку Й. Рота чільне місце. Аналіз оцінної семантики ФОЗК за шкалою позитивно/негативно

дає змогу констатувати превалювання ФО з негативними конотаціями (60,42 %) у порівнянні з стійкими словосполученнями, які вирізняються позитивним забарвленням (39,58 %). Таким чином, ФОЗК виступають у творах Й. Рота перш за все засобом негативної номінації людини. Негативна оцінна семантика ФОЗК здебільшого представлена у внутрішній формі зоонімів *Fisch*, *Fuchs*, *Hahn*, *Esel*, які використовуються на позначення байдужості, хитрості, гордості та тупості. Аналіз ФО з зоонімним компонентом *Hund* засвідчив, що один і той же зоонім може вживатися для вираження як позитивної (*armer Hund* [13] — бідолаха), так, негативної (*ein krummer Hund* [11] — обманщик, шахрай) оцінної характеристики людини, що підтверджує амбівалентність людського сприйняття живої природи.

ФОЗК у творах Й. Рота яскраво ілюструють, що у їхній оцінній семантиці закріпилися не лише національно специфічні, а й загальнолюдські культурні конотації, які лягли в основу фразеологічного образу. Ось, наприклад, *stumm wie ein Fisch* [13], *ein alter Fuchs* [15], *du Esel* [14]. В європейському лінгвокультурному ареалі риба представляє стереотип мовчазності, лисиця асоціюється з хитрістю, а осел — символ тупості і впертості. Подібність змісту зооморфізмів у різних мовах деякі дослідники (Є. Гутман, Ф. Літвін, М. Черемисіна) пояснюють “або генезисом культур, або їхньою взаємодією” [18, 149]. Ми вбачаємо причини збігу в образній номінації світу за допомогою фразеологізмів у цілісності людського феномена та схожості об’єктивної дійсності (географічні умови, флора, фауна і т. д.), в якій існує людство. Проте, незважаючи на одноманітність “екстралінгвістичної бази даних стійких словосполучень”, ми притримуємося думки тих науковців, які переконані, що у ФОЗК містяться національно й культурно марковані елементи [19: 132].

На основі відображення в ФОЗК загальнокультурної й національної своєрідності ми фіксуємо у творах Й. Рота 27 фразеологізмів, які в образній моделі світу німецького народу виступають засобами інтерпретації загальноєвропейських і національних асоціацій, пов’язаних з тою чи іншою твариною. Решта корпусу ФОЗК (21 ФО) характеризує лише носіїв німецької етнокультури, розкриваючи особливості їхнього ментального портрета, національно специфічні уявлення, які виникають у процесі спостереження за поведінкою тварин.

Якщо класифікувати вилучені ФО за зоонімним компонентом-номінантом домашньої /дикої тварини, то спостерігаємо орієнтацію Й. Рота на ФО (23), в лексичному складі яких наявний зоонімічний

конституент на позначення дикої тварини. Назва домашньої тварини входить у структуру 19 ФОЗК. 6 фразеологізмів можна віднести і до першої, і до другої групи ФОЗК, оскільки їхній стрижневий компонент представлений родовими назвами *Vogel*, *Tier* або паронімом різних тварин, приміром, *Feder*.

ФОЗК з творів Й. Рота, які демонструють ментальні характеристики людини, можна згрупувати за семантичним критерієм у фразеосемантичні поля фразеологізмів, що відображають: 1) фізіологічно-інтелектуальний стан людини; 2) її психологічно-вольовий стан; 3) емоційний стан. При цьому кожне з фразеосемантичних полів ФОЗК утворюють мікрополя фразеологізмів на позначення певної риси людини. Фразеосемантичне поле ФОЗК (8), в яких експлікується фізіологічно-інтелектуальний стан індивіда, репрезентоване у художньому доробку Й. Рота наступними мікрополями фразеологізмів на позначення: 1) здорової фізичної форми (*stark wie ein Bär* [14]); 2) припинення життєдіяльності (*sterben wie die Fliegen* [8]); 3) фізіологічних потреб і процесів (*mit den Hühnern schlafen gehen* [11]); 4) браку розуму, знань і вмінь (*du Esel* [14], *Sie taugt dazu wie eine Kuh zum Seilentzenen*). Негативним семантичним наповненням володіють ФО, які маркують брак інтелекту в людини. Мікрополе ФОЗК зі значенням обмеженості, тупості, відсутності вмінь чисельніше (4) у порівнянні з іншими мікрополями фразеосемантичного поля ФО, що позначають фізіологічно-інтелектуальні особливості розвитку індивіда.

Левову частку у творах Й. Рота становлять ФОЗК, які відносимо до фразеосемантичного поля ФО зі значенням психологічно-вольових характеристик людини (28 ФО). До складу цього фразеосемантичного поля належать мікрополя ФОЗК на позначення: 1) байдужості (*kalt wie ein Fisch* [20]); 2) мовчазності (*stumm wie ein Fisch* [14]); 3) сонливості (*matt wie eine Fliege* [20]); 4) хитрості (*ein schlauer Fuchs* [14]); 5) легковажності (*wie die Motten ums Licht fliegen*); 6) недоброчливості, злості (*blöder Hund* [11]); 7) обманливості, нечесності, непорядності, злодійства (*ein krummer Hund* [11]); 8) незграбності (*ein schwerfälligiger Vogel*); 9) страху, боязкості (*feig wie ein Hase* [15]); 10) гордості (*stolz wie ein Hahn* [15]); 11) активності, працьовитості (*wie ein Ochs verladen worden sein* [11]); 12) вірності (*wie ein Hund folgen* [8]); 13) інертності, нерішучості (*weder Fisch noch Fleisch* [20]); 14) доброчливості (*ein gutes Tier* [20]). Переважна більшість проаналізованих ФОЗК цієї групи виражає негативну оцінку денотата. З позитивни-

ми конотаціями у фразеосемантичному полі ФО, які вербалізують психологічно-вольовий стан людини, засвідчено лише 7 ФОЗК.

Серед ФОЗК із семантикою емоційного спрямування (7), зафіксованих у творах Й. Рота, ми виокремлюємо 2 мікрополя, що включають ФОЗК в основному з негативно-оцінними конотаціями: 1) ФО, які номінують почуття людини (*mein Herz ist wie ein Bienenhaus* [21]); 2) ФО, які відбивають міжособистісні почуття (*wie Hund und Katze* [21], *unter die Wölfe geraten* [5]).

Дослідження ФОЗК показало, що кількість узуальних фразеокompatивних і фразеометафоричних сполук значно перевищує кількість оказіональних. Якщо автор прагне більш образної й влучної характеристики людини, то вдається до найбільш продуктивного, за даними Н. Тимошук, структурно-семантичного способу модифікації ФО — субституції [22: 11]. Наступний приклад ілюструє субституцію дієслівного компонента ФОЗК, яка супроводжується семантичним зсувом: *sich wohl fühlen wie ein Fisch im Wasser* [12: 213] → *leben wie Fische im Wasser* [5] (даний фразеологізм автор піддав ускладненій субституції: субституції + еліпсу + морфологічній модифікації (зміна граматичного числа конститuenta). Синонімічну субституцію у складі ФОЗК можна продемонструвати на прикладі фразеологічної одиниці *ängstlich / furchtsam wie ein Hase sein* [7: 195] → *feig wie ein Hase sein* [15]. Для трансформації ФОЗК Й. Рот послуговується ще одним способом фразеологічного модифікування — експансією, що спричиняє розширення семантики ФО: *schlau/listig wie ein Fuchs sein* [7, 87] → *schlau und hurtig wie ein Fuchs sein* [14].

З проаналізованого матеріалу випливає, що ФОЗК, зафіксовані у художній прозі Й. Рота, відбивають стереотипи національного бачення німецького народу, моделі суспільної оцінки індивідуальних рис людини, слугують інструментом символічної характеристики персонажів творів й відзначаються антропоцентричністю. Ми погоджуємося з твердженням О. Крижко: “ФОЗК з відповідною семантикою містять у собі те, що можна назвати узагальненим образом національного характеру в його афективно-емотивному вимірі” [4: 125]. Зовнішній матеріальний бік ФО, етнокультурний компонент, виражений зоонімом, репрезентує особливості тваринного світу на німецькій території, а внутрішня форма фразеологічних зворотів віддзеркалює специфіку культури і побуту німецького етносу й таким чином демонструє його національну своєрідність. Те, що письменник вжив набагато більше ФОЗК з негативними конотаціями, не випадково, адже саме

такі фразеологізми виступають потужним засобом розкриття занепаду моральних норм, деградації людини в умовах зловісних соціальних і політичних процесів в Європі в першій половині ХХ століття.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Мальцева Д. Г. Страноведение через фразеологизмы. — М., 1991. — 173 с.
2. Любчук Н. В. Німецькі фразеологізми з етнокультурним компонентом та проблеми їх відтворення при перекладі: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — Київ, 2004. — 20 с.
3. Лихачев Д. С. Заметки о русском // Новый мир. — 1980. — № 3. — С. 10–38.
4. Крижко О. Аксиологічна характеристика макрополя фразеологізмів із зоонічним компонентом “Ментальні характеристики людини” // Наукові записки. Серія: Філологічні науки. — Кіровоград, 2009. — Вип. 81(3). — С. 119–126.
5. Roth J. Die Flucht ohne Ende // Joseph Roth Werke. — 4. Band. — Romane und Erzählungen 1916– 1929. — Köln: Kiepenheuer & Witsch, 1989. — S. 389–496.
6. Roth J. Tarabas. Ein Gast auf dieser Erde. Roman. — Köln: Kiepenheuer & Witsch, 2005. — 202 S.
7. Schemann H. Synonymwörterbuch der deutschen Redensarten / Unter Mitarb. von Renate Birkenhauer. — Stuttgart; Dresden: Klett Verlag für Wissen und Bildung, 1991. — 428 S.
8. Roth J. Das falsche Gewicht // Joseph Roth Werke. — 6. Band. — Romane und Erzählungen 1936– 1940. — Köln: Kiepenheuer & Witsch, 1989. — S. 127–223.
9. Німецько-український фразеологічний словник. У 2-х т. / Уклад.: В. І. Гавриш та ін. — К.: Рад. школа, 1981. — Т. 2. L-Z. — 382 с.
10. Селіванова О. Нарис четвертий. Мовна концептуалізація тваринного світу в українській фразеосистемі // Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти): Монографія. — К., Черкаси: Брама, 2004. — С. 143–166.
11. Roth J. Zipper und sein Vater // Joseph Roth Werke. — 4. Band. — Romane und Erzählungen 1916– 1929. — Köln: Kiepenheuer & Witsch, 1989. — S. 501–607.
12. Німецько-український фразеологічний словник. У 2-х т. / Уклад.: В. І. Гавриш та ін. — К.: Рад. школа, 1981. — Т. 1. A-K. — 416 с.
13. Roth J. Hotel Savoy // Joseph Roth Werke. — 4. Band. — Romane und Erzählungen 1916– 1929. — Köln: Kiepenheuer & Witsch, 1989. — S. 147–242.
14. Roth J. Hiob // Joseph Roth. Romane. — Bd. 1. — Köln: Kiepenheuer & Witsch, 1994. — S. 105–239.
15. Roth J. Beichte eines Mörders // Joseph Roth Werke. — 6. Band. — Romane und Erzählungen 1936– 1940. — Köln: Kiepenheuer & Witsch, 1989. — S. 1–125.
16. Тимошук Н. П. Функціонування фразеологізмів у романах Йозефа Рота: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. — Чернівці, 2005. — 213 с.
17. Roth J. Das Spinnennetz // Joseph Roth Werke. — 4. Band. — Romane und Erzählungen 1916– 1929. — Köln: Kiepenheuer & Witsch, 1989. — S. 63–146.
18. Гутман Е. А., Литвин Ф. А., Черемисина М. М. Сопоставительный анализ зооморфных характеристик (на материале русского, английского и французского языков) // Национально-культурная специфика речевого поведения. — М.: Наука, 1977. — С. 147–165.

19. Инчина Ю. А. Национально-культурная специфика фразеологизмов с зоонимным компонентом в триязычной ситуации (На материале русского, английского и немецкого языков): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20. — Москва, 2002. — 210 с.
20. Roth J. Radetzky marsch. — Amsterdam: Kiepenheuer & Witsch, 1999. — 413 S.
21. Roth J. Die Kapuzinergruft. — Köln: Kiepenheuer & Witsch, 2000. — 200 S.
21. Тимошук Н. П. Функціонування фразеологізмів у романах Йозефа Рота: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. — Л., 2005. — 19 с.

ЯВИЩЕ СИНОНІМІЇ У ТЕРМІНОСИСТЕМІ ТУРИЗМУ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

У статті проаналізовано проблему синонімії у терміносистемі туризму німецької мови, узагальнено теоретичні позиції щодо явища синонімії у термінології та зосереджено увагу на семантичних та структурних особливостях синонімічних термінів туризму німецької мови.

Ключові слова: *терміносистема туризму, синонімія, дублетні форми, інтернаціоналізми, професіоналізми.*

The article deals with the analyses of the synonymy in the German terminology of tourism. The author generalized the theoretical groundings regarding the essence of synonymy and analyzed semantic and structural particularities of the German terminology synonyms.

Key words: *terminology of tourism, synonymy, duplicate forms, internationalisms, professionalism.*

Термінологічні одиниці та фахові мови неодноразово були об'єктом аналізу вітчизняних та зарубіжних лінгвістів. Дослідження термінології конкретної фахової мови передбачає виявлення певних форм реалізації закономірностей термінотворення. Досліджувана фахова мова туризму викликає особливе зацікавлення, оскільки термінологія в туризмі стає предметом дискусій і викликає появу безлічі наукових публікацій, адже з'являються нові терміни і поняття, деякі стають застарілими, давно звичні тлумачаться по-новому.

Незважаючи на те, що туризм є однією з традиційних форм розвитку суспільства, сучасне розуміння суті управління в туризмі призводить до створення якісно нової туристичної термінології, яка, як і в економіці, так і в законодавстві в цілому, може створюватися і розвиватися тільки в умовах уточнення термінологічної системи та виявлення закономірностей термінотворення [1].

Актуальність теми дослідження визначається зростаючим інтересом до вивчення особливостей термінів-синонімів як головних компонентів фахових мов. Вперше зроблено спробу розглянути явище синонімії у терміносистемі туризму німецької мови.

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі синонімічних відношень, представлених у фаховій мові туризму (на матеріалі туристичних проспектів та сайтів) та виявленні наявних лексико-семантичних та структурно-граматичних особливостей функціонування термінів-синонімів.

Проблеми термінологічної синонімії цікавили багатьох лінгвістів. Її досліджували В. Даниленко, Д. Лотте, В. Лейчик, Т. Кияк, М. Карп'юк, А. Лагутіна та інші.

Однозначність термінів та відсутність дублетних форм вважаються основними вимогами до термінів. Проте не можна однозначно стверджувати, що “термінології не притаманна синонімічність, яка заважає взаєморозумінню” [2: 13].

На відміну від загальнолітературної мови, синонімія для термінології є небажаною, однак вона присутня у різних терміносистемах. Не є винятком терміносистема туризму німецької мови.

Синонімами вважають слова, які належать до однієї частини мови і при повній або частковій формальній відмінності мають тотожні або майже тотожні значення (з можливими відмінностями в стилістичних та граматичних характеристиках та в сполучуваності).

Синонімія в термінології має риси, які відрізняють її від синонімії в загальноповсякденній лексиці. Так, дефінітивність терміна передбачає чітко виділення його семантичних меж. У загальноповсякденній лексиці доволі часто межі між семемами нестійкі. Для термінології характерна дублетність, тобто називання того самого поняття різними за походженням словами, тоді як у загальноповсякденній лексиці, насамперед, розрізняють близькозначні слова з різними відтінками значень (тобто понятійні синоніми) або лексеми, що різняться стилістично (стилістичні синоніми). Звідси й пріоритет генетичного принципу при класифікації термінних синонімів і перевага понятійно-стилістичних відтінків слова при поділі на групи близькозначних загальноповсякденних слів.

Ставлення дослідників до явища синонімії у сфері термінології неоднозначне: більшість учених виступає за усунення її з термінології, хоча вказує на неможливість повного усунення різних найменувань тотожних наукових понять [3: 212].

Ряд науковців вважає, що в рамках терміносистем маємо справу лише з дублетами (О. Толикіна). Однак В. М. Лейчик зауважує, що “по-перше, синоніми можуть позначати як те саме поняття, так і декілька близьких понять, які частково пересікаються чи накладаються; по-друге, навіть якщо синоніми позначають те саме поняття, семантична структура їх може бути цілком відмінною: розкладаючи її методом компонентного аналізу на елементарні смисли, спільними мають бути лише основні компоненти змісту. Дублети розглядають лише тоді, коли збігаються всі без винятку компоненти значень синонімів” [4: 103].

В основу класифікації загальномовних синонімів зазвичай кладуть семантико-стилістичний критерій, поділяючи синоніми на понятійні, стилістичні та понятійно-стилістичні. Оскільки терміно-синоніми переважно є назвами одних і тих же понять, в термінології доречніше використовувати генетичну класифікацію, з урахуванням різних джерел походження назв того самого наукового поняття.

Проблема синонімії в терміносистемі туризму німецької мови пов'язана зі співіснуванням власне німецьких термінологічних одиниць і запозичених слів для називання того самого поняття.

Незважаючи на існування німецьких термінів, в мову постійно проникають іншомовні запозичення. Серед них найбільше інтернаціоналізмів та англійських запозичень. Сфера туризму, яка є зорієнтованою на міжнародні контакти, є дуже відкритою для інтернаціоналізмів, які сприяють кращому взаєморозумінню. Проте існують окремі терміни, представлені, наприклад, англіцизмами (або запозиченнями з інших мов) з одного боку і німецькими варіантами з іншого (*das Budget-Hotel / das Low-Budget-Hotel — das Billighotel, das First-Class-Hotel — das Hotel der gehobenen Preisklasse, der Bambinitarif — der Kindertarif, das Medical-Wellness-Hotel — das Kurhotel, der Biwakplatz — der Zeltplatz, das Lifestyle-Hotel — das Komforthotel / Luxushotel*), причому німецький варіант є більш вмотивованим. “Якщо синонім, утворений на матеріалі ресурсів рідної мови, збігається за оцінками вмотивованості та кількістю лексичних складників з інтернаціоналізмом, то вживання першої є більш доцільним, оскільки внутрішня форма рідного слова зрозуміліша й легше засвоюється. З іншого боку, термінологічні прогалини бажано заповнювати наявними інтернаціоналізмами” [5].

М. Г. Бергер, аналізуючи вмотивованість термінів, виділяє групу неорієнтованих термінів (ті, що не мають для даного користувача ін-

формації внутрішньої форми) і зараховує до неї передовсім запозичені терміни, а також терміни рідної мови, внутрішня форма яких є незрозумілою для мовця [6: 13]. Тобто доречніше вживати німецький варіант терміну у таких випадках, коли запозичення не вживається для заповнення термінологічних лакун, а має більш вмотивований еквівалент у мові: *das Familienangebot* — *family offer*, *das Billighotel* — *das Budgethotel*, *das Komforthotel* — *das Lifestylehotel*, *Boarding Card* — *die Bordkarte*.

Проте часом існують дублетні пари, в яких обидва терміни є іншомовного походження: *No-frills Airlines* — *Low-Cost-Carrier*, *der Concierge* — *der Portier*. Проте їх частка є дуже незначною, до того ж німецька мова може запропонувати в окремих випадках власні терміни (*No-frills Airlines* / *Low-Cost-Carrier* — *die Billigfluggesellschaft*). На сучасному етапі розвитку німецької терміносистеми туризму поширення таких синонімічних пар, де обидва терміни є запозиченими, пов'язане найчастіше з проникненням англіцизмів, тобто з використанням англійської мови як мови міжнародного спілкування.

У результаті проведеного дослідження було виявлено, що більшість іншомовних термінів мають відповідники у німецькій мові, але з ряду причин (наприклад, запозичений термін є коротшим, проте німецький є точнішим, хоч і більш громіздким) частіше вживається запозичений варіант: *die Relax-Area* — *die Entspannungslandschaft*, *das Paragliding* — *das Gleitschirmfliegen*, *der Flyer* — *das Faltblatt* / *der Handzettel*, *die Touristik* — *der Fremdenverkehr*. Окрім того, англійська мова витісняє німецькі термінологічні одиниці, які можуть вважатися абсолютними еквівалентами як за точністю, так і за кількістю лексем: *der Swimmingpool* — *das Schwimmbad*, *der City-Trip* — *die Stadtreise*, *die Karte* — *das Ticket*, *der Audio-Guide* — *der Audio-Führer*, *der Resort* — *der Kurort*, *Last-Minute-Trip* — *die Last-Mitune-Reise*.

Якщо ж говорити саме про терміносистему туризму, то було виявлено, що у туристичних путівниках, атласах та довідниках терміни-інтернаціоналізми мають перевагу, оскільки терміни рідної мови можуть бути незрозумілими для туристів з інших країн. А отже, існує загроза, що власне німецькі ТО туризму будуть витіснені інтернаціоналізмами.

Окрему групу становлять словосполучення з синонімічними прикметниковими складниками: *temperierter Swimmingpool* — *beheizter Swimmingpool*, *einfaches Frühstück* — *kontinentales Frühstück*, *freies Campen* — *wildes Campen*.

Друге джерело синонімії пов'язане з притаманною терміну тенденцією до семантичної конденсації — намаганням виразити складне поняття мінімальною кількістю лексичних засобів. У зв'язку з цим виникає два різновиди термінних дублетів-словосполучень:

1) пари, де еквівалентом до терміна є словосполучення: *der Bezug der Zimmer — der Zimmerbezug, der Abschluss des Reisevertrags — der Reisevertragsabschluss, der Raum der Stille — der Ruheraum*;

2) терміни-словосполучення — аббревіатури. Терміни-аббревіатури становлять незначний відсоток дослідженого матеріалу, проте зустрічаються доволі часто. Це пов'язано з тим, що ці аббревіатури стосуються більшості туристичних пропозицій і стали загальновідомими: *pP — pro Person, AIZ — der All inclusive Zuschlag, PETC — pet in cabin (Tiere in der Kabine), ÜF — Übernachtung mit Frühstück*;

3) багатокomпонентні терміни — терміни аббревіатури: *EZZ — der Einbettzimmerzuschlag, DZ — das Doppelzimmer, HPZ — der Halbpensionzuschlag, FT — der Feiertag, FRZ — der Frühstückszuschlag, EZ — das Einzelzimmer*;

4) повний термін — термін з випущеним елементом: *elektronisches Ticket — E-Ticket/ etix, die Kombinationskarte — die Kombikarte, die Flughafenservicegebühr — die Flughafengebühr, der Zubringerbus — der Zubringer*.

На думку В. Даниленко, значне поширення коротких варіантів терміна (різного роду аббревіатур, складених термінів із випущеним малоінформативним елементом), які виникають внаслідок прагнення авторів до стислості викладу або усунення його монотонності, дає підставу стверджувати, що вони є узаконеними елементами багатьох терміносистем [7: 246].

Синонімія відзначається різним ступенем семантичної близькості термінологічних одиниць. Аналіз синонімів у терміносистемі туризму німецької мови виявив існування семантичних та стилістичних синонімів. Серед семантичних синонімів ми розрізняємо повні та часткові. Повні синоніми представлені синонімічними зв'язками з повним збігом словникових дефініцій: *der Urlauber — der Urlaubsgast, der Preisnachlass — die Ermäßigung, die Seilbahn — die Gondelbahn, das Kanu — der Einbaum*. Часом такі синонімічні зв'язки виникають завдяки запозиченням: *das Panorama — der Rundblick, der/das Hotelvoucher — das Hotelgutschein, die Exkursion — die Führung, der Passagier — der Fahrgast — der Fluggast*.

Серед досліджених лексичних одиниць було виділено також синонімічні пари, утворені афіксальним способом: *die Nächtigung — die*

Übernachtung, die Nachsaison — die Zwischensaison, die Reklamation — das Reklamieren. Цю групу можна назвати словотвірними або дериваційними синонімами.

Було виділено також ті пари, де синонімічним є один з елементів: *der Milchweg — der Jakobsweg — der Sternenweg, der Schnellbucher — der Frühbucher, das Ferienhotel — das Urlaubshotel, die Rundreise — die Rundfahrt, der Biwakplatz — der Zeltplatz, die Hauptsaison — die Hochsaison, die Nachsaison — die Nebensaison, das Touristervisum — das Reisevisum, das Internet-Reisebüro — das Onlin-Reisebüro.*

Коли збіг словникових дефініцій є неповним, прийнято говорити про часткову синонімію: *das Hotel — das Motel — das Bürotel, der Berg-hotel — der Alpenhotel.*

Цікавим є той факт, що у терміносистемі туризму німецької мови було виявлено стилістичні синоніми. Так наприклад, запозичений термін *economy class* може позначатися німецькою як *die Touristen-klasse*, проте побутує також стилістично забарвлене жартівливе, менш шанобливе слово — *die Holzklasse*.

У проведеному дослідженні було виявлено також терміно-професіоналізми. Щодо професіоналізмів, то ми розділяємо думку М. М. Шанського, який стверджує, що професіоналізми означають спеціальні поняття, знаряддя чи продукти праці, виробничі процеси, тому їх називають також термінами [2: 14]. Отже, ми розмежуємо професіоналізми та терміни, вони межують один з одним, терміни, проте, мають більш впорядкований та нормалізований характер, у той час як професіоналізми є напівофіційними лексичними одиницями, які вживаються вузьким колом фахівців, причому переважно у розмовній мові. Незважаючи на ці істотні відмінності, між цими двома сферами лексики існує безперервний взаємообмін, і професіоналізм може існувати і як синонім терміна: *der Pax — der Urlauber*. Цим терміном-професіоналізмом послуговуються сьогодні працівники туристичних бюро, етимологічно ж це жаргонізм, який використовувався при повітряних перевезеннях для позначення пасажирів: *der Pax*, що є скороченням від англійського *passenger X* [8]. Жаргонізмом може вважатися слово *Mickey-Mouse-Flug*, що є неофіційною жартівливою назвою для позначення дешевих перевезень, тобто синонімом до *der Billigflug*.

Проаналізувавши ТО туризму німецької мови, було визначено, що явище синонімії у цій терміносистемі є доволі поширеним, хоч і не бажаним з огляду на вимоги, що пред'являються до терміна. Аналіз

синонімів у терміносистемі туризму виявив існування семантичних і стилістичних синонімів. Семантичні репрезентуються двома видами — повними і частковими.

Джерелами синонімії виступає спеціалізація лексичних одиниць загальної мови, запозичення іншомовних термінів (зокрема, з англійської мови), скорочення формальної структури терміна (утворення абревіатур), синонімія слотовірних афіксів. У процесі стандартизації термінології туризму, коли йдеться про терміни-синоніми перевага надається більш вмотивованому терміну.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКА

1. Термінологічний словник у туризмі (терміни та визначення, які використовуються в туризмі та суміжних сферах діяльності) // <http://consultcom.kiev.ua/ua/cc/Encyclopaedia/Dictionary/>
2. Дяков А. С., Кияк Т. Р., Куделько З. Б. Основи термінотворення. Семантичні та соціолінгвістичні аспекти. — Київ: Видавничий дім “КМ Academia” 2000. — 218 с.
3. Пілецька Н. Парадигматичні відношення в сучасній чеській економічній термінології // Проблеми слов’язнавства, 2007. Вип. 56. — С. 208–216.
4. Лейчик В. М. Термины-синонимы, дублеты, эквиваленты, варианты // Актуальные проблемы лексикографии и словообразования. — Новосибирск, 1973. — Вып. 2 — С. 103–107.
5. Кияк Т. Р. Запозичення та інтернаціоналізми у фахових мовах // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка, 2006 // www.eprint.zu.edu.ua
6. Квитко И. С. Термин в научном документе. — Львов: Вища школа, 1976. — 128 с.
7. Даниленко В. П. Русская терминология. — Москва, 1977. — С. 246.
8. Duden. Deutsches Universalwörterbuch. — Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Duden-Verlag, 1996. — 1816 S.

МІНІМАЛЬНИЙ ТЕКСТ КОМПОЗИЦІЙНО- МОВЛЕННЄВОЇ ФОРМИ ОПОВІДЬ — РЕЧЕННЯ-ПРИМІТИВ

В статье на основе анализа семантики простого предложения отдельных структурно-синтаксических моделей показано, что предложение-примитив является минимальной моделью текста в композиционно-речевой форме повествование.

Ключевые слова: простое предложение, структурно-синтаксическая модель, референтная семантика, процесс, композиционно-речевая форма повествование

The article analyzes the referential semantics of simple sentences to show that a kernel sentence is to be viewed as a minimal text model.

Key words: simple sentence, sentence syntactic model, referential semantics, process, composition-speech form of the text, narration.

Проблема визначення співвідношення між словом, реченням та текстом залишається дискусійною в сучасному мовознавстві. Зокрема, дотепер на порядку денному комунікативної лінгвістики залишаються проблеми делімітації мінімального за протяжністю тексту, визначення одиниці тексту та її межі, подальше скорочення яких призвело б до зникнення тексту як такого [1: 40]. Неоднозначно інтерпретуються як термін, так і позначене ним явище; відсутні чіткі параметри тексту, конкретна кількість його категорій, сама “сутність поняття текст залишається і сьогодні наукою нез’ясованою” попри наявність майже 1000 наукових праць з проблематики тексту “тільки в незалежній Україні” [див., наприклад: 2:31; 3:75; 4; 5:26; 6]. Більш того, постулюється принципова неможливість вирішення даної проблеми та доводиться наявність низки об’єктивних причин такої нерозв’язності (наприклад, [7:31–40]). Одночасно визнається, що текст як об’єкт філологічного аналізу, з одного боку, не потребує єдиного загальновизнаного визначення, але з іншого боку, вимагає

чіткого опису своїх характеристик і особливого осмислення [8:10]. Теоретично значущим і практично важливим визнано вирішення поставленого і ще нерозв'язаного питання про кореляцію між певними комунікативними типами текстів та семантико-структурними особливостями речень, які формують дані тексти [9:79]. Цим обумовлено **актуальність** даного дослідження, **метою** якого є з'ясування, чи можна вважати просте речення мінімальною за обсягом моделлю тексту.

Серед основних ознак тексту називають: цілісність, зв'язність, наявність певної ієрархічності та семантичної організованості його структури. Вважається, що глибинний зміст тексту, гносеологічна основа якого зосереджує в собі всі пізнавальні та прагматичні чинники комунікативного акту, регулює структури тексту в смислового відношенні як розвиток певної думки (думки-доказу, думки-опису, думки кваліфікації тощо). Складові дефініції поняття “текст” включають і вказівку на його межі: від мовленнєвого вираження, послідовності мовних одиниць, зокрема, речень або низки надфразних одиниць до складного цілого і комунікативної системи, що сама себе організує [10:120; 11:18; 12; 13:11; 14:70, 192; 15:38; 16:79; 17]. Текстом мінімальної довжини і найпростішої структури зазвичай прийнято вважати або абзац, або надфразну єдність, або діалог, що складається з двох висловлень у вигляді питання і відповіді. Речення ж при такому підході розглядається як одиниця рівня нижче текстового, як базисний структурно-оперативний елемент смислової структури тексту. Одночасно визнають динамічність меж тексту, що диктується логіко-змістовим розвитком конкретного фрагмента спілкування [див., наприклад [18:218; 1: 38, 40, 43].

Визначення тексту як словесно втіленої думки про навколишній світ, про дійсність, як набору “слів і граматичних категорій, в якому наявна логічно оформлена думка про наше середовище” [2:31], межами мінімального тексту, практично, визнає речення. Складне речення визнається мінімальною моделлю тексту, процес породження якого розглядається як “аналог процесу породження тексту” [19:23]. Зокрема, складнопідрядні речення вважають розрізняльною ознакою текстів-міркувань, а складносурядні (оборотні та необоротні) — відповідно описів і оповідань. Визнають також, що “зв'язки синтаксичних структур і текстів значно різноманітніше і складніше”. Текстологія звично пов'язується з дослідженнями в царині стилістики. Але навіть роботи, виконані в стилістичному руслі, не тільки допускають можливість, але й реєструють випадки, коли межі КМФ оповідь і

опис збігаються з абзацом або включенням, рівним одному простому реченню. Так, згідно з даними Розанової О. А., в оповіді і описі абзац дорівнює одному реченню практично в 90 % випадків відповідних вибірок для роману, розповіді та есе, більш того, виходячи з наведених дослідницею прикладів, це не лише складні, але і прості речення [20: 14, 110, 126].

Водночас, мінімальна основна супрасинтаксична одиниця характеризується як “відносна смислова закінченість і автономність, яку ця одиниця зберігає і будучи витягнутою з тексту” (підкреслено мною. — О. О.) [18:218]. Вибираючи мовну одиницю, яка може підлягати об’єктивному аналізу як зразок тексту, виходять з того, що текст є синтаксичною одиницею, що “має чіткі межі, власну внутрішню структуру, що представляє собою модельовану одиницю мови” [13:11]. Беручи до уваги те, що семантика тексту як його внутрішня, смислова характеристика не має ще досить чіткого окреслення [20:14], саме структурні характеристики — цілісність і зв’язність — виявляються визначальними для вичленення фрагмента мови в якості мінімального тексту.

Однак певна обмежена структура пов’язаних між собою ієрархічними синтаксичними відношеннями, що відбивають глибинне значення як семантичну цілісність, характерними рисами якої є відносна завершеність і автономність, — це речення-примітив з його необхідними і достатніми характеристиками. Саме в базовому реченні-моделі відображені сутнісні структурні та семантичні характеристики, що повторюються в будь-якому з побудованих на основі відповідної моделі висловлень, що й обумовлює інваріантність речення-моделі, його універсальність.

Для того, щоб вивчити зв’язний текст, “слід мати синтаксичну одиницю, за допомогою якої його можна розчленувати”, оскільки просторово-часова організація тексту в конкретному мовному творі “реалізується у вигляді системи композиційних одиниць — мовленевих форм” [21: 6, 8–9]. Фрагментами тексту, як його одиницями, які більш-менш чітко окреслюються за властивими їм загальними рисами, що виділяють один фрагмент серед інших, в стилістиці визнано композиційно-мовленеві (семантичні) форми тексту (КМФ), тобто “текстові єдності, що представляють собою форми комунікації, націлені на сприйняття читачем певної інформації і спираються на такі основні форми думки, як судження, (оціночне) поняття, питання, умовивід” [21: 4].

Прийнято вважати, що КМФ — це “схеми повторюваних структурних ознак, абстрактні від конкретних проявів мови, що є однорідними формами словесної композиції” і “що відображають структуру процесу мислення, типи та способи зв’язку елементів між собою”, “елементи комунікативно-мовленнєвої структури мови, в яких використання конкретних мовних засобів суворо обумовлено їх комунікативною значимістю, що відповідала б кінцевими можливостями одиниці мови”. [22; 12; 23; 20; 21]. У теорії тексту виділяють три різновиди його композиційно мовленнєвих (семантичних) форм — *опис*, *міркування* і *оповідь*. Саме такий поділ структури вважається зумовленим комунікативною заданістю і функціональними особливостями відрізків комунікативно-мовленнєвої структури тексту [20: 21].

Оповідь розглядається в сучасній лінгвістичній літературі як діахронічний зріз дійсності, як зображення світу через послідовність дій персонажа шляхом передачі подій, розгортання власне подієвої сторони сюжету [20:23]. Дії та зміни, які мозок людини фіксує у свідомості, є істотними характеристиками часу. Сама категорія часу у філософії визначається як послідовність існування явищ, які змінюють одне одного [24: 75]. У предметному полі лінгвістики час представлено кількома проекціями, — підкреслює Н. А. Потаєнко і виділяє різні рівні і ступені взаємодії мови і часу. У першу чергу, наголошується на тимчасовому характері розгортання мовного повідомлення, де час виступає в якості необхідної умови і способу його реалізації. Художній час (один з основних елементів, які конституують зміст твору словесного жанру), по-різному представлений у творах в результаті перетворення, перекладу однієї реальності в іншу, виступає як форма об’єктивації суб’єктивного тимчасового досвіду [25: 230, 231, 232]. У художній літературі за КМФ *оповідь* закріплена функція передачі змістовно-фактуальної, подієво-фактуальної інформації, оскільки основним призначенням даної КМФ є позначення місця дії, називання істот та неістот, що здійснюють дії, позначення самих дій [26: 28]. До царини *оповіді* відносять також і чужу мову про вчинені дії, і фрагменти тексту, за допомогою яких включаються до нього і приєднуються один до одного різні КМФ. В інформаційних жанрах газетно-публіцистичного стилю, за даними Т. А. Ленкової “в 91,6 % випадків ядерний або фактографічний елемент матеріалу оформлений нарративним (розповідним) висловленням у вигляді композиційної форми “констатація” [21: 5–6, с. 21].

Покажемо, що прості речення можуть бути визнаними композиційно-мовленнєвою формою тексту (КМФ) *оповідь*. Представлені в статті результати базуються на аналізі вибірок (простих повноскладних нееліптованих розповідних речень), отриманих методом суцільного наскрізного виокремлення з текстів англосмовної, російськомовної та україномовної прози ХХ століття — по 10 000 прикладів кожна мовна вибірка.

Речення досліджених вибірок англійської, російської та української мов, зокрема, 100 % побудованих за структурно-синтаксичними моделями S + [V]p, S + [VCo]p, S + [VCoCo]p, S + [VCoCd]p, є співвідносними з процесами-діями або процесами-змінами стану субстанцій або змінами стану відношень між субстанціями, що плінуть у художньому часі творів. Наприклад: *He walked across the stone floor beside the staircase to the doorway on the far side of the room.* 'Він пройшов по кам'яній підлозі повз сходи і до дверей у протилежному кінці кімнати' [J. Fowles]; *Мы шли в присутствии и несли прошение.* [В. Каверин]; *Слуга подає страви.* [Ю. Хорунжий] — (процеси-дії — однократні або багаторазові переміщення суб'єкта та об'єктів, над якими здійснюються відповідні дії, в просторі). *These exhibitions displeased him without troubling him deeply.* 'Ці її прояви почуттів дратували його, хоча й не турбували глибоко' [I. Murdoch]; *Вот что мучило его* [Д. Гранин] — (процес-зміна психологічного стану суб'єкта / об'єкта як результат впливу проявів-дій субстанції-дodatку / підмета). *Frederick had said the same, and similar, to her many times.* 'Фредерік говорив їй те саме, і щось подібне до того, вже багато разів' [M. Spark]; *Судьба играет человеком* [В. Катаев.]; *Носишься ты, Миколо, з своїм собором, як із писаною торбою.* [О. Гончар] — (багаторазово повторюваний процес-дія, що супроводжується змінами стану субстантивних компонентів процесу).

Зокрема, 90 % висловлень структурно-синтаксичної моделі S + [VCoCo]p (де додатки не є однорідними) співвідносні з процесами, що називають зміни в характері первинних відношень між субстантивними компонентами процесів в результаті здійсненої субстанцією-підметом цілеспрямованої навмисної дії відносно субстанції-дodatку. Наприклад: *He took the keys from Barclay* 'Він взяв ключі у Барклі' [A. Hailey]; *Вони обгортають його новим рушником* [О. Воропай]; *GM sells steering gears to Chrysler.* 'Компанія Дженерал Моторс продає механізми кермового управління компанії Крайслер' [A. Hailey]; *Margaret wiped her face with her sleeve.* [J. Jakes]; *Металлур-*

гическая компания “Тайхейо” продала фирме Крупна свою технологію изготовления чугунных валов. [Ю. Семенов]; Я своим умом дошел до этого [Д. Гранин]; Землі ми їм не дамо [П. Капельгородський]; Господар перев’язує “дїдуха” залїзним ланцюгом. [О. Воропай].

Більш того, близько 10 % висловлень з цієї групи у мовних вибірках є співвідносними не з одним, а з двома процесами, наприклад: *He also associated the girl Mamie with shoplifting*. ‘Він також повідомив про те, що дівчина Меймі була помічена в крадіжках з магазинів’ [Т. Capote] S [VCoCo]p = S + [V(S+V)Co складний]: (→ He also mentioned / hinted at / stated that the girl Mamie had participated in shoplifting); *Я пригадую закінчення дїйства*. [Ю. Хорунжий] — (процес — об’єктне відношення-зміна стану: згадав = не було в активній пам’яті і з’явилася інформація про те, як закінчилося дїйство); *Голос допомагає нам виразити свої чувства* [Ю. Семенов] — (два взаємопов’язані процеси, що кваліфікуються як об’єктне відношення-дія: субстанції “голос” щодо субстанції “ми” і субстанції “ми” щодо субстанції “почуття”): (голос допомагає нам + ми висловлюємо почуття).

Речення з обставинним і об’єктним компонентами співвідносяться з процесами-обставинними відношеннями між субстанцією-підметом і субстанцією-додатком щодо оточення, на тлі якого відбувається процес-дія або процес-зміна стану. Як правило (англ. м. — 98,4 %; рос. м. — 86,8 %, укр. м. — 89,3 %) — це ускладнений процес, який включає в себе і дію субстанції-підмета щодо субстанції-додатка, і зміну стану, яка має місце в положенні субстанції-додатка або субстанції-підмета щодо оточення (= субстанції-обставинного компоненту). Наприклад: *And they were giving away prunes*. ‘А вони роздають кожному по декілька чорносливів’ [L. Lee] — (процес — відношення — дія (циклічно повторювана послідовність дій: занурити руку до кошику + взяти чорносливи + простягнути руку до дитини + віддати чорносливи дитині + дитина бере чорносливи) + зміна стану (той, хто роздає, спочатку мав певну кількість продукту, в результаті лишився цієї кількості + діти спочатку не мали нічого, в результаті мають чорносливи); *She put her hand to her forehead*. ‘Вона приклала руку до лоба’ [K Cookson] — (процес — відношення — дія + зміна стану = цілеспрямована дія людини + переміщення в просторі руки людини + зміна співвідношення розташування руки у просторі / відносно тіла людини; *Господар запрошує всі мертві душі на Свят-Вечір* [О. Воропай] — (процес — відношення — дія + зміна стану = за повір’ям: господар запросив душі + душі прийшли і є присутніми); *Лена тянула его*

к такси [Ю. Трифонов] — (процес — відношення — дія + зміна стану = насильницьке переміщення з однієї точки в іншу + зміна співвідношення розташування суб'єктів та об'єктів у просторі).

Так, нами виявлено, що всі речення з однорідними присудками або однорідними об'єктними і/або адвербіальними **комплементами** (обов'язковими для структурної та семантичної цілісності і коректності референції елементами речення — додатком та окремими обставинами) називають певні послідовності дій або змін станів, що здійснюються і переживаються персонажами / персоніфікованими явищами в художньому часі твору, наприклад:

А перед вікнами селища, за вишняками, за Дніпром, ніч крізь ніч паляхкотить ятриво домен, вулканиться червоно. [О. Гончар] — (циклічний безперервний процес). *В стальных очках, седой и косматый, он сидел в маленькой черной кухне на низком кожаном табурете и шил сапоги.* [В. Каверін] — (циклічно повторювані одночасно стани і дії). *As often as possible I cycled to Stallworthy's stable to ride Sarah's Future, and on several Saturdays set off from starting gates.* 'Якомога частіше я їздив велосипедом до конюшень Столворта, щоб об'їздити Майбутнє Сари (ім'я кобили), а подекуди по суботах починав навіть від самих воріт старту'. [D. Francis] — (циклічно повторювані послідовності одноразових дій).

Єлька глибше забилась під брезент, зібгалась калачиком, щоб швидше зігрітись. [О. Гончар]; *Хорунжий Рогожин віддає у чергувальній кімнаті свій картуз старому кур'єрові й повернувся до високого люстра пригладити непокірного чуба.* [П. Капельгородський]; *В формочки из кожурьы кладется икра, потом рис.* [Д. Гранин]; *Грустный, я вышел во двор и обошел вокруг дома.* [В. Каверін]; *He took his arm off my shoulder and shook their hands friendly and positive to all. Leonard Kitchens bounced to his feet to defend her, but was shouted down. He first asked me to find Jim and then cancelled that instruction and simply passed the weeping woman into my arms, and told me to take her for a drink.* 'Він зняв свою руку з мого плеча і з дружньою приємністю пожав їм руки. Леонард Кітченз здійснюється, щоб захистити її, але був змушений сісти, тому що йому криком наказали сидіти. Спочатку він наказав мені знайти Джима, а потім скасував свій наказ і просто передав мені в руки жінку, яка плакала, і попросив повести її до буфету, дати їй щось випити' [D. Francis] — (послідовність разових дій). *Ви однімаєте в солдатів гармати й посилаєте їх на Сунжу проти козаків.* [П. Капельгородський] — (багато-разово повторювана послідовність разових дій).

Они отошли далеко и стояли сейчас одни перед лестничной площадкой. Кузьмин ощутил голод, накопленный за день работы, и направился к стойке. [Д. Гранин] — (послідовність станів і дій, що змінюють один одну). Но она прикипела к патрону и потому допнула со звуком выстрела и погасла, теперь уже навсегда. [К. Паустовский] — (послідовність станів та їх змін).

Гул моря то сонно вкатывался ко мне в дворницкую, то отливал из нее так равномерно, что быстро усыпил меня. [К. Паустовский]. В свободное время он валялся в гостинице, читал детективы. (циклічна послідовність дій-станів, що одночасно виникають або змінюють одна одного). In Exeter, one of eight thousand residential students, I coasted through university life without attracting much attention, and absorbed reams of calculus, linear algebra, actuarial science and distribution theory towards a Bachelor of Science degree in Mathematics with Accounting. 'В Ексетері, як один з восьми тисяч студентів, що проживають в університетському гуртожитку, я провчився без особливих зусиль і, не привертаючи до себе зайвої уваги, збагнув масу самих різних числень, лінійну алгебру, навчився застосовувати математичні і статистичні методи для визначення ризикованості капіталовкладень і страхування, теорію розподілів, і після закінчення отримав ступінь бакалавра з математики та бухгалтерського обліку' [D. Francis] — (циклічно повторювані послідовності дій, станів, змін станів).

Таким чином, за сукупністю своїх структурних та семантичних характеристик речення-примітиви моделей $S + [V]p$, $S + [VCo]p$, $S + [VCoCo]p$ і $S + [VCoCd]p$ позначають конкретні ситуації, місце дії, називають дії та істот і неістот, що їх здійснюють, а також називають зміни, які є результатом відповідних дій — зображують дії персонажа або зміни стану відношень між персонажем і його оточенням, що відбуваються в конкретному художньому часі твору. Тобто речення називають розвиток, розгортання певного мікросюжета, що однозначно задовольняє вимогам кваліфікативних характеристик КМФ *оповідь*. Отже, висловлення даних структурно-синтаксичних моделей представляють собою не що інше, як мінімальний текст композиційно-мовленневої форми *оповідь*.

ЛИТЕРАТУРА

1. Колшанский Г. В. От предложения к тексту // Сущность, развитие и функции языка / Под ред. Г. В. Степанова и др. — М., 1987. — С. 37—43.

2. Науменко А. М. Філологічний аналіз тексту (основи лінгвопоетики). Навч. посібник для студ. взн. — Вінниця: НОВА КНИГА, 2005. — 416 с.
3. Селиванова Е. А. Принцип дискурсоцентризма и стратегические программы украинской телерекламы // Язык. Текст. Дискурс: Научный альманах Ставропольского отделения РАЛК / Под ред. проф. Г. Н. Манаенко. Выпуск 6. — Краснодар, 2008. — С. 66–76 // http://www.russcomm.ru/rca_biblio/issue/sgpi_almanakh6.pdf
4. Демьянков В. З. Текст и дискурс как термины и как слова обыденного языка // IV Международная научная конференция “Язык, культура, общество”. Москва, 27–30 сентября 2007 г.: Пленарные доклады. — М.: Московский институт иностранных языков; Российская академия лингвистических наук; Институт языкознания РАН; Научный журнал “Вопросы филологии”, 2007. — С. 86–95.
5. Brown, Gillian, Yule, George. Discourse Analysis. — CUP, 1993. — 304 p.
6. Гусаренко С. В. Системное взаимодействие и энтропия когнитивно-семантических структур дискурса. Автореф. дис. ... доктора филол. наук 10.02.19. — Теория языка. — Ставрополь: Изд-во СГУ, 2009. — 42 с.
7. Матвеева О. Аналіз дефініцій тексту як об'єкта лінгвістичного дослідження // Науковий вісник Чернівецького університету. Випуск 213. Германська філологія. Чернівці: “Рута”, 2004. — С. 31–40.
8. Певзнер А. П. Категория пространства как средство выражения подтекстовой информации (на материале русского и английского языков). Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.02.19. — Теория языка. — Ростов-на-Дону, 2007. — 21 с.
9. Прокопчук А. А. Текст и предложение // Вестник ХГУ № 372. Взаимоотношения системы языка и речевой деятельности. 1992. — С. 77–83.
10. Одинцов В. В. Стилистика текста. — М.: Наука, 1980. — 263 с.
11. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. — М.: Наука, 1981. — 139 с.
12. Реферовская Е. А. Лингвистические исследования структуры текста. — М.: Наука, 1983. — 213 с.
13. Тураева З. Я. Лингвистика текста. — М.: Просвещение, 1986. — 127 с.
14. Кухаренко В. А. Интерпретация текста. — М.: Просвещение, 1988. — 192 с.
15. Сидоров Е. В. Системное определение текста и некоторые проблемы коммуникативной лингвистики // Вопросы системной организации речи. — МГУ, 1988. — С. 38–47.
16. Мухелишвили Н. Л., Шрейдер Ю. А. Значение текста как внутренний образ // Вопросы психологии. — 1997. — № 3. — С. 79–91.
17. Белоусов К. И. Форма текста в деятельностном освещении (теоретико-экспериментальное исследование): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.02.01 — русский язык, 10.02.19 — теория языка. — Кемерово, 2002. — 19 с.
18. Мороховский А. Н., Воробьева А. Н. Стилистика английского языка. — К.: Высшая школа, 1984. — 247 с.
19. Левицкий Ю. А. Синтаксическая система языка: Учеб. пособие по спецкурсу. — Пермь: ПГУ, 1983. — 88 с.
20. Розанова Е. А. Композиционно-речевые формы в англоязычной художественной и публицистической прозе. Дис. ... канд. филол. наук. Одесса, 1996. — 167 с.
21. Щибря О. Ю. Композиционно-речевые формы как составляющие художественного текста: содержание и структура: На материале романа Г. Бёлля “Глазами клоуна” и его переводов на русский язык: дисс.... канд. филол. наук: 10.02.19. — Краснодар, 2006. — 160 с.

22. Брандес М. П. Стилистика немецкого языка: учебник для ин-тов и фак. иностр. яз. / М. П. Брандес. — М.: Высш. шк., 1983. — 271 с.
23. Реферовская Е. А. Коммуникативная структура текста в лексико-грамматическом аспекте / Е. А. Реферовская; отв. ред. А. В. Бондарко. — Л.: Наука, 1989. — 168 с.
24. Ларикова М. Л., Кузнецова Т. Я. Изучение композиционно-речевой формы “описание” в когнитивном аспекте // Материалы научной конференции “Межкультурная коммуникация в пространстве всемирного наследия: менеджмент и социокультурное проектирование”. 15–16 октября 2008 г. // http://www.acis.vis.ru/8/2/2_3/Laricova.htm
25. Философский словарь. — М.: Изд-во полит лит-ры, 1987. — С. 75.
26. Потаенко Н. А. Языковая темпоральность: содержательные аспекты. Научная монография. — Пятигорск: ПГЛУ, 2007. — 310 с.
27. Гальперин И. Р. Сменность контекстно-вариативных форм членения текста // Русский язык. Текст как целое и компоненты текста. — М.: Наука, 1982. — С. 18–29.
28. Ленкова Т. А. Textoобразующие стратегии создания письменного дискурса репортажа в современной немецкой прессе: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — 10.02.04 — германские языки. — Москва, 2009. — 19 с.

НАЗВАНИЯ ЛЕКАРСТВЕННЫХ РАСТЕНИЙ КАК ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ ГРУППА, ПОЛЕ И КАТЕГОРИЯ

У статті розглянуто назви лікарських рослин (фітоніми), як лексико-семантична група, поле та категорія. Проведено зіставний аналіз даного класу лексики в різноструктурних мовах — романських, германських та слов'янських.

Ключові слова: *фітоніми, термінологічна система, лексико-семантична група.*

The names of medical plants (phytonyms) as a lexical-semantic group, field and category is considered in the article. Comparative analysis of the lexical class in the languages of different structure — Romanic, Germanic and Slavonic is carried out.

Key words: *phytonyms, terminological system, lexical-semantic group.*

В существующей специальной литературе названия растений неоднократно служили объектами изучения и составляли, прежде всего, предмет лексикографической работы. Ботаническая терминология во многом отличается от других терминологических систем. Любое растение (травянистое, кустарник, дерево) имеет научное, литературное и народное названия, и потому до сих пор эти названия часто изучались по отдельности. Достаточно полно освещены и народные названия растений в русском [1; 2], английском [3], украинском [4; 5; 6; 7], французском [8] языках. В народных названиях нередко выделяют диалектные и просторечные формы, и потому существуют различные подходы к описанию этого слоя лексики.

Мы выбрали в качестве объекта исследования литературные и народные названия лекарственных растений (ЛР) неслучайно. Прежде всего, растения вообще и лекарственные в частности играют большую роль в повседневной жизни человека. Далее, эта лексика национально специфична, связана с культурой народа и отражает особенности

национального сознания. Чтобы показать это национальное своеобразие и установить его характеристики, мы провели сопоставительный анализ разноструктурных языков [9].

Особенностью этого класса лексики является то, что одно и то же ЛР имеет до ста эквивалентов их обозначения как в различных языках, так и в каждом из рассматриваемых языков. Это обусловлено тем, что человек использует растения в повседневной жизни, употребляя их в пищу, на корм скоту, не говоря уже о медицинской практике, а также в культовых и религиозных обрядах. Немаловажное значение имеют и климатические условия, способствующие обильной и разнообразной растительности. Примеры такого рода составили предмет особых поисков, источниками которых послужили специальные справочные издания.

В поле зрения лингвистов неоднократно попадали группы слов, объединенные общим значением [10; 11; 12], которые традиционно в лексикологии называются лексико-семантическими группами (ЛСГ). Эти группы представляют собой микросистему, объединяющую множество слов и лексико-семантических вариантов слов по их лексическому значению [13]. Анализ ЛСГ включает ряд процедур, которые, как указывает Т. В. Шведчикова [11], таковы: а) разложение лексического значения слова на признаки, достаточные для описания рассматриваемой семантической группы; б) установление признаков инвариантных и дифференциальных; в) выявление структурно-семантической организации группы на основании тех оппозиций, которые наблюдаются между ее членами. Названия ЛР представляют собой одну из многих группировок в языке и потому могут быть рассмотрены как ЛСГ.

Проведенный нами анализ позволил установить некоторые особенности рассматриваемого пласта и его представление в лексических системах в романских языках (французский), германских (немецкий, английский) и славянских (русский, украинский, польский, чешский, словацкий), а также описать общие принципы систематизации и классификации языкового материала.

Эта лексика может рассматриваться как совокупность научных, литературных и народных названий. Как выяснилось в ходе исследования, перспективным в классификации фитонимов оказывается полевой подход, который позволяет рассматривать их как особую тематическую группу слов [14].

Как отмечает И. В. Арнольд, системные связи между словами привлекают большое внимание лингвистов, о полях существует

большая литература, высказано множество точек зрения. Давать еще один обзор этого материала вряд ли целесообразно [15: 3]. Мы будем использовать этот метод не как самоцель, а как один из этапов анализа.

Совокупность названий одного ЛР обычно включает не только центр, но и периферию, благодаря чему карту функционального расслоения терминов мы представляем в следующем виде (см. рис. 1).

Полевой подход к анализу фитонимической лексики показывает, что элементы этого поля связаны между собой регулярными отношениями. Части этого поля пересекаются и входят одно в другое. Слова, входящие в поле и именуемое одно и то же растение, могут рассматриваться как синонимы, однако их принадлежность к разным участкам поля (ближняя и дальняя периферия и т. д. — термины А. В. Бондарко) показывают стилистическое расслоение этой лексики (литературные, просторечные и диалектные формы, ботаническая номенклатура).

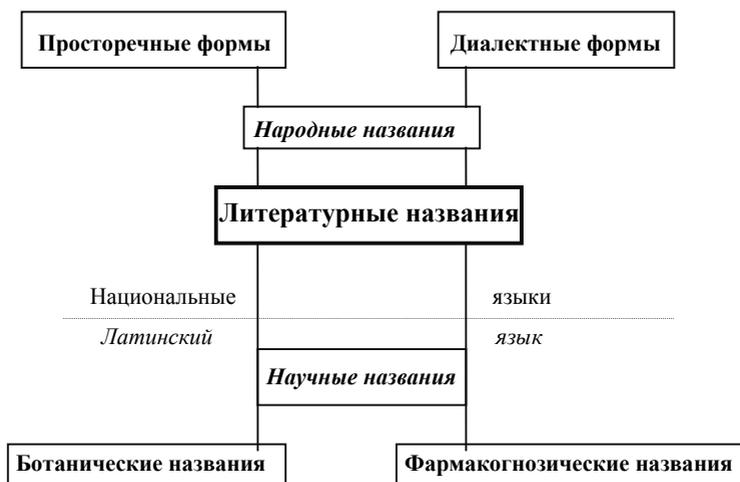

Рис. 1. Лексико-семантическое поле фитонимов

В качестве центра данной системы мы выделяем литературное название ЛР, народные и научные названия составляют тогда ее ближнюю периферию, а просторечные и диалектные формы, ботанические и фармакогнозические названия — дальнюю периферию. Структура этого поля моноцентрическая, ядро четко сформировано.

Остановимся кратко на элементах данного поля. **Научные названия** растений включают *ботанические* и *фармакогнозические*. По существующей традиции *ботанические названия* растений приводятся на латинском языке, нередко с цитированием фамилии автора, обнарудовавшего название таксона (*Arnica montana* L.).

Научное ботаническое название известно, как правило, узким специалистам, включает род и вид растения, при этом его структура имеет жесткий порядок следования: род растения, представленный именем существительным, которое пишется с большой буквы, и вид, представленный именем прилагательным или причастием, которые пишутся с маленькой буквы. Такова структура двухсловного научного названия. Трех- и четырехсловные названия могут включать уточняющие формы или разновидности, представленные также атрибутивами.

Латинские научные названия оказали большое влияние на формирование **литературной лексики** в различных языках. Прежде всего, имеется большое число примеров, которые представляют собой перевод научного названия, ср., напр., лат. *Adonis vernalis* L. и русск. Адонис весенний, укр. Адоніс весняний. Аналогичные примеры можно найти и в других языках.

Литературные названия выступали в качестве объекта исследования главным образом в одном языке или группе близкородственных языков (Подолья, Сердюк). Мы же ставим своей целью провести сопоставительный анализ фитонимической лексики в разноструктурных языках.

Хотя в центре нашего поля находятся литературные названия, описание мы начали с ближней периферии, представленной научными терминами. Это объясняется той большой ролью, которую играют латинские названия в формировании ботанической терминологии национальных языков. Очень близки им по сущности и **фармакогнозические названия**. Их имеют только те ЛР, которые применяются в официальной, то есть научной, или традиционной, медицине. Разделом медицины, изучающим использование лекарственных растений, является фармакогнозия. Фармакогнозические названия, как и ботанические, пишутся на латинском языке, но, как правило, включают не только само название растения, но и его используемую часть, напр. *Flores Chamomillae matricariae* (цветы ромашки).

ЛР имеет в среднем одно, изредка два литературных названия, напр. русск. *Клюква четырехлепестковая*, *Клюква обыкновенная*. Каждое из литературных названий представлено в справочнике по фи-

тотерапии и равнозначно. Поскольку литературные названия часто привязаны к соответствующему ботаническому термину, а иногда и являются его калькой, они менее интересны как в плане структуры, так и семантики. Именно по этой причине основной акцент в нашем исследовании сделан на **народной лексике**.

Народные названия национально специфичны. В этой группе лексики можно выделить собственно народные фитонимы, а также **просторечные** и **диалектные** формы. Обычно к одному и тому же растению из различных источников можно подобрать большое количество народных эквивалентов.

Отдельные фитонимы представляют собой искаженные, нередко противоречащие орфографии или грамматическим правилам слова, которые появились чаще всего в регионах, где проживают представители разных национальностей, ср., напр., русск. *Пьянишник (Пьянишник)*, *Балигалоф (Болиголов)* — Багульник болотный, укр. *Блохи циганські (блошиці)* — Черета, *Мужеська вірність (чоловіча)* — Одуванчик.

В этой группе можно выделить **собственно народную лексику**, а также ее **диалектные и просторечные формы**. Большое число национальных и региональных типов и диалектов в таких языках, как английский, немецкий, русский, украинский нашли отражение в рассматриваемом пласте лексики.

Поскольку мы имеем дело с обширным слоем лексики, здесь мы приведем наиболее яркие народные названия одного и того же растения. В качестве образца возьмем Одуванчик аптечный. Это растение используется в официальной медицине и очень популярно среди широких слоев населения, о чем свидетельствуют его многочисленные эквиваленты как в одном, так и в нескольких языках. **Научное ботаническое название** Одуванчика — *Taraxacum officinale* Wigg., **фармакогнозическое** — *Flores seu Sirupus seu Radix Taraxaci officinalis*; **литературные названия** в рассматриваемых нами языках таковы: франц. *Dent de lion, Pissenlit*; нем. *Gewöhnliche Kuhblume, Wiesen Löwenzahn*; англ. *Common Dandelion*; русск. *Одуванчик аптечный*; укр. *Кульбаба лікарська*; польск. *Mniszek lekarski*; чешск. *Pampeliška lékařská*; словацк. *Púpava lekárska*.

Среди **народных названий** наиболее интересные примеры, на наш взгляд, таковы: франц. *Couronne de moine, Florion d'or*; нем. *Apostelröhrein, Butterblume, Dotterblume, Hunnenblume*; англ. *Blow-Ball, Lion's tooth, Pissabed, Pittle bed, Priest's crown, Swine's snout*; русск. *Горькуха*,

Еврейская шапка, Львиный зуб, Одуй плешь, Подойнички, Попова плешь, Попова скуфья, Попово гуменце, Теремок; укр. *Бабка, Баранчики, Вовчий зуб, Дівоча сталість, Дідки, Жидик, Козачки, Майка, Москалик, Мужеська вірність, Павуки, Падиволос, Плішшовець, Солдатик*; польск. *Dmuchawiec, Mniszek, Podróżnik, Wołowe oczy*; чешск. *Hadí mlíčí, Kněžská pleš, Lví zub, Svičičku, Smetanka*; словацк. *Leví zubec, Smotánka, Pleška, Žabie mlieko*. В каждом языке имеется определенное количество народных, просторечных и диалектных названий данного растения. Количество народных названий Одуванчика в рассматриваемых языках таково: французский — 15, немецкий — 40, английский — 13, русский — 77, украинский — 72, польский — 11, чешский — 28, словацкий — 28, всего 284.

Возникает вопрос, почему так много народных названий в том или ином языке и в сопоставляемых языках. Ответ может дать только когнитивный анализ фитонимов, который будет следующим этапом нашего исследования.

Названия ЛР могут рассматриваться не только как ЛСГ или лексико-семантическое поле, но и как категория. В пользу этого предположения говорит определение категории, которое дается в ЛЭС: под языковой категорией в широком смысле понимается любая группа языковых элементов, выделяемых на основании какого-либо общего свойства, а в узком смысле — некоторый признак (параметр), который лежит в основе разбиения обширной совокупности однородных языковых единиц на ограниченное число непересекающихся классов, члены которых характеризуются одним и тем же значением данного признака (напр., “категория падежа”, “категория вида” и ряд других). Классификация производится по некоторому признаку, который может быть семантическим, синтаксическим или общекатегориальным. В лексикологии выделяют лексико-семантические категории (названия живых существ, названия профессий и пр.), словообразовательные (имена деятеля); в синтаксической семантике — семантико-синтаксические категории (агентивность, орудийность), структурно-синтаксические категории (подчинение, сочинение и пр. и некоторые другие) [16: 215–216].

Существуют и другие определения категории. Так, Э. Рош, К. Мервис и их соавторы понимают категорию как число предметов, которые считаются эквивалентными. Категории обычно обозначаются именами: например, деревья, кустарники, цветы. Ботаническая

терминология построена по таксономическому принципу. Традиционно таксономия определяется как система, в которой категории соотносятся друг с другом при помощи включения в класс. Чем больше включимость категории в таксономию, тем выше уровень абстракции. Каждая категория в таксономии включается в другую категорию (пока не достигнет категории наивысшего уровня). Следовательно, уровень абстракции в таксономии относится к определенному уровню включенности [17: 383]. Ряд авторов работ по философии, психологии, лингвистике и антропологии предполагает, что категории — это логически связанные сущности [18: 573].

Л. Г. Бабенко [19: 594] осуществила категоризацию русской лексики и выделила 15 базовых категорий: **I. Неживая природа, II. Вещества и материалы, III. Живая природа, VIII. Человек и его внутренний мир, IX. Язык и речь** и т. д. С учетом статуса категории формируются лексические множества слов разного ранга, отраженные в соответствующей рубрикации. Данная классификация достаточно полно отражает разнообразные классы растений, и многие рубрики были в фокусе нашего исследования (травянистые растения, кустарники, части растения и пр.) [9], однако следует отметить, что ни в одной из вышеупомянутых пятнадцати категорий не встречается рубрика, связанная с медициной, болезнями, а в приведенной выше классификации разряд ЛР отсутствует. Мы решили восполнить этот пробел, и считаем возможным представить категорию “ЛР” таким образом (см. схему 1). Данная схема наиболее полно отражает разнообразные подходы изучения ЛР как объекта природы и способы их номинации.

Важным моментом в категории “ЛР” следует считать тот факт, что выделение ее центрального члена самым тесным образом связано с видом растения. Так, в группе ядовитых ЛР акцент будет сделан на свойствах, представляющих угрозу здоровью и жизни человека, последствиях их приема и детальное описание состояния человека. В группе ЛР, которые могут быть использованы в декоративных целях, акцентируется внешний вид растения, наличие приятного запаха, способность долго сохраняться в сухом виде и т. д.

Проведенный нами анализ позволил выявить закономерности образования и функционирования фитонимической лексики в пластах различных типов в языковых картинах мира. Следующим этапом нашего исследования будет детальное описание категории ЛР, представленной в схеме 1.

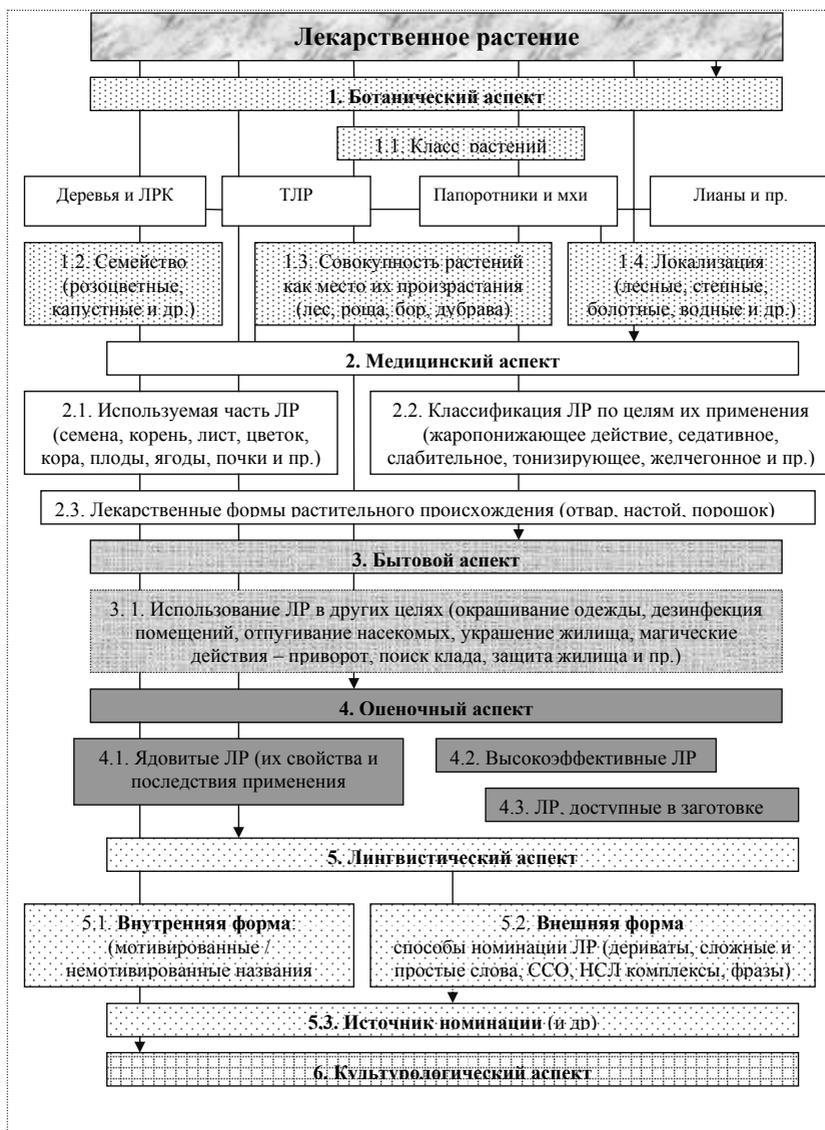

Схема 1. Категория “Лекарственное растение”

ССЫЛКИ И ПРИМЕЧАНИЯ

1. Иванов В. А. Названия растений средней полосы России: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — М., 1985. — 16 с.
2. Меркулова В. А. Очерки по русской народной номенклатуре растений. — М.: Наука, 1969. — 258 с.
3. Гусакова Е. И. О признаках наименования народных названий растений в современном английском языке // Семантика единиц языка и речи. Тезисы докладов. — Уфа, Башкирск. гос. ун-т им. 40-летия Октября, 1990. — С. 7–8.
4. Грицак М. А. Українсько-румунські взаємозв'язки в ботанічній номенклатурі говорів району Карпат // Культура та побут населення Українських Карпат: Матеріали респ. наук. конф. Тези доповідей та повідомлень. — Ужгород, 1972. — С. 112–114.
5. Мигoliniнець О. Ф. Запозичення в галузі ботанічної лексики українських карпатських говірок // Проблеми романо-германської філології. Матеріали міжнародної наукової конференції. — Ужгород: Закарпаття, 2000. — С. 119–122.
6. Пура Я. О. Надгоринські назви рослин // XIV Респ. діалектологічна нарада: Тези доповідей. — К.: Наукова думка, 1977. — С. 108–110.
7. Фещенко М. М. Назви лікарських рослин в українській мові: Дис. ... канд. філол. наук. — Киев, 1974. — 235 с.
8. Лазарева М. Н. Семантические отношения терминосистем: народные, ботанические и фармацевтические названия растений во французском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — М., 1982. — 23 с.
9. Панасенко Н. И. Фитонимическая лексика в системе романских, германских и славянских языков (опыт ономаσιологического и когнитивного анализа). — Черкасы: Брама-Україна, 2010. — 452 с.
10. Панасенко Н. И., Земанова Э. Лексико-семантическая группа “кухня” в чешском, русском и английском языках (ономаσιологический подход) // Матеріали VI Міжнародного лінгвістичного семінару “Компаративістика і типологія у сучасній лінгвістичній науці: здобутки і проблеми”. 6–9 червня 2007 р. — Донецьк: ДонНУ, 2007. — С. 77–82.
11. Шведчикова Т. В. Лексико-семантическая группа как отражение языковой системы (на примере наименований домашних животных в русском языке) // <http://journal.sakhgu.ru/archive/2005-04-7.doc>
12. Panasenko N. Lexico-semantic group “transport means” from linguo-cultural point of view // Lančarič D. (ed.) Linguistics and Didactics in the 21st Century. Trends, Analyses and Prognoses 1. — Praha: Kemberg Publishing, s.r.o., 2008. — P. 153–167.
13. Пляскина Е. И. Лексико-семантическая группа “названия погоды” в говоре Борзинского района Читинской области // http://library.krasu.ru/ft/ft/_articles/0088596.pdf
14. Панасенко Н. И. Лексико-семантическое поле фитонимической лексики в славянских языках // Грані мов і культур / Збірник статей, присвячений ювілею М. О. Луценка. — Донецьк: ДонНУ, 2007. — С. 35–43.
15. Арнольд И. В. Лексико-семантическое поле в языке и тематическая сетка текста // Текст как объект комплексного анализа в вузе. — Л.: ЛПИ им. Герцена, 1984. — С. 3–11.
16. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. — М.: Советская энциклопедия, 1990. — 685 с.

17. Rosch E., Mervis C. V. Family resemblances: studies in the internal structure of categories // *Cognitive psychology*. — 1975. — V. 7. — № 4. — P. 573–605.
18. Rosch E., Mervis C. V., Gray W. D. et al. Basic objects in natural categories // *Cognitive psychology*. — 1976. — V. 8. — № 3. — P. 382–439.
19. Бабенко Л. Г. Синопис идеографического описания русской лексики как форма репрезентации категоризации мира // *Горизонты современной лингвистики: традиции и новаторство. Сборник в честь Е. С. Кубряковой*. — М.: Языки славянских культур, 2009. — С. 592–613. **Metonymy**

КИТАЙСКИЙ ЯЗЫК НА ФОНЕ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЫ МИРА: ГЕНДЕРНЫЙ АСПЕКТ

В статті розглядаються соціолінгвістичні особливості вираження гендерного аспекту в китайській мові; інтерпретується філософське розуміння концепту “Жінка” китайцями; здійснюється порівняльний аналіз граматичного роду та категорії “істота / неістота” в китайській, російській, українській та англійській мовах.

Ключові слова: *концепт “Жінка”, гендерна опозиція, чоловік, жінка, інь, ян.*

The article deals with the sociolinguistic peculiarities that express the gender aspect in Chinese; the Chinese philosophical understanding of the concept “Woman / Female” is interpreted; the comparative analysis of the grammatical gender and category “animated / inanimate” in Chinese, Russian, Ukrainian and English is realized.

Key words: *concept “Woman / Female”, gender opposition, man /male, woman /female, yin, yang.*

В настоящее время значительно возрос интерес к китайскому языку в силу стремительного экономического, политического и культурного развития Китайской Народной Республики, вхождения ее на новый международный уровень отношений, динамической эмиграции китайцев и т. д. Граждан Китая можно встретить во всех странах мира, где они плодотворно ведут бизнес, обучаются и преподают, принимают активное участие в социокультурной жизни этих стран. Наравне с английским языком китайский язык постепенно приобретает стабильный статус, и растет спрос на специалистов по китайскому языку, включая переводчиков.

Китайский язык отличается своеобразием лексического, грамматического, синтаксического, морфологического, фонетического строя, поскольку этот язык базируется на иероглифике, в отличие от украинского и русского языков. Кроме того, овладение китайским языком немыслимо без познания китайской философии, в которой

образ женщины занимает особое место и трактуется в соответствии с историческим и социальным назначением китайской женщины в жизни мужчины и страны в целом, этот факт имеет существенное влияние на особенности китайской лексикологии и грамматики.

К сожалению, на современном этапе подготовки будущих переводчиков факторы гендерного характера не учитываются (об этом свидетельствует отсутствие соответствующих тем в программах и учебных планах вузов). Знакомить студентов с ролью женщины и мужчины в китайском обществе и отражением этих гендерных отношений в языке является насущной необходимостью современного этапа развития и усовершенствования системы образования, этот аспект способствует успешности переговоров и налаживанию контактов с гражданами Китая.

Актуальность данного исследования заключается в рассмотрении: 1) социолингвистических особенностей выражения гендерного аспекта в китайском языке и 2) понимания концепта “женщина” китайцами в целях осуществления сопоставительного анализа грамматического рода и категории “одушевленности / неодушевленности” в китайском, русском, украинском и английском языках. Данная проблематика не достаточно освещена в современной отечественной лингвистике и требует дальнейшего исследования.

Целью исследования является изучение роли женщины в китайском обществе и ее влияния на китайский язык в целом.

Достижение поставленной цели потребовало решения следующих **задач**:

- 1) описать китайские представление о концепте “Женщина”;
- 2) исследовать проекцию “феминности” в китайском языке на фоне русского, украинского и английского языков.

В языковой картине мира особое место занимает концепт “Женщина” как один из важнейших феноменов национального сознания. По мнению таких исследователей, как Ю. С. Степанов, Д. С. Лихачев, Е. С. Кубрякова, В. В. Колесов, В. И. Карасик и др., сам концепт “Женщина” представляет собой проекцию стереотипных представлений о женщине как носителя социально предписанных качеств и свойств, сформировавшихся на основании половых, семейных, общественных, этических, эстетических и других функций. Данному социальному феномену посвящены отдельные исследования в области философии, социологии, психологии, истории, политологии. Женщина как феномен получает множественное и вариативное обоз-

начение в русской, украинской, английской и китайской языковой картине мира, однако в лингвистической литературе данный вопрос рассмотрен недостаточно.

Для будущих переводчиков китайского языка интерес представляют типичные структурные группировки, отражающие понятие “женщина” в английском, русском и украинском языках в сравнении с китайским. Идентификатором исследуемого поля выступает слово “человек, человеческое существо” в русском языке, “людина” в украинском языке и “*a human, a human being*” в английском. Дальнейшее распределение элементов осуществляется по половому признаку. Таким образом, формируется следующий подуровень системы: *female — girls and women are females* (Ср.: *male — boys and men are males*). Аналогов в русском и украинском языках не существует.

В языке жителей Украины, России, Великобритании и Китая существуют такие основные дефиниции слова “женщина”: человек (т. е. лицо) и женский пол (англ. — *an adult female human being (not a man or a boy)*; рус. — *это женщина, человек женского пола, человек*; укр. — *доросла людина жіночої статі*; кит. — *пол, женский пол*). Тематическая группа слов, отражающих понятие “женщина” в английском, русском и украинском языках формируется на основе одного превалирующего признака: “возраст” — “*девочка — девушка — женщина — старуха*” (русский язык), “*дівчинка — дівчина — жінка — стара*” (украинский язык) и “*a girl — a lady / a girl — a woman — an old woman*” (английский язык) (Ср.: нем. яз. “*Mädchen — Fräulein — Frau — die Alte / eine alte Frau*). Морфология построения тематических рядов совпадает в русском и украинском языках (все представители — имена существительные), в английском и немецком языках (первые три представителя — имена существительные, четвертый — словосочетания имен прилагательного и существительного, кроме слова нем. *die Alte*).

При рассмотрении дефиниций лексических значений слова “женщина” в китайских словарях общими для трех языков (русский, украинский, китайский) в рассматриваемых лексемах оказались четыре основных компонента: “лицо”, “женский пол”, “противоположное мужскому”, “рожает”. Словари русского, украинского и английского языков выделяют дополнительное значение “воплощение определенных свойств и качеств”, представляя его в отвлеченном виде. В китайских словарях отмечены конкретные свойства: красота, мягкость, слабость, хрупкость, нежность, маленький.

В ассоциациях жителей Украины, России, Великобритании и Китая обнаруживается **гендерная оппозиция**: “в соотношении с мужчиной” (рус. — *прекрасная половина человечества, половинка (the better half)*; *Где есть женщины, там всегда найдутся и мужчины; лучшая половина человечества, прекрасный пол* (положительная оценка) и *слабый пол* (отрицательная оценка) (*the fair (weaker/softer) sex*); кит. — *половина на Земле, равноправие с мужчиной, с другой стороны, полнеба, небо*) и “в противоположность мужчине” (англ. — *gal-boy*; кит. — *не мужчина*), в русском как неологизм — “*Я повторяю — с ней были “немужчины”*; *Вообще, настоящий мужчина — это, похоже, редкое явление, как и настоящая женщина...*”, а в украинском языке это отсутствует). В ассоциациях современных жителей Европы представлена лексика, выявляющая достаточно высокий уровень осознания идеи равноправия с женщиной, равных гражданских прав: *государство, гражданка, Родина, равенство, свобода, независимость, самодостаточная, самостоятельная, права, феминизм* (включая англ. *strength, endurance, analytical mind, courage, intrepidity, organizing skills...*). В китайских ассоциациях также акцентирован новый взгляд на положение женщины в обществе: *женские права, равноправие с мужчиной, цивилизация, свобода, дело, успешная, профессиональная женщина* [1].

Такие ассоциации можно объяснить тем, что сегодня женщины разных стран вовлечены в диалог культур, китайские женщины не являются исключением, несмотря на древнекитайские стереотипы. В китайском обществе считается, что раньше женщина была покорной и подчиненной авторитету мужчины [2]. В настоящее время мы видим противопоставление ей в образе сильной, независимой и либеральной женщины-феминистки. Об этом свидетельствует основание **Всекитайской федерации женщин** (массовая общественная организация женщин КНР), известной под названием *Всекитайская демократическая федерация женщин*.

Если сравнивать современную китайскую женщину с древнекитайскими канонами, то ее облик противоречит предписанным ей ранее качествам, так как исконная, женская природа остается “за кадром”. Кажется, что сегодня *Инь* и *Ян* поменялись местами, так как мужчины часто проявляют женское поведение, в то же время как женщины имеют характер, окрашенный мужскими чертами, поэтому корректное коммуникативное поведение переводчиков предполагает не только демонстрацию знаний лексико-грамматических, фонетических, синтаксических и т. д. особенностей китайского языка, но и учет трансформированных устоев и выбор соответствующей тактики

ведения разговора (или осуществления перевода) дабы не оскорбить китайскую представительницу прекрасной половины человечества.

Образ женщины отражается и во фразеологизмах ее родной страны, которые, как известно, обогащают китайские тексты. Немалое количество устойчивых сочетаний посвящены именно женщине с присущими ей культурными характеристиками. Сопоставление фразеологических единиц позволяет выявить типичные женские черты, существующие в виде стереотипов в культурах разных народов.

В контексте данной работы выделены четыре смысловые области (супружество, материнство, внешность и качества женского характера) “проявления женского начала” во фразеологических оборотах, пословицах и поговорках. Во всех культурах высоко оцениваются материнство, важность супруги в семье.

Тот факт, что в четырех языках имеются пословицы и поговорки, в которых говорится об отрицательном качестве женской красоты в супружестве (рус. — *Красивая жена — чужая жена*; укр. — *З краси не пити води*; кит. — *Хорошие всходы — на чужом поле, красивые женщины — чужие женщины*; англ. — *The most beautiful women are made for lovers who lack imagination* и др.), является типологическим признаком сопоставляемых языков. Мотивы положительной оценки женской внешности в различных социумах имеют разные основания. Китайский язык относит привлекательную внешность к числу значимых ценностей. Понятие женской красоты (а точнее — ценности) в русской и украинской языковых картинах мира перемещается в плоскость морально-нравственных и социокультурных норм: *не ищи красоты, ищи доброты* (ср. с англ. — *Beauty is the wisdom of women, wisdom is the beauty of men*). Стереотипным является представление о слабом и нелогичном уме женщин: в русском — *Волос длинный, а ум короткий*; в украинском — *У жінки волос довгий, та ум короткий*; *Бог до вроди розуму не привязав*; в английском — *Long hair and short wit; Beauty and brain don't mix*. То же наблюдается и в современном китайском языке, хотя в древние времена недостаточность, ограниченность и неполноценность женского интеллекта считалась нормой добродетельной китайской женщины, т. е. оценивалась положительно (кит. — *Если у женщины нет таланта — это уже добродетель*).

Согласно древнекитайской философии, образование мог получать только мужчина, что не могло не отразиться на китайской грамоте. Так, до недавних пор женщинам Цзяньюна запрещалось учить *нань-шу* — “мужское письмо”, то есть китайскую письменность. *Нью-шу* был женской тайнописью, тщательно охраняемой от мужчин. Жен-

щин учили языку матери и названные сёстры. Чтобы тайна не раскрылась, *нюй-шу* превращали в часть орнамента. Чаще всего *нюй-шу* использовали для написания семи- или, реже — пятисложных стихов. Традиционные литературные формы — автобиографии, письма, народные песни, сказы. Распознавание отличий и адекватная интерпретация “женского” и “мужского” письма переводчиком говорит о высоком уровне его профессиональной подготовки.

Огромный интерес для компаративной лингвистики представляют китайские иероглифы: “мужчина” (“*нань*” (nán)) и “женщина” (“*ню*” (nǚ)), “муж” (“*фу*” (fū)) и “жена” (“*чи*” (qī)). Обучающимся важно знать, что у древних китайцев было такое выражение “мужчина управляет внешним”, что включало в себя, кроме работы в поле, участие в сражениях на войне, работа чиновника, торговля и т. д. Всё это считалось делами мужчины. Про женщину же у древних китайцев было выражение: “управляет внутренним”, то есть женщина должна заниматься уходом за детьми, приготовлением пищи, шитьём и прядением, уборкой, кормом домашнего скота и т. д. — всеми делами в доме, и не должна была заниматься общественной деятельностью. Кроме этого, женщина должна была слушаться своего мужа, который был главой семьи, поэтому в древнем начертании иероглиф “женщина” изображает человека на коленях со сложенными на груди руками в знак покорности. В Древнем Китае мужчина (муж) был главой семьи, т. е. занимал положение выше женщины, а вся домашняя работа лежала на женщине, поэтому образ женщины с веником и стал олицетворением жены-домохозяйки. В древности язык формировался методом ассоциаций — подбором понятий по родственным характеристикам... По самым древним, базисным словам можно установить, что предки думали об окружающем мире — в случае с китайским языком все весьма наглядно. Учет этих фактов способствует успешности осуществления межкультурного общения и перевода.

Известно, что китайский язык относится к тональным языкам, поэтому, помимо знания иероглифических ключей, необходимо ознакомление студентов с особенностями тонального произношения китайских иероглифов во избежание казусов типа: “мама” (*тā*) и “лошадь” (*тǎ*), “*фу*”, произнесённое с ровным высоким тоном, имеет значение “мужчина, муж”, а с восходящим — значение “богатство, счастье” и т. д. Кроме своеобразия тона каждый знак несет в себе прообраз своего истока.

Профессиональная деятельность переводчиков русского / украинского языка на китайский (и наоборот) кардинальным образом

отличается от работы переводчиков, скажем, русского / украинского языка на английский. Одной из особенностей китайской лексикологии является то, что существительные в китайском языке не различаются по родам, не изменяются по числам, не склоняются по падежам. Единственным морфологическим показателем числа в китайском языке служит суффикс -men, который, являясь обязательным для местоимений множественного числа, с существительными употребляется только в особых случаях, например с существительными, обозначающими лиц, но главным образом при обращении [3].

Так, на китайский язык имена собственные переводятся пофонемно. Например:

Русский вариант	Я жду Петра Ивановича . <u>Он</u> обещал прийти к семи часам
Украинский вариант	Я чекаю Петра Івановича . <u>Він</u> обіцяв прийти к сьомій годині
Перевод на китайский язык	我在等待 彼得·伊万诺维奇 。他答应七点前到。

Петр Иванович переводится словосочетанием **彼得·伊万诺维奇**. Однако, пофонемный перевод иностранных имён в китайском языке не отражает значения именуемого предмета, то есть носитель китайского языка, не слышавший подобных конструкций, не идентифицирует их с какими-либо предметными понятиями. Следовательно, лексическое значение этого словосочетания не содержит компонента “одушевленность”. Грамматически одушевленность в данном случае передается личным местоимением для мужчины **他 (он)**. В других случаях при отсутствии этого местоимения значение одушевленности носителя имени собственного выражается контекстуально. Напротив, в русском, украинском языках и английском языках имя собственное **Петр Иванович** обозначает, как правило, одушевленное лицо, компонент “одушевленность” присутствует как в лексическом, так и в грамматическом значении имени.

В английском языке животные являются неодушевленными и обозначаются местоимением *it*, при этом необходимо помнить, животные могут иметь половой признак (например: he — cat, she — cat). Кота по-английски также можно наименовать “том-кэт” (Tom-cat), а кошку “пусси-кэт” (Pussy-cat). Учитывая языковые особенности украинских, это могло бы звучать как “котоваська” и “котомашка”. В китайском языке “кот” именуется “мао”, но только безотносительно к полу. Кот же в смысле “кот-самец” будет “гунмао”, “кошка” — “пиньмао”.

(Ср.: в английском языке слово “корабль” заменяется местоимением “she” и является неодушевленным существительным, а в русском и украинском языках “корабль” — неодушевленное “он”).

Наименования животных в китайском языке, в отличие от русского и украинского языков, являются неодушевленными, что оформляется грамматически. Например:

Русский вариант	Всадник не потерялся, взял коня в шенкеля, вытянул его хлыстом по шее и, несмотря на его сопротивление, поставил его опять перед окном.
Украинский вариант	Верхівець не розгубився, взяв коня в шенкеля, витягнув його хлистом по шиї і, незважаючи на його опір, поставив його знов перед вікном.
Перевод на китайский язык	骑手没有丝毫的惊慌，他用两条腿紧紧夹住了马肚子，举起鞭子朝着它脖子上抽了一鞭，那马 (конь / лошадь) 虽然还在反抗，但还是缓缓地回到了窗前

Русское существительное **конь** (наряду с украинским — **кінь**) относится к разряду одушевленных, на что указывает форма винительного падежа (оформляется лексически и грамматически). Китайское слово **马 (конь / лошадь)** является существительным подкласса “нелиц”. Его лексическое значение также содержит компоненты “одушевленное нелицо” и “инструмент” (лошадь используется как транспортное средство). На неодушевленность [4] указывает личное местоимение для животных или предметов **它 (он / она / оно)**.

В китайском языке значением рода — мужского или женского — обладают преимущественно существительные, называющие лиц соответственно мужского и женского пола, а также обозначающие понятия, связанные с теорией Иньян. Однако способы выражения родового значения могут показаться носителю русского / украинского языка довольно таки своеобразными. Например:

Русский вариант	Хозяин заведения был в другой комнате. <...> Он был в поддевке и в страшно засаленном черном атласном жилете, без галстука...
Украинский вариант	Господар закладу був в іншій кімнаті. <...> Він був одягнутий в піддяг та страшно масний чорний атласний жилет, без краватки...
Перевод на китайский язык	骑手没有丝毫的惊慌，他用两条腿紧紧夹住了马肚子，举起鞭子朝着它脖子上抽了一鞭，那马 (конь / лошадь) 虽然还在反抗，但还是缓缓地回到了窗前

В русском языке существительное *хозяин* (укр. — *господар*) входит в родовую оппозицию муж. *хозяин* — жен. *хозяйка*. *Хозяин* понимается как “собственник, владелец мужского пола”, грамматически слово относится к мужскому роду. Дополнительными показателями мужского рода служат глагол *был* и местоимение *он*. Китайское слово **老板** (*хозяин*) чаще воспринимается носителями языка как обозначающее лицо мужского пола, однако в самом слове на это нет прямого указания; грамматическое значение мужского рода определяется только в контексте. В тексте китайского перевода встречаются две лексические единицы, указывающие на мужской пол хозяина. Первая — это местоимение *他(он)*, указывающее на лиц мужского пола и являющееся грамматическим средством выражения мужского рода. Вторая — это словосочетание *没打领带* (*не завязал галстук*), которое является лексическим средством выражения мужского пола референта: галстук традиционно является элементом одежды мужчин.

Женский род в китайском языке реализуется аналогично:

Русский вариант	Раскольников тотчас признал Катерину Ивановну . Это была ужасно похудевшая <u>женщина</u> , тонкая, довольно высокая и стройная, еще с прекрасными темно-русскими волосами и действительно с раскрасневшимися до пятен щеками.
Украинский вариант	Раскольніков відразу впізнав Катерину Іванівну . Це була <u>жінка</u> , яка жакливо схудла, тонка, доволі висока та струнка, ще з прекрасним темно-русим волоссям і з дійсно розчервонілими до цяток щоками.
Перевод на китайский язык	拉什考尼科夫一眼便认出 卡特琳娜·伊万诺芙娜 。她是一个很瘦的女人，非常高，身材苗条均匀，并有一头美丽的深褐色头发， <u>面颊真的红通通的</u> 。Раскольников тотчас признал Катерину Ивановну 。 <u>Она</u> очень худая <u>женщина</u> , довольно высокая, <u>стройная</u> , и имеет <u>прекрасные волосы</u> , действительно с раскрасневшимися до пятен щеками.

В русском и украинском языках род определяется через лексическое и грамматическое значение имени собственного. В китайском языке слова *苗条* (*стройная*), *美丽的头发* (*прекрасные волосы*), *面颊红通通的* (*с раскрасневшимися до пятен щеками*) употребляются только по отношению к женщине. Например, чтобы подчеркнуть красоту фигуры мужчины, говорят *强壮的男人* (*крепкий мужчина*). Другое

словосочетание — *满脸通红的* (*раскрасневшееся лицо*) — употребляется как в отношении к мужчинам, так и в отношении к женщинам. В отличие от словосочетания *面颊红通通的* (*раскрасневшиеся щёки*), в котором отражено представление о красных щеках как о показателе женской красоты, словосочетание *满脸通红的* (*раскрасневшееся лицо*) обозначает полностью покрасневшее лицо без указания на “красивость” / “некрасивость”. На женский пол референта также указывают: лексически — слово *女人* (*женщина*), грамматически — местоимение *她* (*она*). Таким образом, пол референта имени собственного *卡特琳娜·伊万诺芙娜* (*Катерина Ивановна*) выявляется из контекста, согласно лексическим значениям и лексической сочетаемости указанных выше слов и словосочетаний, а также грамматически — через местоимение для лиц женского пола.

Приведенные выше примеры свидетельствуют о том, что в каждом конкретном случае число существительных уточняется контекстом, т. е. с помощью числительных или других показателей числа. Род существительных при необходимости тоже может быть выражен лексически.

Переводчик должен учитывать совпадения или различия грамматических смыслов в исследуемых языках. Определение областей несовпадения грамматических значений в украинском (русском) и китайском языках может быть полезным для прогнозирования и исправления ошибок китайских студентов, изучающих русский и украинский языки и разработки соответствующих упражнений (некоммуникативных условно-коммуникативных, коммуникативных).

Таким образом, концепт “Женщина” “напрямую” проецируется на китайскую языковую систему, отражает реалии Китая в спектре гендерных особенностей языковой культуры и философии этой страны. Приобретение будущими переводчиками знаний о “феминности — маскулинности” в языковой картине мира поможет им в профессиональной деятельности: выбор корректного коммуникативного поведения и адекватных языковых средств в целях верной интерпретации иноязычного дискурса в целом.

ССЫЛКИ И ПРИМЕЧАНИЯ

1. Лю Бо. Категоризация концепта “женщина” в русской и китайской языковых картинах мира (на основе данных словарей и эксперимента) / Бо Лю // Вестник Поморского университета. 2009. № 11. — С. 179–182.

2. Нечаева Н. А. Идеал женщины в структуре гендерных картин мира // Гендерные тетради. Выпуск второй / Научный ред. А. А. Клецин. — СПб., 1999. — С. 9.
3. Кан Кай. Грамматические категории русского существительного и их отражение в китайском языке // Славянская культура: истоки, традиции, взаимодействие: Материалы Междунар. науч. конф. “VII Кирилло-Мефодиевские чтения” 15–18 мая 2006 года. — М.: Гос. ИРЯ им. А. С. Пушкина, 2006. — С. 271–280.
4. Кан Кай. О некоторых проблемах определения одушевленности/неодушевленности имен существительных при изучении русского языка // Вестник МАПРЯЛ (М.) — 2009. — № 62. — С. 49–53.

SPRACHE DES DRITTEN REICHES: WEHRMACHTSBERICHT

Статья посвящена языку Третьего Рейха, являющему собой инструмент тотальной пропаганды в тоталитарном государстве. Особое внимание уделяется стилистическому анализу сводки военных действий, имевшей мощное суггестивное влияние на войска и население Германии благодаря использованию в ней Верховным командованием гитлеровской армии как незначительных эвфемизмов, так и массивной фальсификации исторических событий.

Ключевые слова: язык Третьего Рейха, языковая манипуляция, сводка военных действий.

Статтю присвячено мові Третього Рейха, що являє собою інструмент тотальної пропаганди в тоталітарній державі. Особлива увага приділяється стилістичному аналізу зведення воєнних дій, що мала потужний суггестивний вплив на війська та населення Німеччини завдяки використанню в ній Верховним командуванням гітлерівської армії як незначних евфемізмів, так і масивної фальсифікації історичних подій.

Ключові слова: мова Третього Рейха, мовна маніпуляція, зведення воєнних дій.

The article presents stylistic features of the Third Reich language, which was an instrument of the total propaganda in the dictatorial state. The centre of attention is war communiqū of the Hitler's army High Command, which had strong suggestive influence on the people by means of the language manipulation.

Key words: Third Reich language, language manipulation, war communique.

Masse und Macht sind Schlüsselbegriffe zum Verständnis unseres Zeitalters. Ein Individuum, aber auch die Gesellschaft im Ganzen ist dem zwanghaften Mechanismus von Befehl und Gehorsam ausgesetzt. Um mit einander auszukommen, folgt die Masse bestehenden Gesetzen, doch kennt die Geschichte auch genügend Beispiele, wo die Massen blind dem Diktat eines Tyrannen oder einer Weltanschauung folgen[1: 2,

559]. So eine *Weltanschauung* war der Nationalsozialismus. Der Prozess der Entstehung und Entfaltung des Nationalsozialismus in Deutschland, der auch die Gründung der 1933 zur Macht gekommenen NSDAP einschließt, wurde mit Terror und faschistischer Ideologie begleitet. Da die Sprache am Ablauf aller gesellschaftlichen Prozesse beteiligt ist, wurde das Deutsche durch die nationalsozialistische Propaganda stark beeinflusst, was für die deutsche Sprache verheerende Folgen hatte. Sie wurden gekennzeichnet durch Herabsetzung der Schriftsprache, Aufblühen von Propagandareden, Verwendung von Schwulst und Militarismus in der Sprache, Zusammenschmelzen aller Sprachstile in einen "nationalsozialistischen" Stil, der sich durch improvisierte "einhämmernde" Rhetorik und falsches Pathos auszeichnete.

Ihren Höhepunkt erreichte im Dritten Reich die der Rückbildung politischen Bewusstseins und dem Fanatisieren der Volksmassen dienende sprachliche

Manipulation, die von der Naziführung geschickt gesteuert wurde. Der Missbrauch der deutschen Sprache zur Zeit der NS-Diktatur war auf die Ziele der nationalsozialistischen Ideologie zurückzuführen. Im Dritten Reich war das Verhältnis der Naziführung zur Sprache von folgendem bestimmt: das rationale Moment der Sprache so weit wie möglich zurückzudrängen und durch Missbrauch der Sprache Menschen zu gedankenlosen Stücken, zu Fanatikern zu machen. Nationalsozialistische Begriffe standen nicht neben einander, sondern bildeten ein System. Zum Unterschied von den mehr spekulierenden und rasonierenden Vorläufern hatte bei den Nazis alles eine politische und propagandistische Funktion. In diesem auf Massengewinnung und Machtergreifung bedachten Pragmatismus lag wahrscheinlich wesentlicher Grund, warum die Nazis ihren politischen Konkurrenten überlegen waren.

Zu den wichtigsten Mitteln der nationalsozialistischen Propaganda gehörten die Berichte des Oberkommandos der Wehrmacht, die im Gesamtkomplex "Sprache des Dritten Reiches" einen wichtigen Platz einnehmen und die das Ziel verfolgten, Volksmassen, vor allem aber deutsche Truppen an der Front, zu beeinflussen und den verbrecherischen Krieg zu rechtfertigen. Im vorliegenden Aufsatz wird versucht, einen Wehrmachtsbericht (WB) zu analysieren und ihn mit einigen anderen zu vergleichen, um die typischen Eigenschaften der Sprache des WB und gleichzeitig der Sprache des Dritten Reiches überhaupt zu zeigen. Der folgende Wehrmachtsbericht stammt aus dem Jahre 1944(2. September). Er ist fast vollständig angeführt:

In Nordfrankreich stehen unsere Truppen auf der gesamten Front von Arras bis in den Raum von Verdun weiterhin in schweren Abwehrkämpfen. (1) Durch zähes Ausschalten und erbitterte Gegenangriffe werden die feindlichen Panzerspitzen immer wieder zum Halten gebracht oder zerschlagen. (2) Nachdem der erste Großangriff gegen die Festung Brest gescheitert war, trat der Feind gestern mit starken Kräften, unterstützt durch zahlreiche Panzer und Luftstreitkräfte, erneut zum Angriff gegen die Westfront der Festung an. (3) Trotz laufender Zuführung von Verstärkungen wurden die Nordamerikaner überall abgewiesen. (4) Die feindlichen Verluste waren bei diesen Kämpfen besonders hoch. (5) Im Rhonetal scheiterten auch gestern alle feindlichen Versuche, sich im Raum von Valence unseren Marschbewegungen vorzulegen. (6) Kampfmittel der Kriegsmarine versenkten vor der nord-westfranzösischen Küste trotz starker feindlicher Abwehr 2 Transporter. (7) Schwere Fernkampf Batterien der Kriegsmarine beschossen in der vergangenen Nacht südenglische Hafenstädte mit gutem Erfolg. (8) In Erwiderung englischen Fernkampffeuers wurde eine feindliche Batterie bei Saint Margret so schwer getroffen, dass nur noch ein Geschütz feuerte. (9) Das Vergeltungsfeuer auf London wurde fortgesetzt. (10) In Italien nahm die Wucht des feindlichen Großangriffs im adriatischen Küstenabschnitt gestern noch an Heftigkeit zu. (11) In schweren und für den Feind besonders verlustreichen Kämpfen schlugen unsere Divisionen alle Angriffe bis auf einen örtlichen Einbruch, der abgeriegelt ist, ab und errangen damit erneut einen vollen Abwehrerfolg. (12) In diesen Kämpfen wurden gestern weitere 56 feindliche Panzer abgeschossen. (13) Im rückwärtigen Gebiet wurden bei mehreren Säuberungsunternehmen in der Zeit vom 26. bis 31. August 994 Terroristen im Kampf niedergemacht. (14) In den Ostkarpaten schlugen unsere Gebirgstruppen sowjetische Angriffe in harten Kämpfen blutig zurück. (15)

Im Nordwestteil des Weichselbrückenkopfes von Baranow wurden die Bolschewisten trotz hartnäckiger Gegenwehr weiter zurückgeworfen. (16) Nordöstlich von Warschau setzte der Feind seine von starker Panzer- und Schlachtfliegerkräften unterstützter Durchbruchsversuche auch gestern fort. (17) Truppen der Waffen-SS errangen hier erneut einen vollen Abwehrerfolg und schossen 47 feindliche Panzer ab. (18) Zwischen Bug und Narew haben unsere Truppen in schweren Kämpfen den Ansturm von 30 sowjetischen Schützendivisionen, mehreren Panzer- und Sturmgeschützverbänden zerschlagen und den vom Feind erstrebten Durchbruch auf scharfenweise vereitelt. (19) Hierbei vernichtete ein im Schwerpunkt eingesetztes Kavalleriekorps allein 138 feindliche Panzer und Sturmgeschütze und zahlreiche

andere Waffen.(20) An der übrigen Ostfront kam es nur im Raum von Schaken zu größeren Kampfhandlungen. (21) Heftige feindliche Angriffe brachen hier unter hohen blutigen Verlusten für die Bolschewisten zusammen. (22) Schlachtfieger vernichteten in Tiefangriffen gegen einen feindlichen Flugplatz in Rumänien 30 abgestellte Flugzeuge. (23) In Luftkämpfen und durch Flakartillerie wurden weitere 50 feindliche Flugzeuge abgeschossen. (24) Im finnischen Meerbusen sind unsere Unterseeboote seit Mitte Juli im Über- und Unterwasserangriffen erfolgreich am Kampf gegen die sowjetischen Seestreitkräfte beteiligt.(25) Im Monat August vernichtete die Luftwaffe an der Ostfront 1571 feindliche Flugzeuge. (25) Hiervon wurden 1202 in Luftkämpfen abgeschossen.(27) [2 : 260–261]

Größtenteils bedient sich der Bericht eines standardisierten Vokabulars. Die Sprache des Berichtes gehört zur Fachsprache des Militärwesens, wovon die Wörter wie *Truppen*, *Luftstreitkräfte*, *Panzer*, *Kriegsmarine* u. s. w. zeugen. Es war die Aufgabe des WB, “in einfachen Worten die Operationen der drei Wehrmachtsteile, Heer, Marine und Luftwaffe, vom vergangenen Tage ohne Preisgabe militärischer Geheimnisse der Öffentlichkeit mitzuteilen” [3:151]. Der Stil des WB unterscheidet sich von dem der Zeitungsartikel und der propagandistischen Reden. Sachlichkeit bestimmt zum größten Teil den WB. Er ist so gebaut, dass Tatsachen aufgezählt werden. Falsche Angaben lohnten sich nicht, denn sie konnten vom neutralen Ausland widerlegt werden. Neben nüchternen und sachlichen Worten kommen im Bericht die Formulierungen vor, die Emotionen des Lesers(Hörers) ansprechen, z.B. Eigenschaftswörter *zähes*(Ausschalten), *erbitterte*(Gegenangriffe), *blutige* (Verluste), *heftige* (Angriffe) (Sätze 2, 15, 22). Nach der Auffassung der Sprachforscher “bestimmt nicht das Was, sondern das Wie des Gesamteindruck des Berichtens, was dem Stil des Berichtens gar nicht entspricht [4: 162].

Die Verfasser verwenden im Bericht geschickte Formulierungen, die die eigenen Erfolge hervorheben und die eigenen Niederlagen verharmlosen oder als günstige Veränderungen der Lage darstellen, die von der Führung vorgesehen wurden. Dementsprechend werden die Niederlagen des Gegners betont und seine Erfolge als unbedeutend abgetan. 23 Sätze aus diesem WB (der Bericht hat 27 Sätze) berichten über Erfolge der Hitler-Armee und nur 2 Sätze (11 und 17) sagen zurückhaltend etwas über die Stärke ihres Gegners aus. Es wird über “für den Feind besonders verlustreiche Kämpfe”(Satz 12) und über “besonders hohe Verluste” des Gegners (Satz 5) berichtet. Wir lesen über “guten Erfolg” (Satz 8) und über einen “vollen Abwehrerfolg” der faschistischen Armee (Satz18).

Man soll berücksichtigen, dass der Bericht aus dem Jahre 1944 und nicht aus dem Jahre 1941 stammt. Bis zum Ende des Krieges war es noch weit, aber die Hitler-Armee erlitt zu dieser Zeit viele große Niederlagen. Es ist bekannt, dass für die faschistische Sprache euphemistische und demagogische Ausdrücke typisch sind. Dieser Bericht ist keine Ausnahme. Besonders deutlich kommt die Demagogie in den Sätzen 10 und 14 zum Ausdruck, in denen Bombenangriff auf London als *Vergeltungsfeuer* und Befreiungskämpfer als *Terroristen* bezeichnet werden.

Wenn wir diesen WB mit dem anderen, der über die Lage an der Front am 1. Mai 1945 berichtet, vergleichen, fällt es auf, dass die Demagogie der Formulierungen sowie das falsche Pathos für Heroismus zunehmen. Unten sind nur einige Zitate aus diesem WB angeführt:

“Im Stadtkern von Berlin verteidigt sich die tapfere Besatzung um unseren Führer geschart auf verengtem Raum gegen die bolschewistische Übermacht. Unter schwerstem feindlichem Artilleriefeuer und rollenden Angriffen dauert das heroische Ringen an.”

“Die heldenhaften Verteidiger von Breslau schlugen wiederum alle Angriffe der Bolschewisten ab.”

“Im Raum von Brünn, wo die Sowjets durch ihre hohen Verluste zu weiteren Umgruppierungen gezwungen sind, dauert die Kampfpause an.”

“Der Feind hatte hohe blutige Verluste. Zahlreiche Gefangene und umfangreiche Beute wurden eingebracht” [5:594–595].

Die Formulierungen *das heroische Ringen, die heldenhaften Verteidiger*, die die Verfasser des Berichtes schamlos gebrauchen, machen den Krieg sogar zur Heldentat. Das falsche Pathos wird gesteigert, die Demagogie wird raffinierter. In den zwei letzten Sätzen kommt die Verschleierung der tatsächlichen Vorgänge sehr deutlich zum Ausdruck.

Ihren Höhepunkt erreicht die Demagogie im letzten WB (9. Mai 1945): “Der deutsche Soldat hat, getreu seinem Eid, im höchsten Einsatz für sein Volk für immer Unvergessliches geleistet. Die Heimat hat ihn bis zuletzt mit allen Kräften unter schwersten Opfern unterstützt. Die einmalige Leistung von Front und Heimat wird in einem späteren gerechten Urteil der Geschichte ihre endgültige Würdigung finden... Die Toten verpflichten zur bedingungslosen Treue, zu Gehorsam und Disziplin gegenüber dem aus zahllosen Wunden blutenden Vaterland” [6: 600–601].

An dieser Stelle ähnelt der Bericht besonders einer propagandistischen Rede. Die Verfasser verstoßen hier gegen den Stil des Berichtens. Sie gebrauchen sehr geschickt bildhafte Ausdrücke, um Gefühle der

Menschen anzusprechen. Das beweist den Gedanken von vielen Sprachwissenschaftlern, dass im Dritten Reich alle Sprachstile in einen einzigen zusammengeschmolzen wurden. Im letzten WB werden einige Ergebnisse des Krieges zusammengefasst. Die geschickten Formulierungen (*seinem Eid getreu sein, für sein Volk Unvergessliches leisten, mit allen Kräften unter schwersten Opfern unterstützen, die einmalige Leistung von Front und Heimat, endgültige Würdigung finden*) schaffen den Eindruck, dass der Krieg dem Vaterland aufgezwungen wurde, dass Front und Heimat wirklich für eine gerechte Sache gekämpft haben und dass der Gegner daran schuld ist, dass das Vaterland aus zahllosen Wunden blutet. Auch nach der Niederlage der totalitären Diktatur werden Menschen von der Propaganda betrogen.

Im letzten Teil des Aufsatzes soll auf das Vokabular des Rückzuges im Wehrmachtsbericht eingegangen werden. Das Vokabular des Rückzuges, *Absetzbewegung, Frontverkürzung, Ausweichbewegung*, nimmt innerhalb der Sprache des WB einen besonderen Platz ein. Das Verb *sich zurückziehen* umgeht der Bericht grundsätzlich, um einen negativen Eindruck auf die deutschen Truppen zu vermeiden. Der Nimbus des Sieges, der die deutsche Wehrmacht auf ihren Feldzügen in Polen, Norwegen, Frankreich und auf dem Balkan begleitet hatte, sollte um jeden Preis gewahrt bleiben. Rückzug setzt eine Schwäche voraus, und Schwächen durften einfach in der deutschen Armee nicht auftreten. Als der Rückschlag vor Moskau im Dezember 1942 den deutschen Rückzug notwendig machte, wurde er zunächst verschleiert mit dem *Einbruch des russischen Winters* (WB v. 8.12.1941) zugegeben. Später wird berichtet, dass "im Zuge des Übergangs aus den Angriffsoperationen zum Stellungskrieg der Wintermonate zurzeit an verschiedenen Abschnitten der Ostfront die erforderlichen Frontverbesserungen und Frontverkürzungen planmäßig vorgenommen werden" (WB v. 17.12.1941) [7: 165–166].

Die Schwächen, die sich besonders in den letzten Kriegsjahren doch bemerkbar machten, versuchte das Oberkommando durch geschickte Formulierungen zu verbergen. In Meldungen erschienen Wörter wie *Frontverkürzungen, Frontbegradigungen* oder auch *Räumung* [8: 166]. Das oberste Prinzip bei der Formulierung der Wehrmachtsberichte bestand darin, das Bewusstsein der Überlegenheit der deutschen Truppen zu verbreiten und noch in der Zeit des allgemeinen Rückzuges zu erhalten. Diesem Zweck dienten auch Steigerung bei der Darstellung eigener Operationen, z.B. durch den Gebrauch von *vernichten* und *zerschlagen* (an Stelle von *zerstören* und *zersprengen*), Verhüllung eigener Misserfol-

ge durch Adjektive wie *schwer* und *wechselvoll* in Verbindung mit *Kampf* oder *Ring*en. Auch die Wörter *planmäßig* und *befehlsgemäß* dienten diesem Zweck.

Der Wehrmachtsbericht neigt also zur Übertreibung und zur Verschleierung der tatsächlichen Vorgänge, die eine suggestive Wirkung auf die deutschen Truppen und die Bevölkerung Deutschlands hatten. Die Sprache im Nationalsozialismus war ein propagandistisches Werkzeug, ein Mittel demagogischer Agitation, das die wahren Tatsachen verdecken sollte und von der allgemeinen systematischen Lenkung nicht ausgenommen war. Die Sprachlenkung erschien in den vielfältigen Schattierungen, beginnend bei geringfügigen Euphemismen bis zu massiven Geschichtsfälschungen.

ANMERKUNGEN

1. Canetti E. Masse und Macht. — Frankfurt am Main, 2001. — 584S.
2. Murawski E. Der deutsche Wehrmachtsbericht 1939–1945. — Boppard am Rhein, 1962. — 655S.
3. Born J. Zur Sprache des Oberkommandos der Wehrmacht / Wirkendes Wort. — Düsseldorf, 1959. — Jhg. 9, H.3, 202S.
4. Ebenda
5. Murawski E. Der deutsche Wehrmachtsbericht 1939–1945. — Boppard am Rhein, 1962. — 655S.
6. Ebenda
7. Ebenda
8. Ebenda

ТРАНСФОРМАЦИИ ПРИ ПЕРЕВОДЕ С АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА НА УКРАИНСКИЙ

У статті розглядаються основні типи трансформацій при перекладі з англійської мови на українську та аналізується їх використання для забезпечення адекватного перекладу.

Ключові слова: трансформації, перестановка, заміна, додавання, опущення.

The paper discusses the main types of transformations in translation from English into Ukrainian and analyzes where and how these transformations in translation are applied as tools to ensure adequate translation.

Key words: transformations, transposition, replacement, addition, omission.

Перевод с английского языка на украинский является сложным процессом, состоящим из определённых трудностей, которые необходимо преодолеть переводчику. Существует ряд переводческих приёмов и альтернатив передачи значения на другом языке [1: 96], которые помогают переводчику. Одним из таких приёмов является трансформация.

Основная задача переводчика — достижение адекватности перевода [2: 54], то есть умело произвести различные переводческие трансформации, для того чтобы текст перевода как можно более точно передавал всю информацию, заключённую в тексте оригинала, при соблюдении соответствующих норм переводящего языка.

Анализируя мнения лингвистов, занимающихся изучением данной проблемы, в нашей статье мы попытались дать единую интерпретацию понятия трансформаций, выделить основные виды, рассмотреть причины, вызывающие трансформации, и проанализировать случаи применения переводческих трансформаций, а также проследить, каким образом они реализуются при переводе с английского языка на украинский.

Таким образом, объектом данной статьи являются трансформации при переводе с английского языка на украинский, где мы попытаемся рассмотреть и осветить этот вопрос с разных точек зрения.

Цель работы заключается в изучении функционирования трансформаций при переводе с английского языка на украинский и специфических средств их выражения. Значимость данной статьи состоит в систематизации накопленного в отечественной и зарубежной теории и практике перевода опыта использования трансформаций при переводе и анализе трансформаций применительно к переводу с английского языка на украинский.

Цель данной работы обусловила необходимость постановки следующих конкретных задач:

- дать определение и общую характеристику трансформаций при устном переводе с английского языка на украинский;
- выделить виды переводческих трансформаций;
- исследовать причины, вызывающие переводческие трансформации.

Актуальность данной статьи определяется необходимостью более полного выявления и всестороннего изучения переводческих трансформаций, используемых в переводе с английского языка на украинский для достижения адекватности.

Практическое значение определяется тем, что данная статья содержит теоретическую информацию, которая может быть использована как справочный материал при обучении теории и практики перевода.

По словам Комиссарова, преобразования, с помощью которых можно осуществить переход от единиц оригинала к единицам перевода в указанном смысле, называются переводческими (межъязыковыми) трансформациями. Поскольку переводческие трансформации осуществляются с языковыми единицами, имеющими как план содержания, так и план выражения, они носят формально-семантический характер, преобразуя как форму, так и значение исходных единиц.

В рамках описания процесса перевода переводческие трансформации рассматриваются не в статическом плане как средство анализа отношений между единицами ИЯ и их словарными соответствиями, а в плане динамическом как способы перевода, которые может использовать переводчик при переводе различных оригиналов в тех случаях, когда словарное соответствие отсутствует или не может быть использовано по условиям контекста [3: 172].

В настоящее время существует множество подходов к разделению переводческих трансформаций на виды и типы и множество классификаций, предложенных различными авторами [4: 132]. Рассмотрим некоторые из них.

По словам Л. С. Бархударова, все виды преобразований или трансформаций, осуществляемых в процессе перевода, можно свести к четырем элементарным типам, а именно: перестановки, замены, добавления и опущения [5: 190].

Перестановка как вид переводческой трансформации, по словам Л. С. Бархударова, — это изменение расположения языковых элементов в тексте перевода по сравнению с текстом подлинника. Элементами, подвергающимися перестановке, являются слова, словосочетания, части сложного предложения и самостоятельные предложения в строе текста [5: 191].

Перестановки вызваны целым рядом причин. Основной причиной является различие в строе предложения в английском и украинском языках. Английское предложение, как правило, начинается с подлежащего (или группы подлежащего), за которым следует сказуемое (группа сказуемого), т. е. главное — центр сообщения (рема) — на первом месте. Второстепенная информация (тема) обстоятельства места и обстоятельства времени помещаются в конце.

Порядок слов украинского предложения иной: на первом месте часто стоят второстепенные члены предложения (обстоятельства времени и места), за ними следует сказуемое и в конце — подлежащее. Это необходимо учитывать при переводе. Данное явление известно под названием “актуального членения предложения”.

Наиболее обыкновенный случай перестановки — это изменение порядка слов и словосочетаний в структуре предложения, который связан с актуальным членением предложения.

Второй вид переводческих трансформаций, который выделяет Бархударов, — замены. Это наиболее распространенный и многообразный вид переводческой трансформации. В процессе перевода замены могут подвергаться как грамматические единицы, так и лексические, в связи с чем можно говорить о грамматических и лексических заменах [5: 194].

К грамматическим заменам относятся следующие типы:

1. Замена формы слова — подразумевает замену числа у существительных, времени у глаголов и др.

2. Замена частей речи — достаточно распространённый тип грамматической трансформации. К нему относятся: замена существительного местоимением, замена отглагольного существительного на глагол в личной форме и др.

3. Замена членов предложения.

При замене членов предложения, слова и группы слов в тексте перевода происходит перестройка синтаксической схемы построения предложения. Причины такого рода перестройки могут быть различными. Чаще всего она вызывается необходимостью передачи “коммуникативного членения” предложения. Самый обычный пример такого рода синтаксической перестройки — замена английской пассивной конструкции украинской активной [5: 194–200].

Таким образом, в большинстве случаев при переводе с английского языка на украинский украинское предложение не накладывается на английское, не совпадает с ним по своей структуре. Часто структура украинского предложения в переводе полностью отличается от структуры английского предложения. В нем другой порядок слов, другое следование частей предложения, часто другой порядок расположения самих предложений — главного, придаточного и вводного. В ряде случаев части речи, которыми выражены члены английского предложения, передаются соответственно другими частями речи. Все это объясняет широкое использование грамматических трансформаций при переводе.

В свою очередь, к лексическим заменам относят следующие типы:

Конкретизация — это замена слова или словосочетания языка оригинала с более широким референциальным значением словом или словосочетанием языка перевода с более узким значением.

Генерализация — явление, обратное конкретизации, — замена единицы языка оригинала, имеющей более узкое значение, единицей языка перевода с более широким значением.

Расширение содержания — замена одного слова другим, основанная на причинно-следственных отношениях высказывания [6: 110].

В лексических системах английского и украинского языков наблюдаются несовпадения, которые проявляются в типе смысловой структуры слова [7: 86]. Любая лексическая единица — это часть лексической системы языка. Этим объясняется своеобразие семантической структуры слов в разных языках. Поэтому суть лексических

трансформаций состоит в “замене отдельных лексических единиц (слов и устойчивых словосочетаний) ИЯ лексическими единицами ПЯ, которые не являются их словарными эквивалентами и которые имеют иное значение, нежели передаваемые ими в переводе единицы ИЯ” [5: 196].

Существуют также комплексные лексико-грамматические замены.

К ним относятся:

Антонимический перевод, сущность которого заключается в трансформации утвердительной конструкции в отрицательную или наоборот, отрицательной в утвердительную, сопровождаемой заменой одного из слов переводимого предложения языка оригинала на его антоним в язык перевода.

Компенсация — замена непередаваемого элемента ИЯ каким-либо другим средством, который передаёт ту же самую информацию, причем обязательно в том же самом месте текста, что и в подлиннике [8: 56].

Компенсация используется особенно часто там, где необходимо передать чисто внутрилингвистические значения, характеризующие те или иные языковые особенности подлинника — диалектальную окраску, неправильности или индивидуальные особенности речи, каламбуры, игру слов и пр., а также когда не всегда можно найти прямое и непосредственное соответствие той или иной единице ИЯ в системе ПЯ.

Следующий вид переводческих трансформаций, который выделяет Л. С. Бархударов, — добавление. Причиной, вызывающей необходимость добавлений в тексте перевода является то, что можно назвать “формальной невыраженностью” семантических компонентов словосочетания в языке оригинала [5: 198].

Также он выделяет и такой вид переводческих трансформаций, как опущение. Это явление, прямо противоположное добавлению. При переводе опущению подвергаются чаще всего слова, являющиеся семантически избыточными, то есть выражающие значения, которые могут быть извлечены из текста и без их помощи.

Существуют так же и структурные трансформации. К ним относятся:

Калькирование — способ перевода лексической единицы оригинала путём замены её составных частей — морфем или слов их лексическими соответствиями в языке перевода [3: 173].

При описательном переводе (экспликация) лексическая единица языка оригинала заменяется словосочетанием, дающим более или менее полное объяснение или определение этого значения на язык перевода. С помощью экспликаций можно передать значение любого безэквивалентного слова в оригинале [3: 185].

Трансплантация (иноязычные высказывания), в свою очередь, служит для переноса слов и выражений в ПЯ для ощущения аутентичности [6: 114]. Трансформации редко встречаются в “чистом виде”. Как правило, разные трансформации осуществляются одновременно, т. е. сочетаются друг с другом — перестановка сопровождается заменой, грамматическое преобразование — лексическим и т. д.

Таким образом, несмотря на существующее разнообразие классификаций среди трансформаций, большинство лингвистов выделяют два основных вида: грамматические и лексические. Необходимость грамматических трансформаций вызывается, в первую очередь, различием в структуре двух языков, которое проявляется в полных или частичных несовпадениях. Лексические трансформации нужны из-за лексических несовпадений — различной семантической структуры языков, т. е. несовпадением значений слов, различной сочетаемости или отсутствие слов соответствующего значения в языке, на который делается перевод, или из-за различий в употреблении слов.

Итак, для максимально полной передачи информации, заключённой в исходном сообщении, переводчик с английского языка на украинский должен уметь легко и свободно пользоваться трансформациями, что будет являться залогом адекватности перевода.

ССЫЛКИ И ПРИМЕЧАНИЯ

1. Мирам Г. Э. Практический перевод: Заметки к лекциям. — К.: Ника-Центр, 2005. — 184 с.
2. Корунець І. В. Теорія і практика перекладу. — Вінниця: Нова Книга, 2000. — 448 с.
3. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты): Учеб. для интов и фак. иностр. яз. — М.: Высш. шк., 1990. — 253 с.
4. Кочерган М. П. Загальне мовознавство: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. — К.: Видавничий центр “Академія”, 1999. — 288 с.
5. Бархударов Л. С. Язык и перевод. — М.: Межд. отношения, 1975. — 240 с.
6. Мамрак А. В. Вступ до теорії перекладу: навчальний посібник. — К.: Центр учбової літератури, 2009. — 304 с.

7. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури: Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми. — Вінниця, Нова Книга, 2002. — 564 с.
8. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика. — М.: Межд. отношения, 1974. — 216 с.

СВОЄРІДНІСТЬ СЕМАНТИЧНИХ ПОЛІВ СПОНУКАЛЬНОЇ СФЕРИ В СУДОВОМУ ДИСКУРСІ (на матеріалі мовлення суддів)

В статті проаналізована категорія побудження, которая займає широку сферу функціонування в судовій мові і бере участь в утворенні великої кількості цілеустановок. Судовий дискурс охарактеризований як визначена модель спілкування, которая будується по принципу своєобразної гри, де при об'єктивно рівних умовах лідерство серед всіх учасників судового процесу по використанню побудительних висловлювань належить судді. Осуществлено аналіз просодических особливостей мови американських і українських суддів, который направлено на виявлення найбільш розповсюджених емоційно-модальних конотацій для кожного волюнтаривного підтипу фраз.

Ключевые слова: побудження, цілеустановка, просодические особливости мови, емоційно-модальні конотації.

The category of volition which takes up a wide sphere of functioning in the courtroom speech and takes part in the formation of a great number of aims has been analyzed in the article. Courtroom discourse is characterized by a definite pattern of communication based on the principle of some game where under objective and equal circumstances the judge is a leader in using utterances of volition among all participants of a trial. The prosodic peculiarities analysis of American and Ukrainian judges' speeches has been carried out and aimed at eliciting the most widely spread emotional and modal connotations for every volitional phrase sub-type.

Key words: volition, aim, prosodic peculiarities of speech, emotional and modal connotations.

Комплексне вивчення інтеракції в суді привертає сьогодні пильну увагу науковців у таких галузях знання, як соціолінгвістика, психолінгвістика, теорія комунікації, дискурсологія, конверсаційний аналіз, інтонологія. Актуальність дослідження різноманітних ас-

пектів комунікативного процесу в залі судового засідання зумовлена необхідністю вирішення соціальних та практичних проблем суспільства.

Як показало всебічне дослідження стилю судової комунікації на матеріалі українського й американського мовлення суддів, своєрідність семантичних полів спонукальної сфери характеризуються багатогранністю природи цього типу значень та своєрідністю засобів їх репрезентації [1; 2; 3; 5; 6; 7]. З одного боку, це зумовлено прагматичним характером цієї сфери відносин, з іншого — спонукання виступає як один із типів ставлення повідомлюваного до дійсності, де на семантику даної сфери значень істотно впливає характер взаємин між особистостями комунікантів. Традиційно у сфері спонукання відповідно до комунікативної спрямованості висловлень виділяють декілька функціонально-семантичних зон: директивну, рекомендаційну та апелятивну [4].

Проведене дослідження судового дискурсу дозволило дійти висновку, що його ілюкативна структура (на прикладі мовлення судді) не тільки відображає комунікативні наміри адресанта, але й ставить своєю прагматичною метою вплив на адресата шляхом трансформації його ментальної моделі об'єктивної картини світу й наближення її змісту до власної моделі понять і ідей. При цьому, як засвідчили результати дослідження, прагматична структура судового дискурсу включає такі когнітивні одиниці, як моделі знань судді й адресата, переконання адресата, модель розумових операцій (притаманних індивідуумам даного геополітичного простору), моделі волевиявлення, які й визначають семантику конкретних ілюкацій у складі мовленнєвих актів (МА).

Основною відмінністю волюнтативних висловлень судового дискурсу від інших засобів уведення нової інформації в процесі комунікації є комплексний характер волевиявлення, що полягає у використанні послідовності МА, сукупність яких і визначає характер цілісного, єдиного МА.

Системний характер волевиявлення в судовому дискурсі підтверджується наявністю виявленої в результаті проведеного дослідження чіткої структури (сукупності стійких зв'язків і відносин), а також наявністю елементів, що здійснюють реалізацію й функціонування індивідуальної системи волевиявлення. До перших із зазначених маркерів належать такі:

- усі репліки, що входять у МА, пов'язані єдиною темою;

- кожний елемент мовленнєвого відрізка семантично тісно пов'язаний із попередніми й наступними одиницями комунікативного акту;

- актуалізація прагматичного завдання МА зумовлена послідовністю ментальних станів і мовленнєвих дій судді;

- базові правові, соціальні й культурні цінності суспільства виступають як мотиви, що стимулюють продукування МА судді.

Серед персоніфікованих елементів варто назвати такі особистісні характеристики мовця, як:

- усвідомлення ціннісних орієнтирів суспільства (ідеологічних, моральних, правових);

- вибір стратегії досягнення мети МА;

- професійна компетентність адресанта.

У результаті проведення різних видів аналізу (семантичного, аудиторського, інструментального), а також здійснення систематичних спостережень за особливостями функціонування типів спонукання в судовому дискурсі слід зауважити, що центральне місце серед усіх судових риторів щодо вживання семантичних відтінків спонукальної модальності належить судді, бо саме суддя виконує роль законодавця й наділений адміністративними повноваженнями давати роз'яснювальні вказівки при здійсненні судової діяльності в пошуку істини й установленні істотних для суду фактів для винесення точного і справедливого вироку, що визначить подальшу долю підсудного.

Загалом схема мовленнєвої взаємодії судді в каузативній ситуації має такий вигляд:

- суддя повідомляє адресата про наявність якоїсь ситуації, що вимагає негайної зміни й передбачає невідкладність здійснення певного типу волевиявлення;

- своєрідною рисою ситуації спонукання, в якій беруть участь суддя й реципієнт інформації, є наявність соціальної дистанції, що надає відносинам формального характеру;

- мовленнєве спілкування між суддею та учасниками судового засідання в канонічній ситуації спонукання є діалогічним. Як тільки виникають у залі суду суперечки в процесі розгляду справи, діалогічна форма мовлення перетворюється на полілогічну;

- мовленнєву взаємодію судді з адресатом у каузативній ситуації можна охарактеризувати як офіційно-ділову, якій притаманні такі риси, як регламентованість та інституційованість;

- емоційна забарвленість спонукальних висловлень суддів здебільшого має позитивний характер (порада, пропозиція, прохання), але трапляються й випадки негативної емоційної маркованості, в основному при реалізації власне вимоги, вимоги + погрози, вимоги + попередження;

- при здійсненні мовленнєвої взаємодії судді з адресантом у будь-якій каузативній ситуації простежується його домінуюча позиція (авторитарний стиль спілкування), а також використання ним широкою гамою відтінків спонукальної модальності: вимога, вимога + попередження, вимога + погроза, порада, пропозиція, прохання.

Комплексний характер проведеного дослідження мовлення судді дозволив виявити механізми, що забезпечують актуалізацію й функціонування волюнтативних МА в судовому дискурсі. Основою успішності такого МА є механізм взаємодії когнітивної структури акту волевиявлення з ілюкативною структурою судового дискурсу, результатом якого є лінійне розгортання волюнтативного висловлення. При цьому необхідно враховувати існування двох форм реалізації зазначеного механізму взаємодії названих раніше структур: імпліцитної й експліцитної. До імпліцитних форм слід віднести ментальні дії адресанта (відображення об'єктивно існуючої реальності, моделі світу, адресанта), які реалізуються у відповідних експліцитних формах МА в процесі комунікації (оцінка вихідної ситуації, вибір рішення й ефективних способів його досягнення, породження вердикту).

У результаті проведеного спостереження великої кількості спонукальних висловлень (близько 1200 фраз) було виявлено, що в мовленні американських та українських суддів практично відсутній такий тип волевиявлення, як наказ. Це зумовлено, перш за все, специфікою роботи і регістром спілкування судді (володіння високою мовною культурою, необхідність уникнення упередженого ставлення у вигляді особистих симпатій і антипатій до учасників процесу). Крім того, з урахуванням відносної семантичної автономності та специфічного характеру інтонаційного оформлення доцільно виділити в окремі підвиди з групи “порада” такого її різновиду, як пропозиція, а в групі “вимога” — вимога + попередження та вимога + погроза.

Особливе місце в українському судовому дискурсі належить такому семантичному відтінку спонукальної модальності, як прохання, яке є найуживанішим у процентному співвідношенні різновидом волевиявлення в мовленні суддів, що пояснюється певними прийнятими українським суспільством нормами спілкування для

встановлення мовленнєвого контакту та підтримання комунікативного співробітництва відповідно до функціонально-рольової позиції. Водночас як в американському судовому дискурсі переважання власне вимог та вимог, ускладнених емоційно-модальними конотаціями попередження, погрози, характеризує більш жорстке, регламентоване керування й спілкування суддів у процесі здійснення виробничої діяльності.

Таким чином, в експерименті було досліджено шість різновидів директивних, рекомендаційних та апелятивних висловлень, які реалізують такі типи впливу на волю учасників судового процесу: 1) вимога; 2) вимога + попередження; 3) вимога + погроза; 4) порада; 5) пропозиція; 6) прохання.

Відповідно до результатів слухового, аудиторського, інструментального аналізів модальна спрямованість спонукальних реплік як в американському, так і в українському мовленні суддів однозначно зафіксована в інтонаційному оформленні фрази в цілому й в окремих її сегментах. Оскільки саме інтонація своїми особливостями впливає на виразність і характер мовлення суддів, оскільки є істотним інгредієнтом у понятті стилю, що кваліфікується як суспільно усвідомлена сукупність прийомів уживання, відбору та сполучення мовленнєвих засобів, функціонально зумовлена соціально значимою сферою спілкування [4: 582].

На підставі аналізу результатів експериментального дослідження було встановлено такі факти:

1) той самий комунікативний тип спонукальних фраз може бути реалізований різними комбінаціями просодичних характеристик;

2) водночас той самий набір просодичних характеристик може бути використаний для вираження різних комунікативних типів спонукальних фраз.

Це приводить до висновку, що якого-небудь тісного кореляційного зв'язку між комунікативними типами фраз і просодичними засобами їх вираження не виявляється.

Для з'ясування причин такого положення подальший аналіз інтонаційних особливостей оформлення мовлення суддів проводився з урахуванням конкретних ситуацій спілкування під час судового процесу при актуалізації того чи іншого типу волюнтаривного висловлення в мовленні суддів, яке могло супроводжуватися різноманітними конотаціями емоційно-модальної сфери, характер яких зумовлений безпосереднім ситуативним контекстом висловлення, соціальним,

мовним середовищем, до якого належать комуніканти, та загальним для них культурно-історичним фоном.

Це, у свою чергу, позначалося на інтонаційному оформленні реплік. З означених причин подальший аналіз просодичних характеристик мовлення українських та американських суддів здійснювався за двома напрямками:

— виявлення найбільш поширених емоційно-модальних конотацій для кожного волюнтаривного підтипу фраз в українському та американському мовленні, а також дослідження інтонаційних змін, що пов'язані з наявністю цих конотацій;

— виявлення загальних та відмінних рис у просодичному оформленні фраз однакового спонукального підтипу й однакового модального забарвлення з урахуванням лінгвістичних та екстралінгвістичних чинників.

Спочатку метою аналізу було виявлення комплексу емоційно-модальних значень, що супроводжують кожний із комунікативних типів спонукальних фраз і забезпечують те чи інше конотативне забарвлення реплік судді.

За характером кореляції з досліджуваними комунікативними типами волевиявлення емоційно-модальні значення поділилися на три групи:

1) модальні значення першої групи переважно корелюють із комунікативними типами спонукування директивної зони. До них належать, у першу чергу, модально-оцінні значення, що пов'язані з негативним ставленням суддів (“погроза”, “протест”, “заперечення”, “осуд”, “докір”, “несхвалення”), а також значення, що підкреслюють високу категоричність висловлення (“категоричність”, “беззаперечність”, “напруженість”). Емоційно-модальні конотації цієї групи здебільшого (85–100 %) співвідносяться саме з директивними комунікативними типами волюнтаривних висловлень суддів. У середньому 93 % категоричних та негативного характеру конотацій сполучаються, як правило, з директивними репліками. На долю ж рекомендаційних і апелятивних висловлень суддів припадає в середньому лише 7 % значень названого типу;

2) модальні значення другої групи переважно корелюють із комунікативними типами спонукування зон “порада” і “прохання”. До них належать такі конотації, як “наставляння”, “повчання”, “апеляція”, “пояснення”, емоційно-модальні значення типу “зацікавленість” та “підтримка”, а також тісно прилягає низка емоційних значень, що забезпечують пом'якшення висловлення: “неофіційність”, “некате-

горичність”, “ненав’язливість”, “увічливість”. До рекомендаційних та апелятивних комунікативних типів висловлень спонукальної спрямованості належать від 92–100 % конотацій розглянутого виду. У середньому їхня частка становить 98 %, на долю ж директивних реплік суддів припадає лише 2 % емоційно-модальних значень цієї групи;

3) модальні значення третьої групи можуть створювати те чи інше конотаційне забарвлення щодо всіх розглянутих комунікативних типів волюнтативних висловлень, як директивних, так і рекомендаційних та апелятивних. До цієї групи належать деякі емоційно-модальні відтінки групи негативного ставлення, але менш суворі, ніж у першій групі, а саме: “роздратованість”, “незадоволення”, “зауваження”, “нетерпіння”. Також до цієї групи входять значення, які характеризують емоційне підсилення типу “наполегливість”, “підкреслення”, “важливість”, “необхідність” та значення, що характеризують “незацікавленість” мовця, “стриманість”, а також такі, що надають мовленню жвавий характер: “жвавість”, “нетерпіння” і т. ін. Частка цих висловлень у зоні директивних реплік коливається від 27 до 75 %. Приблизно такий же інтервал коливань частотності вживання даних конотацій спостерігається в рекомендаційних та апелятивних зонах. У середньому розподіл цих конотацій між двома зіставлюваними зонами спонукальних висловлень становить по 50 %.

У цілому слід зазначити, що конотації першої й другої груп переважно вживаються з однією з комунікативних груп (директивною чи рекомендаційно-апелятивною) й становлять більшість у репліках суддів волюнтативної спрямованості. На частку емоційно-модальних конотацій третьої групи припадає менше 20 % експериментальних фраз. Це дозволило дійти висновку про те, що різні комунікативні типи волюнтативних фраз супроводжуються певними більш-менш сталими групами емоційно-модальних конотацій.

Таким чином, перевірка статистичних гіпотез підтвердила раніше сформульовані висновки про співвіднесеність кожної з трьох груп емоційно-модальних конотацій із певними типами волюнтативних фраз.

Далі було виконано аналіз в іншому напрямку з метою виявлення характеру кореляційного зв’язку між емоційно-модальними значеннями, переданими в мовленні, і мелодичними характеристиками, що забезпечують їх реалізацію.

Під час дослідження було встановлено, що між емоційно-модальними значеннями спонукальних висловлень і мелодични-

ми засобами їх реалізації в мовленні простежується досить тісний кореляційний зв'язок. Отже, проведений аналіз найпоширеніших емоційно-модальних конотацій для кожного різновиду директивних, рекомендаційних та апелятивних фраз в українському та американському мовленні суддів дав можливість дослідити просодичні зміни, зумовлені наявністю вищезазначених конотацій.

Перш за все необхідно зазначити, що при репрезентації спонукальних висловлювань саме мелодичний компонент інтонації, взаємодіючи з іншими виражальними лінгвістичними засобами, відіграє істотну роль у передачі ступеня інтенсивності суб'єктивно-модальних значень у мовленні суддів. При цьому деякі параметри мелодичного контуру спонукальних фраз є маркованими, тобто експліцитно маніфестують наявність тих чи інших експресивних елементів у складі висловлювання. До маркованих елементів мелодичного контуру належать, у першу чергу, високий чи середній рівень мелодики в сегментах синтагми, висхідний, а також рівний напрямок тону, ковзний чи скандентний тип тону в ритмогрупах шкали, широкий діапазон зміни тону та інші.

У тих випадках, коли відповідні показники мелодики є немаркованими (спадна східчаста шкала низького рівня, низький спадний ядерний тон), показниками емоційно-модальної маркованості спонукальних висловлювань слугують інші (немелодичні) параметри інтонації чи неінтонаційні засоби емпатичного забарвлення мовлення (лексичні, граматичні, стилістичні або навіть екстралінгвістичні). З означених обставин у подальшому аналізі розглядалися марковані мелодичні контури спонукальних фраз.

Різнобічне комплексне вивчення особливостей функціонування спонукальної модальності в мовленні професійних учасників судового процесу дало можливість простежити значущість категорії спонукування в судовому дискурсі й зробити певний внесок у загальну картину лінгвістичного опису мовної специфіки найуживаніших модальних значень ФСП волевиявлення в судовій сфері спілкування.

Розглянуті в роботі особливості судового дискурсу на матеріалі мовлення суддів свідчать про те, що ілюктивна структура судового дискурсу виражає мовленнєвий намір адресанта вплинути на реципієнта інформації шляхом зміни його ментальної об'єктивної картини світу, а система волевиявлення має комплексний характер, який проявляється в наявності механізмів, що забезпечують функціонування волюнтативних мовленнєвих актів у судовому дискурсі.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. *Корунець І. В.* Порівняльна типологія англійської та української мов : навч. посібник / І. В. Корунець. — 2-ге вид., доп. й перероб. — Вінниця : НОВА КНИГА, 2003. — 464 с.
2. *Кочерган М. П.* Основи зіставного мовознавства : підручник / М. П. Кочерган. — К. : Видавничий центр “Академія”, 2006. — 424 с.
3. *Різників О. С.* Складівниця української мови / О. С. Різників. — Одеса : Скайбук, 2003. — 224 с.
4. *Селіванова О. О.* Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. — Полтава : Довкілля-К, 2006. — 716 с.
5. *Сучасна українська літературна мова* : підручник / за ред. А. П. Грищенка. — К. : Вища школа, 1993. — 366 с.
6. *Харченко С. В.* Спонукальність як модально-синтаксична категорія / С. В. Харченко // Наук. записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського : зб. наук. праць. Серія : Філологія. 2000. Вип. 2. — Вінниця : ВДПУ, 2000. — С. 142–145.
7. *Швидка Н. В.* Імперативні речення в сучасній українській мові : семантика, засоби вираження спонукальності, функції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 “Українська мова” / Н. В. Швидка / Харківський держ. ун-т. — Х., 1998. — 20 с.

ДО ПИТАННЯ ПРО МАРКЕРИ ЕПІСТЕМІЧНОЇ І АЛЕТИЧНОЇ МОДАЛЬНОСТІ

В работе рассмотрена семантическая вариативность глаголов при передаче эпистемической и алетической модальности. Разнообразие прагматических импликаций, порождаемых контекстами с глаголами seem, look, appear, дает основание говорить о дискурсном изменении смысла, своеобразной прагматической полисемии и коммуникативной вариативности их значения. Концептуальная дивергентность исследуемых глаголов проявляется в двойственности реализуемого модального значения.

Ключевые слова: эпистемическая модальность, алетическая модальность, достоверность, глагол, маркер.

Semantic variation of some verbs presenting epistemic and alethic modality are examined in the work. Multiple pragmatic implications of the verbs "seem, look, appear" born in the context make it possible to speak of discursive changes in the meaning, pragmatic polysemy, communicative variety of sense. The conceptual diversity of the verbs is demonstrated in heterogeneity of the meaning.

Key words: epistemic modality, alethic modality, verb, marker, objectivity.

Проведений аналіз англомовних науково-популярних текстів показав, що висловлення, загальне значення яких сумісне з семантичною ознакою “невпевненість в достовірності змісту висловлювання”, виражають епістемічну модальність події або ознаки, що описується пропозицією, яка диктується. Засобом вираження епістемічної модальності є дієслова *seem, look, appear*, що функціонують як еквіваленти епістемічних модальних дієслів. Дієслова в цьому випадку орієнтовані на все речення в цілому, тип включення модальності в структуру речення визначається модальними операторами “можливо”, “необхідно”, “випадково”, які трактуються як “допустимо”, “сумніваюся”.

Різниця між модальними дієсловами при передачі епістемічної модальності полягає в наступному: епістемічна модальність речення при реалізації модальними дієсловами (наприклад, можливість / гіпотетичність) не торкається особистої сфери суб’єкта, суб’єкт ніяк

не виражає власне ставлення до достовірності судження. Модальні зв'язки, навпаки, насамперед виражають епістемічну оцінку як особисте відчуття й переживання мовця, засноване на безпосередньому візуальному сприйнятті або на особистісно значущих інференціальних даних — минулому досвіді, знанні, спогаді або на когнітивних судженнях інших.

Винятком є контексти тенденційного уявлення дійсності, в яких дієслова типу *seem* не можна вважати епістемічними кваліфікаторами пропозиції. Так, при вживанні дієслів типу *seem* у комбінації з деонтичними модальними дієсловами *should*, *must*, *have to*, *may* та ін., з каузативними дієсловами типу *make* у семантичній структурі дієслів *seem*, *look*, *appear* відбувається перерозподіл сем. Сема пересувається із сильноімовірнісного імплікатора в інтенціонал значення. Як наслідок, змінюється категоріальний статус модального-зв'язкового дієслова — з неакціонального він стає акціональним:

The girls are getting slimmer and slimmer and strive to make themselves look like toys with thin flat bodies.

Ситуація сприйняття в цьому випадку є не актуальною, а перспективною, і той, що говорить, дистанціюється від вираження епістемічної оцінки ситуації, що знаходить вираження й у фонологічних характеристиках: дієслова *seem*, *appear*, *look* знаходяться під наголосом.

Відомо, що будь-які висловлення типу, що конститують, можуть бути модифіковані в плані вираження ілюквативної сили висловлення й представлені у вигляді нейтрального, посиленого або зм'якшеного варіантів.

Дієслова типу *seem* досить часто служать індикаторами позиції мовця при пред'явленні змісту висловлення. Вживання специфічних показників невпевненості детерміноване прагматичними й комунікативними факторами: небажанням прямо висловити свою думку або оцінку, прагненням дистанціюватися від події, що відбувається, і ситуації, що відображується, дією етикетних обмежень. В англістиці мовні засоби з такою комунікативною орієнтацією позначаються термінами *hedges* (*to hedge* — букв. “увільнути”), *disclaimers* (засобу зниження категоричності висловлення) і субкатегоризуються як маркери семантичної категорії неприйняття епістемічної поруки [1, 2]. Дані лексеми розглядаються і як засіб авторизації тексту, пом'якшення комунікативного наміру, і як елементи так званого “коду стриманості” [3]. У цьому випадку їх можна розглядати в якості маркерів семантичної категорії категоричності. Подальше зниження категоричності

висловлення, пов'язане зі збільшенням ступеня сумніву або невпевненості, можливе при комбінації з *should* і *would*:

But it would seem to me that there are worse things.

Потенційно закладена в розумовій оцінці емотивність обумовлює можливість її експресивного використання для передачі таких емоцій, як зневага, схована погроза, іронія. Експресивність таких дієслів дозволяє використовувати їх у реченнях певної комунікативної спрямованості, у контекстах піднесеного стилю, у клішованих сполученнях, як, наприклад, у реченнях:

I hate to seem inquisitive, but would you lay the data out.

Нижченаведені речення показують можливість передачі іронії:

You don't seem to realise that the experiment is to be based on the techniques created in this lab.

Вживання модально-зв'язкових дієслів для пом'якшення висловлення, що містить "шокуючу інформацію", створює саркастичний ефект:

We seem to have rather a large number of mistakes.

Ллокутивний ефект іронії або прихованої загрози, вираженої в максимально ввічливій формі, представляється більш значним — у наявності свого роду ефект обманутого очікування:

You seem to have no idea of time.

Вживання дієслів групи *seem* у якості функціональних еквівалентів епістемічних модальних дієслів, з одного боку, і як засобів вираження етикетності, з іншого, можна вважати прикладом комунікативного шифтировання, що розуміється як зрушення узуальних функціонально-комунікативних відповідностей при побудові висловлення. При вживанні в якості епістемічних кваліфікаторів пропозиції дані дієслова є показниками невпевненості мовця у вірогідності змісту висловлення, тобто виступають у своєму прямому значенні. У другому випадку невпевненість мовця у вірогідності /невірогідності змісту висловлення нівелюється; при цьому відкриваються широкі експресивні можливості для передачі таких емоцій, як зневага, несхвалення, прихована погроза, іронія й ін. Семантично модальна інформація порожня, тому що значення невпевненості у вірогідності ознаки або пропозиції не відповідає комунікативній установці; прагматична ж інформація придбала більшу вагу і є ведучою при декодуванні контекстів даного типу. У зв'язку з вищесказаним дієслова *seem*, *look*, *appear* слід назвати типовими модифікаторами структури, що визначають її переклад в інший комунікативний регістр.

Дієслова типу *seem* здатні передавати й значення об'єктивної алетичної модальності, як, наприклад, значення результуючої вірогідності “виявляється”. Дане значення передається в основному дієсловом *appear* і імплікує несподіванку проявлення ознаки або зміни ситуації (при комплементі, вираженому придатковим). Пропозиція при цьому стає фактивною, як, наприклад, у таких реченнях:

This result appeared to be a new step in this field of knowledge.

У деяких випадках інтерпретація значення дієслова утруднена, що підтверджується підстановкою синонімів: припустимі й *seem* “здаватися”, і *turn out* “виявлятися”.

It appears that your article is not to be published.

Значення результуючої вірогідності передається словами й фразами із семантикою виявлення ознаки як достовірного:

The next day it appears that the documents are lost.

Контекстуально-залежне значення результуючої вірогідності проявляє й дієслово *seem*. Можливість підстановки дієслова *turn out* у такому реченні відзначена інформантами — носіями мови:

The “on” button seems to be stuck.

У наведених прикладах значення модальних зв'язувань порівнянне зі значенням модальних дієслів в алетичній інтерпретації в термінах “можливо”, “необхідно”, “випадково”, “неможливо”.

Як видно з наведеного аналізу матеріалу дослідження, розмежування алетичного й епіместичного трактування дієслів типу *seem* є неоднозначним. У деяких випадках при вживанні даних дієслів спостерігається поєднання значень, коли в одній актуалізації дієслово припускає двояке тлумачення. Підставою до цього є сполученість концептивних просторів, які включають поняття, що виражаються цими дієсловами, а саме: припущення ґрунтується на знанні дійсності, дійсність необхідна вже в силу свого існування, необхідне припускає винне, винне імплікує можливе. Крім того, інгерентно властива даним дієсловам суб'єктивність, що розуміється як вираження особистого, індивідуального, переживаного окремо взятим експериментом досвіду, проявляється в кожному із значень, що актуалізуються даними дієсловами, включаючи алетичні інтерпретації. Так, об'єктивно-модальне алетичне значення результуючої вірогідності представляє “необхідність” існування ознаки як такої, що відкривається окремо взятому індивідуумові.

Широкий спектр можливих модифікацій досліджених модальних значень дієслів *seem*, *appear*, *look* — від об'єктивних алетичних до

суб'єктивно-епіместичних, а також наявність випадків нівелювання модального значення й випадків подвійної інтерпретації дозволяють зробити висновок про нестабільність модального значення, що виражається ними, невпевненості у вірогідності змісту висловлення і його контекстуально-прагматичної обумовленості. При цьому під контекстом розуміється як лексичне, так і синтаксичне оточення. Різноманітність прагматичних імплікацій, породжуваних контекстами з дієсловами *seem*, *look*, *appear*, дає підстави говорити про дискурсне збільшення змісту, своєрідну прагматичну полісемію й комунікативну варіативність значення. У подвійності реалізованого модального значення проявляється концептуальна дивергентність досліджуваних дієслів. Виражаючи зв'язок між суб'єктом і ознакою, що предидирується йому, модальні зв'язування сигналізують про смислове відношення "екзистенції" між ними. Ознака представляється як існуюча реально (наявність ознаки в реальному світі речей, властивостей і відносин), що має "можливе" або "імовірне" відношення до об'єкта розгляду, що одержує інтерпретацію в рамках об'єктивної модальності можливості, імовірності, необхідності. У той же самий час мовець не впевнений у вірогідності існування реального зв'язку між об'єктом сприйняття й ознакою, що інтерпретується як суб'єктивно-модальне відношення.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Lakoff G. Hedges: A Study in Meaning Criteria and the Logic of Fuzzy Concepts. G. Lakoff. — Chicago, 1972. — P. 183–228.
2. Hyland Ken. Talking to the academy Forms of hedging in science research articles // *Written Communication*. — Vol. 13. — n. 2. — 1996. — P. 251–281.
3. Hyland Ken. 2002. Authority and invisibility: authorial identity in academic writing // *Journal of Pragmatics*. — Vol. 34. — P. 1091–1112.

ЗАИМСТВОВАНИЕ КАК УНИВЕРСАЛЬНОЕ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ЯВЛЕНИЕ

В работе рассмотрены проблемы межкультурной коммуникации на примере особенностей проникновения заимствований в лексическую систему языка-реципиента. Приведены доказательства универсальности процесса взаимодействия языковых элементов, законов их адаптации и ассимиляции.

Ключевые слова: заимствования, универсальное явление, лингвистика, глобализация.

In the article the problems of intercultural communication based on the peculiarities of borrowings' introduction into the vocabulary of a language-recepient are analyzed. The proofs of the language elements interaction being a universal process, alongside with the laws of their adaptation and assimilation, are layed out.

Key words: borrowings, a universal phenomenon, linguistics, globalisation.

Одной из характерных черт развития цивилизации является, с одной стороны, тенденция к сближению социумов (глобализация экономическая и социальная), а с другой — осознание и культивирование собственной (национальной, этнической, региональной) идентичности, своеобразия которой в наибольшей степени становится очевидным на фоне взаимодействия с чужими культурами. Особую остроту приобретают проблемы межкультурной коммуникации, в рамках которой рассматриваются контакты носителей различных культур и языков, где язык выступает в роли главного признака идентичности. Сколько бы ни был язык самобытен и закрыт, в условиях межкультурной коммуникации он подвергается постоянному изменению, и в первую очередь это касается лексической сферы языка, непосредственно связанной с отображением в языке внутреннего и внешнего мира человека. В условиях тесного общения между народами происходит обмен продуктами трудовой деятельности, новы-

ми технологиями, идеями и т. д. Язык же, в свою очередь, заимствует слова для наименования материальных объектов.

Язык, которым активно и повседневно пользуется общество как средством общения, живет и развивается. Диахронно это обнаруживается через замену одних языковых знаков другими (устаревающие заменяются новыми), синхронно — через борьбу вариантов, сосуществующих и претендующих на нормативность. Лексика является “барометром” общественных изменений и пристрастий членов языкового коллектива [Дакохова, 1998]. Невозможно устранить влияние на язык социального, “человеческого” фактора. Структурная организация языка — эта материализация социального, и язык — это материализованное единство социального и структурного.

Лексическая система языка является самой открытой для инноваций по сравнению с фонетической, грамматической, синтаксической системами. Именно в лексике сосредоточивается представление той или иной культурной общности об окружающем мире, действительности. Новые явления на лексическом уровне, обусловленные влиянием чужой культуры и другого языка, принято обозначать термином “заимствование”.

Исследователи по-разному рассматривают лингвистическое заимствование. С точки зрения структурной лингвистики заимствование представляет собой воспроизведение моделей одного языка в другом, причем характер этого воспроизведения может быть различным на разных уровнях языка. Л. Блумфилд под заимствованием понимает определенный вид языковых изменений и различает три вида заимствований с точки зрения их кодификации: 1) заимствование понятий культуры; 2) “внутреннее” заимствование как результат непосредственных языковых контактов; 3) диалектные заимствования, проникающие в литературный язык из диалектов [Блумфилд, 1969].

Термин “заимствование” используется для обозначения процесса и результата этого процесса. Двувидовая природа русского глагола заимствовать определяет различное употребление термина “заимствование”: 1) факт имплантации, т. е. собственно попадания иноязычной единицы в язык; 2) процесс адаптации или усвоения в языке; 3) результат процесса усвоения как заверченный комплекс указанных ступеней; 4) комплекс всех стадий. Заимствование является процессом, во время которого происходит постепенное продвижение от разовых, окказиональных использований данного заимствования, по пути его постепенного освоения средствами языковой системы и, в

конце концов, включения его как полноправного элемента в систему языка-рецептора.

Несмотря на существование большого количества классификаций заимствованных слов, в современной лексикологии отсутствует единая общепризнанная типология заимствований. Традиционно заимствованная лексика дифференцируется на основании следующих принципов. По этимологическому принципу (возможность или невозможность точного установления времени и источника заимствования, с одной стороны, и ареал бытования слова в лексике современных языков — с другой) все заимствованные слова относятся к двум группам: собственно иноязыковые заимствования и интернациональная лексика [Кузнецова 1989, 144]. По времени заимствования собственно иноязычная лексика может быть также дифференцирована на первичные заимствования и вторичные заимствования, на что указывает [Л. П. Крысин, 2002].

При рассмотрении причин лексических заимствований из одного языка в другой принимается во внимание социолингвистический аспект языка. Это, прежде всего, изучение языкового развития в окружающей среде, во взаимодействии внутренних (языковых) и неязыковых (социальных) причин. Процесс лексического заимствования обусловлен целым комплексом причин, в котором переплетены причины языковые, психологические, социальные, логические и т. п.

Заимствование слов — естественный и необходимый процесс языкового развития. Лексическое заимствование обогащает язык и обычно нисколько не вредит его самобытности, так как при этом сохраняется основной свой словарь, а кроме того, неизменным остается присущий языку грамматический строй, не нарушаются внутренние законы языкового развития. Причин, вызывающих этот процесс, может быть очень много: военно-политическая зависимость, интенсивные языковые контакты, связанные с переселением или географическим соседством; распространение религии и культуры или высокий уровень технической цивилизации, присущий другой языковой общности; продолжительная целенаправленная языковая политика одного региона по отношению к другому. Как правило, в процессе воздействия одной языковой общности на другую наблюдается взаимодействие нескольких из названных факторов. Но самым важным побудительным мотивом, приводящим к появлению заимствований, является осознание заимствующей стороной того факта, что другой язык может привнести ценности, достижение или стиль

жизни, которые вызывают признание. Короче говоря, другая языковая общность воспринимается как более прогрессивная.

Объектом заимствования, прежде всего, становятся отдельные слова, в особенности те, которыми обозначаются предметы материальной культуры. Заимствование является одним из способов обогащения словарного запаса, функционирующим наряду с использованием внутренних резервов языка: словосложения, аффиксации, развития значений существующих слов.

Круг объектов заимствования не ограничивается лексическими единицами: любой лингвистический материал может быть заимствован при наличии благоприятных условий. Заимствованию подвергается в первую очередь лексический материал (существительные, глаголы, прилагательные и т. д.), однако заимствование, хотя оно в этом случае и более затруднено, касается и нелексического материала: букв, звуков, фонетических правил, грамматических единиц, способов построения синтаксических структур, семантических ассоциаций, дискурсивных стратегий, междометий и т. д.

Какие элементы языка заимствуются? Главным образом заимствуются, конечно, “номинативные”, назывные единицы, и больше всего существительные. Заимствование служебных слов имеет место лишь изредка. В составе знаменательных слов заимствуются корни и могут заимствоваться аффиксы — словообразовательные и редко формообразовательные, причем при благоприятных условиях такие заимствованные аффиксы могут получить продуктивность. Так, многие греческие и латинские словообразовательные аффиксы стали очень продуктивными во многих языках. При контактах между близкородственными языками заимствуются порой и формообразовательные аффиксы. Так, например, русский литературный язык использует в системе причастий суффиксы церковнославянского происхождения.

Устойчивые словосочетания материально заимствуются реже; ср., *тет-а-тет* из фр. *tete-a-tete* ‘с глазу на глаз’ (букв. ‘голова к голове’) или *сальто-мортале* из итал. *salto mortale* ‘смертельный прыжок’ и некоторые другие. Однако устойчивые сочетания, пословицы и т. п. часто калькируются, буквально переводятся “своими словами”. Ср.: др. — греч. *typhlos ho eros* = русск. *любовь слепая*; лат. *divide et impera* = русск. *разделяй и властвуй*; фр. *le jeu ne vaut pas la chandelle* = русск. *игра не стоит свеч*; нем. *aufs Haupt schlagen* = русск. *разбить наголову*.

Среди заимствованной лексики выделяется особый класс так называемых интернационализмов, т. е. слов и строительных элементов

словаря, получивших (в соответствующих национальных вариантах) распространение во многих языках мира. Ср., например, русск. *революция*, фр. *revolution*, нем. *Revolution*, англ. *reuolution*, исп. *revolucion*, итал. *rivoluzione*, польск. *rewolucja*, чешск. *revoluce*, сербскохорватск. *револуција*, литовск. *reuoliucija*, эст. *revolutsiioon* и т. д.

В зависимости от типа контактов попадание иностранного слова из языка-донора в язык-реципиент может происходить различными путями:

- 1) через речевую коммуникацию проживающих по соседству народов;
- 2) дистантные контакты вследствие обмена культурными ценностями, импорта иностранных товаров;
- 3) через книги и переводы.

Общей основой для всех процессов заимствования является взаимодействие между культурами, экономические, политические, культурные и бытовые контакты между народами, говорящими на разных языках. Контакты эти могут носить массовый и длительный характер в условиях совместной жизни на смежных и даже на одной и той же территории либо могут осуществляться лишь через определенные слои общества и даже через отдельных лиц. Они могут носить характер взаимовлияния или одностороннего влияния; иметь мирный характер или выступать в виде противоборства и даже военных столкновений. Существенно, что ни одна культура не развивалась в изоляции, что любая национальная культура есть плод как внутреннего развития, так и сложного взаимодействия с культурами других народов.

Говоря о заимствованиях, различают “материальное заимствование” и “калькирование”. При материальном заимствовании (заимствовании в собственном смысле) перенимается не только значение (либо одно из значений) иноязычной лексической единицы (или морфемы), но и — с той или иной степенью приближения— ее материальный экспонент. Так, слово *спорт* представляет собой в русском языке материальное заимствование из английского: русское слово воспроизводит не только значение английского *sport*, но также его написание и (конечно, лишь приблизительно) звучание. В отличие от этого, при калькировании перенимается лишь значение иноязычной единицы и ее структура (принцип ее организации), но не ее материальный экспонент: происходит как бы копирование иноязычной единицы с помощью своего, незаимствованного материала. Так,

русск. *небоскреб* — словообразовательная калька, воспроизводящая значение и структуру англ. *skyscraper* (ср. *sky* 'небо', *scrape* 'скрести, скоблить' и *-er* — суффикс действующего лица или "действующего предмета"). В словенском языке глагол *brati* наряду с общеславянским значением 'братъ, собирать плоды' имеет еще значение 'читать'. Это второе значение — семантическая калька под влиянием нем. *lesen*, которое (как и лат. *lego*) совмещает значения 'собирать' и 'читать'.

Иногда одна часть слова заимствуется материально, а другая калькируется. Пример такой полукальки — слово *телевидение*, в котором первая часть — интернациональная, по происхождению греческая, а вторая — русский перевод латинского слова *visio* 'видение' или его отражений в современных языках (ср. с тем же значением и укр. *телебачення*, где второй компонент от *бачити* 'видеть').

Среди материальных заимствований нужно различать устные, происходящие "на слух", часто без учета письменного образа слова в языке-источнике, и заимствования из письменных текстов или, во всяком случае, с учетом письменного облика слова. Устные заимствования особенно характерны для более старых исторических эпох — до широкого распространения письма. Более поздние заимствования обычно бывают связаны с более "квалифицированным" освоением чужезычной культуры, идущим через книгу, газету, через сознательное изучение соответствующего языка. Примером устного заимствования может служить болг. *пароход* /paraх'ot/ 'пароход', пришедшее из русского языка еще в XIX в. В этом слове русская соединительная гласная передана соответственно ее живому звучанию, тогда как в других подобных словах, заимствованных болгарским языком в наши дни (*трудоден*, *самокритика* и др.), в согласии с русской орфографией пишется о, которое по-болгарски и читается как /o/.

Заимствование может быть прямым или опосредованным (второй, третьей и т. д. степени), т. е. заимствованием заимствованного слова. Так, в русском языке есть прямые заимствования из немецкого, например *эрзац* 'суррогат, заменитель (обычно плохой)' (нем. *Ersatz* с тем же значением), *рейхстаг*, *бундестаг* и т. д., а есть заимствования через посредство польского языка, например *бляха* (ср. польск. *blacha* с тем же значением и нем. *Blech* 'жесть'), *крахмал* (ср. польск. *krochmal* и нем. *Kraftmehl* с тем же значением), *рынок* (ср. польск. *rynek* 'площадь, рынок' и нем. *Ring* 'кольцо, круг'). В языки народов Балканского полуострова за время турецкого ига вошло много "турцизмов", но значительная часть этих слов в самом турецком языке — заимствования

из арабского или персидского. Есть заимствованные слова с очень долгой и сложной историей, так называемые “странствующие слова”, например *лак*: к нам оно пришло из немецкого или голландского, в эти языки — из итальянского, итальянцы же заимствовали его скорее всего у арабов, к которым оно попало через Иран из Индии (ср. в пали, литературном языке индийского средневековья, *lakha* ‘лак из красной краски и какой-то смолы’). История такого “странствующего слова” воспроизводит историю соответствующей реалии.

Заимствованный материал, попадая в новую лингвистическую ситуацию, претерпевает изменения в соответствии с фонетическим, морфологическим, грамматическим строем языка-реципиента. По степени ассимиляции он делится на три группы:

- 1) полностью ассимилированный;
- 2) частично ассимилированный;
- 3) неассимилированный.

Первую группу можно иллюстрировать в русском языке словами, заимствованными из тюркских языков: очаг, арка, деньги, закат, камыш, курган, корсак, салат, собака, стакан, товарищ, товар, уют, шоры, в английском языке — словами, заимствованными из французского языка: *table, chalk, face, air, matter, money*, латинского языка: *cheese, street, wall, wine*, скандинавских языков: *wind, husband, fellow, date, root, take, want, sky, then, their*. Особенностью этой группы является полная лингвистическая гармония между заимствованными словами и системой языка-реципиента, возникшая в результате фонетической, морфологической и семантической ассимиляции.

Изучая влияние одного языка на другой на фонетическом, морфологическом и концептуальном уровнях, Сепир пришел к выводу, что заимствование слова в язык-реципиент зависит от его соответствия лингвистическому направлению, которое уже существует в системе: звуки могут успешно пройти ассимиляцию лишь при наличии некоторого сходства с фонетической системой заимствующего языка.

Вторая группа включает слова, прошедшие лишь частичную ассимиляцию (*Fremdwörter*). Так, в русском языке слово феномен долгое время произносилось с ударением на втором слоге, однако в последнее десятилетие слово стало произноситься как феномен, т. е. с ударением на третьем слоге, по аналогии с английскими заимствованиями бизнесмен, спортсмен. Последние русские словари дают оба варианта, что отражает борьбу двух форм в промежуточном состоянии слова.

Третья группа охватывает слова, не прошедшие ассимиляцию (Gastwörter): *passé, enfant terrible, en garçon* (французские заимствования в английском языке), *prima donna* (итальянское слово в английском языке). В русском языке эту группу отличает ограниченность употребления таких слов и нахождение их на периферии языка-реципиента, а также, иногда, тенденция к выводу за его пределы: *жюри, канапе, суфле, бэзе, турне*.

Заимствование есть активный процесс: заимствующий язык не пассивно воспринимает чужое слово, а так или иначе переделывает и включает его в сеть своих внутренних системных отношений. Ярче всего активность заимствующего языка выступает в процессах калькирования. Но и при материальном заимствовании она проявляется вполне отчетливо.

Процесс ассимиляции состоит из ряда стадий: введение слова в язык-реципиент билингвом (трансфер), фонетические изменения, адаптация или фонемная субституция, аккомодация, аффиксация, деривация, дальнейшее семантическое его развитие. Вследствие фонетической интерпретации заимствование претерпевает адаптацию или фонемную субституцию на ближайший коренной эквивалент реципиента.

Во-первых, все фонемы в составе экспонента чужого слова заменяются своими фонемами, наиболее близкими по слуховому впечатлению; соответственно закономерностям заимствующего языка изменяются слоговая структура, тип и место ударения и т. д. Ср. русское слово *совет* и заимствованные из русского фр. *soviet* /sovʲjɛt/, англ. *soviet* /s'ouviɛt/ или /s'avɛt/, нем. *Sowjet* /zio:vjet/ или /zavj'et/: несвойственное французскому и другим языкам русское палатализованное /v/ всюду заменено сочетанием /vj/ или /vi/; поскольку при заимствовании учитывалось написание русского слова, гласный первого слога везде передан буквой о, которая читается по правилам соответствующих языков либо как открытый, либо как закрытый гласный, либо как дифтонг; начальный согласный в немецком произносится как звонкий в соответствии с правилами чтения буквы s. Подобная субституция (подстановка) фонем происходит, разумеется, и при заимствовании на слух (только в этом случае не примешивается влияние письменного облика слова). Так, в русск. *флигель*, заимствованном из немецкого (нем. *Flügel* 'крыло'), вместо немецкого /y:/ имеем /i/, вместо /I/ и /g/ соответственно *IV I* и /g'/. Изменение слоговой структуры при заимствовании ярко обнаруживается, на-

пример, в японской форме нашего слова *комсомол*: по-японски оно звучит как /komusomogu/ с превращением всех слогов в открытые путем добавления /и/ (а также с заменой /л/ на /г/, поскольку японский язык не знает звука /л/).

Во-вторых, заимствуемое слово включается в морфологическую систему заимствующего языка, получая соответствующие грамматические категории. Так, *система*, *панорама* в русском языке женского рода, как это нам представляется естественным для существительных (не обозначающих лиц), оканчивающихся на *-а*, хотя в греческом их прототипы среднего рода; при этом *-а* превратилось в окончание им. п. ед. ч. и заменяется в других формах другими русскими окончаниями, тогда как в греческом оно принадлежало основе (неусеченная основа *systemat-* видна в косвенных падежах, ср. также *систематический*). В иных случаях, напротив, окончание чужого слова воспринимается при заимствовании как часть основы. Так, русск. *рельс*, *кекс* заимствованы из английского (англ. *rail* 'рельс', *cake* 'пирожное, торт' и т. д.), причем заимствованы были формы множественного числа, осмысленные как формы единственного; поэтому английский аффикс множественного числа вошел в состав основы русского слова. То же наблюдаем в слове *бутсы* (из англ. *boot* 'ботинок'), но здесь заимствованное слово было сразу оформлено как множественное число, а формы единственного числа (*бутса* и т. д.) были образованы от множественного. Если заимствуемое существительное оканчивается нетипичным для русского языка образом, оно попадает в разряд неизменяемых по падежам и числам, но синтаксически получает все полагающиеся существительному формы (что проявляется в согласовании: *маршрутное такси, интересного интервью, белому какаду*) и тот или иной грамматический род (чаще всего средний). Заимствованные прилагательные, независимо от того, как они оформлены в языке-источнике, получают в русском языке один из суффиксов прилагательного, обычно *-н-*, и полагающиеся окончания; глаголы тоже получают все глагольные категории вплоть до специфически славянской категории вида (правда, иногда возникает "двувидовость", т. е. омонимия форм совершенного и несовершенного вида, разграничиваемая контекстом, например, у глаголов *линчевать, стартовать*, у многих глаголов на *-ировать*). Естественно, при заимствовании происходит и утрата (вернее, невосприятие) грамматических категорий, чуждых заимствующему языку.

В-третьих, заимствуемое слово включается в систему семантических связей и противопоставлений, наличных в заимствующем языке, входит в то или иное семантическое поле или, в случае многозначности, в несколько полей. Обычно при этом происходит сужение объема значения (ср. англ. *dog* 'собака' и заимствованное русск. *дог* 'короткошерстная крупная собака с тупой мордой и сильными челюстями') или сокращение полисемии: многозначное слово чаще всего заимствуется в одном из своих значений [ср. фр. *depot* 1) 'вклад, взнос', 2) 'подача, предъявление', 3) 'отдача на хранение', 4) 'вещь, отданная на хранение', 5) 'хранилище, склад, депо', 6) 'сборный пункт', 7) 'арестантская при полицейском участке', 8) 'осадок, отложение, нагар' и др. и заимствованное русск. *депо*, сохраняющее, и то лишь частично, пятое значение французского слова]. Кроме того, при заимствовании слово часто утрачивает мотивировку.

После того как заимствованное слово вошло в язык, оно начинает "жить своей жизнью", независимой, как правило, от жизни его прототипа в языке-источнике. Его звуковой облик еще больше приближается к структурам, типичным для данного языка; так, в заимствованных словах русского языка, по мере их более полного освоения ("обрусения"), происходит замена твердых согласных перед гласными соответствующими палатализованными (ср., с одной стороны, "необрусевшие" *декольте, декорум, реквием, секанс, тембр, тент, термы*, с другой — "обрусевшие" *декада, декрет, декан, рейс, сейф, театр, телефон*; особенно поучительны сопоставления слов, содержащих исторически одни и те же морфемы, но произносимых по-разному в зависимости от степени "обрусения": *демос* /d/ — но *демократия* /d'/, *сервис* /s/ — но *сервис* /s'/, *террарий* /t/ — но *территория* /t'/). Заимствованное слово может подвергаться новым грамматическим преобразованиям, устраняющим черты "чуждости" (ср. переход несклоняемых в литературном языке *пальто, жалюзи* и т. д. в просторечии в разряд склоняемых существительных); оно "обрастает" производными, претерпевает семантические изменения наравне с "исконными" словами и может получить совсем новое значение. Так, русск. *стекло*, др. русск. *стъкло* представляет собой старое, еще общеславянское заимствование из готского, где соответствующее слово *stikis* значило 'кубок'; на славянской почве название было перенесено с изделия на материал.

Многие заимствованные слова настолько осваиваются языком, что перестают ощущаться как чужие, а их иноязычное происхождение

ние может быть вскрыто только этимологическим анализом. Так, в русском языке совершенно не ощущаются как заимствованные слова *корабль, кровать, тетрадь, фонарь, грамота* (пришли из греческого); *очаг, кабан, казна, кирпич, товар, утюг, карандаш* (из тюркских языков); *лесть, князь, холм, хлеб, хижина, художник* (старые заимствования из германских языков, в двух последних прибавлены русские суффиксы).

Еще более удалены от языка-источника слова, возникшие путем калькирования — поморфемного перевода чужого слова-модели: французское слово *influence* послужило основой для появления кальки *влияние* (*in-flu-ence* > *в-ли-яни-е*), фразеологического сочетания *иметь влияние* (ср. фр. *avoir de {influence}*) и старого медицинского термина *инфлюэнца* (острый катар дыхательных путей, через итальянскую форму *influenza*). Калька — слово или выражение, построенное по образцу слова или выражения другого языка, например: *насекомое* (ср. лат. *in-sect-um*), *небоскреб* (ср. англ. *sky-scra-per*), *вольнодумец* (ср. фр. *ibre penseur*).

Обогащение словарного состава языка — процесс длительный. Он начинается с образования нового слова или значения уже существующего слова. Постепенно новые слова, как и старые, становятся многозначными, между значениями устанавливается постоянная семантическая связь или происходит забвение внутренней формы и образование новых корней и основ. В ходе исторического развития языка заимствованные слова, как и слова, созданные на базе исконных корней и аффиксов, утрачивают словообразовательную мотивированность и выступают как чистые корни. В современном русском языке не осознается заимствованная природа таких, например, слов, как *оладья, лошадь, риск* (ср. *писк, пищать*, но *рисковать*). Не членятся на словообразовательные элементы такие слова, как *заноза* и *одеть*.

При рассмотрении судеб заимствованной лексики немаловажным является вопрос о том, какова общественная оценка заимствований и интернационализмов. У разных народов в разные периоды истории и в разных социальных слоях эта оценка была неодинаковой. В определенных случаях со стороны некоторых общественных групп наблюдалось особое пристрастие ко всему иностранному, мода на иностранные слова, связанная иногда с интенсивным заимствованием достижений более передовой культуры, иногда же — со стремлением верхушки общества отгородиться от “простонародья”. В зависимости от конкретных исторических условий обильное заимствование

иноязычных слов могло быть прогрессивным явлением (например, в России при Петре I) либо, напротив, явлением реакционным (например, в России времен Грибоедова, справедливо высмеивавшего “смешенье языков французского с нижегородским”). Чаще в истории наблюдалось другое явление, так называемый пуризм (от лат. *purus* ‘чистый’) — сознательное противодействие проникновению иноязычных слов, стремление очистить язык от “иностранщины”. Пуризм тоже может быть разным по своему общественно-политическому содержанию.

В принципе оправдан пуризм народов, отстаивающих свою политическую или культурную самостоятельность и противодействующих насильственной ассимиляции. Такого рода пуризм сыграл на определенном этапе положительную роль, например, в истории исландского или в истории чешского народа, хотя имел и обратную сторону, так как в дальнейшем создал для носителей этих языков добавочные трудности при изучении языков других народов. Вот некоторые примеры из современного исландского языка: ‘фотография’ по-исландски *mynd* (букв. ‘форма, образ, картина’), ‘фотографировать’ — *mynda* (‘изображать’), ‘партия (политическая)’ — *flokkur* (букв. ‘отряд, толпа, племя’); во всех этих случаях старым, издавна существовавшим словам были приданы новые значения — отказ от введения в язык интернационального слова компенсировался углублением полисемии. В других случаях создавались сложные слова, например *heimspeki* ‘философия’ (*heimur* ‘вселенная’ + *speki* ‘мудрость’), *efnishyggia* ‘материализм’ (*efni* ‘материя, вещество’ + *hyggia* ‘мнение, взгляд’); широко использовались исконные германские аффиксы, например *-il* в *hreyfill* ‘мотор’ (от *hreyfa* ‘двигать’, букв. ‘двигатель’), *gerill* ‘микроб’ (от *gera* ‘делать’).

Говоря о народах, которые не подвергаются опасности насильственной ассимиляции, нужно сделать различие между умеренным и крайним пуризмом.

Умеренно-пуристические установки в известных пределах целесообразны. Их нужно принять для научно-популярной литературы, для газеты, телевидения и радио, вообще в тех случаях, когда широкое использование иностранных слов могло бы нанести ущерб понятности печатного текста или устной речи.

Крайний пуризм, т. е. борьба против любого иностранного слова только потому, что оно иностранное, должен быть расценен как реакционное и вредное течение в языковой политике. К тому же он и

бесперспективен: в конечном итоге усилия крайних пуристов оказываются напрасными. Контакты между народами неизбежно ведут к взаимодействию между их языками, а в нашу эпоху эти контакты во всем мире становятся все шире и интенсивнее. Во всех языках неуклонно растет фонд интернационализмов. В нем отражается единство человеческой цивилизации, творимой трудом многих народов и воплощающей коллективный исторический опыт человечества.

ССЫЛКИ И ПРИМЕЧАНИЯ

1. Дакохова М. Г. — Англоязычные заимствования в русском языке (XIX–XX вв.) Автореф. дисс.... канд. филол. наук. — Пятигорск, 1998. — 22 с.
2. Блумфилд Л. Язык. — М.: Прогресс, 1968. — 607 с.
3. Кузнецова Э. В. Лексикология русского языка. — М., 1989. — 216 с.
4. Крысин Л. П. Лексическое заимствование и калькирование в русском языке последних десятилетий // Вопросы языкознания. — М., 2002. — Вып. 6. — С. 27–34.

ФОНОСЕМАНТИЧЕСКАЯ СТОРОНА ЛИРИКИ АННЫ АХМАТОВОЙ

Статтю присвячено проблемі звукового символізму поетичного тексту. Учені давно звернули увагу на те, що звукова та семантична сторони вірша найтіснішим образом зв'язані. Однак у кожного конкретного поета та в кожному окремому тексті фоносемантичний рівень улаштований не однаково. Як він “працює” в ліриці А. А. Ахматової і які імпліцитно представлені змісти дозволяють це виявити, показано в статті на прикладі вірша “Я запитала в зозулі”.

Ключові слова: фоносемантика, звуковий символізм, поетичний текст, А. А. Ахматова.

The article is dealing with the matters of phonosemantics in a poetic discourse. It is generally assumed and recognized that sounds and sense are closely interrelated in poetry. However each poet and each text differ from one another in this respect. The way the phonosemantic level works in Anna Akhmatova's poetry and what kind of implicit senses it reveals is shown in the article through the analysis of her poem “I Asked the Cuckoo”.

Key words: phonosemantics, poetic discourse, Anna Akhmatova.

Тот факт, что стихотворение является носителем четко организованной звуковой системы, провозглашался и по-разному обосновывался многими теоретиками.

В. Шкловский в статье “О поэзии и заумном языке” пишет, что даже в стихотворениях, написанных не на “заумном”, а, как он выражается, “на “общем” языке понятий”, ощущается тщательный подбор определенных звуков. “Этим подбором поэт стремится увеличить суггестивность своих произведений, свидетельствуя тем самым, что звуки речи, как таковые, обладают особой силой” [1:13–27].

Шкловский приводит мнение Вячеслава Иванова о том, что в поэме Пушкина “Цыгане” возникает “живопись звуков”, основанная на явном предпочтении звуку “у” — то “глухому и задумчивому, уходящему в былое и минувшее”, то “колоритно-дикому”, то “знойному

и узывно-унылому”. “Смуглая окраска этого звука или выдвигается в рифме, или усиливается оттенками окружающих его гласных сочетаний и аллитераций” [1:15].

В конце статьи ученый обращается к теории немецкого психолога, физиолога и философа Вильгельма Вундта, построенной на мысли о существовании особых слов, которые он назвал “звуковыми образами”. Это слова, выражающие не слуховые, а зрительные или иные представления таким образом, что между этими представлениями и звуками ощущается соответствие (например, “каракули”). Подобное явление Вундт объяснял связью между движениями органов речи при произнесении звуков и эмоциональным состоянием говорящего или слушающего/читающего, поскольку последний тоже бессознательно производит беззвучные движения органами речи.

Подхватывая и развивая идеи Вундта, Шкловский высказывает предположение, что “может быть... даже вообще в произносительной стороне, в своеобразном танце органов речи и заключается бульшая часть наслаждения, приносимого поэзией” [1:15].

Академик В. Виноградов, рассуждая об особенностях звукового строя стиха Ахматовой, писал: “явления звукоподражания, эфонических сцеплений, вызывающих новые эмоциональные нюансы, словом, разного рода отражения в фонетическом облике слова тех эмоционально-акустических эффектов, которые сопутствуют рядам представлений, не составляют существенной стихии в поэзии Ахматовой” [2:94]. На эту же особенность творчества поэтессы указывал и Б. Эйхенбаум: “Теории звукоподражания или соответствия между эмоцией и “звуком”, как символом эмоции, в пределах ее поэзии делать нечего” [3:85].

Ту особую систему артикуляции, которую Б. Эйхенбаум обнаруживает в поэзии Ахматовой, он предлагает называть “речевой мимикой”. Под данным термином ученый понимает тот факт, что в поэзии Ахматовой слова перестают восприниматься как “звуки” (явление акустического порядка), но превращаются в артикуляцию, в некое мимическое движение. Поэтому “внимание перешло от согласных к гласным — от фонетики к артикуляции, к мимике губ по преимуществу” [3:86].

Ученый считает эффект, производимый поэзией Ахматовой, в наибольшей степени основанным на мимическом движении губ, что любопытным образом находит подтверждение и на смысловом уровне ее поэзии, где мотив движения губ получает широкое распростра-

нение: “молитвы губ моих надменных” (стих. “О, это был прохладный день”), “движение чуть видное губ” (стих “У меня есть улыбка одна”) и т. д.

Подобный эффект достигается при помощи особых ритмико-интонационных приемов, таких, например, как растягивание гласных, удвоение или утроение гласного, стоящего в ударной позиции в одной строчке, особая расстановка акцентов. Согласно, по мнению Б. Эйхенбаума, в стихе Ахматовой оказываются отодвинутыми на второй план. Что касается гласных, то ученый считал характерным для творчества Ахматовой преобладание гласного “у”, артикуляция которого наиболее связана с движением губ, а также контрастные движения типа “у-а”, или “о-а”, или “а-и”, причем особенно ярко артикуляционно-мимическая роль гласных проявляется в ударной позиции в начальных и заключительных строках [3:87–88].

Примером может служить система артикуляции гласных в стихотворении “Я спросила у кукушки”:

1. Я спросила у кукушки,	И-у
2. Сколько лет я проживу...	О-е-у
3. Сосен дрогнули верхушки,	О-о-у
4. Желтый луч упал в траву,	О- у -а-у
5. Но ни звука в чаше свежей...	У –а –е
6. Я иду домой,	У-о
7. И прохладный ветер нежит	А-е-е
8. Лоб горячий мой.	О-а-о

Лабелизованный “у” присутствует здесь практически в каждой строке стихотворения. Причем, поскольку в русском языке безударный [у] почти не подвергается редукции, учитывать следует не только звук под ударением, но и в безударных позициях. Тогда в первой строчке [у] встречается 3 раза, во второй — 1 раз, в третьей — 2 раза, в четвертой — 3, в пятой — 1, в шестой — 1, и только в седьмой и восьмой — ни разу. Таким образом очевидно, что частотность употребления [у] в анализируемом тексте является повышенной по сравнению с нормой (на 32 слова — 11 раз), а это, в свою очередь, убедительно свидетельствует, что весь текст построен на движении губ.

Слова со звуком [у] “кукушки”, “проживу”, “верхушки”, “траву”, находящиеся в сильной позиции конца стиха, выделены и в ритмико-интонационном отношении, что делает их особенно “выпуклыми”. Движение губ при произнесении звука [у] подчеркивается контрастными по произношению гласными [е], [и], [а]. В четвертой и пятой

строке Ахматова дважды использует интересный артикуляционный прием: резкий скачок артикуляции от [y] к [a] (от “луч” к “упал” и от “звука” к “чаще”). Такая резкая смена фонетического плана от губного гласного заднего ряда [y] до нелабиализованного гласного переднего ряда свидетельствует об обратном движении, при котором звук [a] как бы вырывается наружу. Подобное контрастное движение имеет место и восьмой строке от [o] к [a] (от “лоб” к “горячий”), правда, здесь звук снова, вырвавшись наружу, устремляется назад: [o] [a] [o] (“лоб горячий мой”). Очевидно, что все стихотворение требует тщательной артикуляции гласных, а это не позволяет читать его громко, заставляет переходить на шепот.

Помимо “речевой мимики”, однако, интересным представляется проанализировать фоносемантическую структуру приведенного выше стихотворения, чтобы выяснить, в какой степени отсутствует или присутствует в поэзии Ахматовой связь между эмоцией и звуком.

Представляется, что, помимо мимической “фактурности” звука [y], Ахматову привлекла и его семантика. Из всех русских гласных этот звук наиболее тесно связан с образом бездны, небытия, запретного и потустороннего. Еще Ломоносов в “Кратком руководстве по красноречию” подчеркивал, что у и о идеально подходят для “страшных и сильных вещей”, в том числе изображения боязни и печали [4:171].

Однако не менее интересно изучить в стихотворении “Я спросила у кукушки” семантическую наполненность согласных звуков.

Е. А. Гурджиева в своей диссертационной работе “Элементарный звуковой символизм (Статистическое исследование)” [5] доказывает, что звуковой символизм существует в языке на двух уровнях: субъективном и объективном. Субъективный звуковой символизм она предлагает трактовать как “связь между звучанием и смыслом в психике человека [5:5], который выявляется при анализе индивидуальных реакций испытуемых. Объективным звуковым символизмом Гурджиева предлагает называть “связь между значением и смыслом в словах языка” [5:5], которая выявляется при анализе словарного запаса языка или конкретного текста. Причем исследовательница доказывает в своей работе, что согласные гораздо больше, чем гласные, связаны с содержанием.

Развивая предложенную Е. А. Гурджиевой идею, можно выдвинуть гипотезу относительно того, как работает объективный звуковой символизм в анализируемом тексте.

Рисунок согласных звуков в стихотворении “Я спросила у кукушки” имеет следующий вид:

ј с п р с' л к к ш к'
с к л' к л' т п р ж в
с с' н д р г н л' в' р х ш к'
ж л т ј л ч п л в т р в
н н' з в к в ч щ с в' ж ј
ј д д м ј
п р х л д н ј в' т' р н' ж т
л б г р' ч ј м ј

Наиболее частотными звуками, таким образом, оказываются

[р] — 7, [р'] — 1 = 8 раз,
[к] — 5, [к'] — 2 = 7 раз,
[в] — 4, [в'] — 3 = 7 раз,
[л] — 6, [л'] — 3 = 7 раз,
[т] — 4, [т'] — 1 = 7 раз,
[с] — 5, [с'] — 1 = 6 раз,
[ј] — 8 раз,
[н] — 4, [н'] — 2 = 5 раз
[ж] — 4 раза,
[д] — 4 раза,
[п] — 4 раза.

Сцепление звуков [с], [т], [р] в русском языке может ассоциироваться со словами “смерть” и “страх”, [ж], [н], [в], [т] — со словами “жизнь”, “живу” “жить”, [т], [ј] — с “тайной”.

Действительно, смысловое поле стихотворения, как и его общее настроение, связаны с тайной жизни и смерти. Перечисленные темы не находят в тексте прямого вербального выражения — как того и требует само представление о тайне, однако гениально воплощаются Ахматовой на уровне фоносемантики.

Большая часть звуков [с], [с'] и [р], [р'] встречается в первых четырех строках стихотворения, которые связаны со смертью, хотя она обозначена лишь косвенно в строках: “Я спросила у кукушки, сколько лет я проживу”, а возможно, и со “страхом” (“Сосен дрогнули верхушки” — данную строчку можно рассматривать как прием, родственный параллелизму в фольклоре, когда чувства лирического героя дублируются, или передаются, через природные явления).

Начиная со второй строки, появляется звук [ж] — причем происходит это в слове “проживу”, однокоренном со слово “жизнь”. Он про-

ходит лейтмотивом через весь текст, поддерживая мысль о торжестве ощущения остроты жизни, которое достигает кульминации в заключительных строках: “И прохладный ветер нежит лоб горячий мой”. В этой фразе даже сам образ “горячего лба” связан с образом теплоты живого человеческого тела. Впечатление усиливают слова “свежий” и “нежит”, оба стоящие в сильной позиции рифмующихся клаузул и содержащие звуки [в], [ж], [н], связанные с семантикой жизни.

Употребление [т], [т'] поровну разбито между двумя половинами стихотворения. Это, с одной стороны, фоносемантически развивает тему смерти, центральную для первой части стихотворения, а с другой — подчеркивает связь смерти с тайной: лирическая героиня не получила от кукушки ответа на свой вопрос: “Но ни звука в чаще свежей...” (на семантику тайны здесь также “работает” и многоточие). Звук [j] нарастает во второй половине стихотворения (причем это [j] конца слова, с его подчеркнуто приглушенной артикуляцией, мимическим эквивалентом которого мог бы стать приложенный к губам палец, призывающий к молчанию).

Интересные результаты дает в применении к ахматовскому стихотворению и методика анализа фоносемантики поэтического текста, разработанная во второй половине XX века отечественным ученым-лингвистом А. П. Журавлевым. В своей книге “Фонетическое значение” [6] он предпринял попытку найти способ измерения фонетического значения звуков русского языка, результатом чего явилась таблица фонетических значений гласных и согласных, которая давала возможность сопоставлять семантическое наполнение звуковой стороны стиха с общим эмоционально-смысловым содержанием стихотворений.

Согласно методике А. П. Журавлева, сначала необходимо выявить, какие гласные и согласные звуки в тексте стихотворения преобладают, а потом выяснить их характеристики в таблице фонетических значений.

В тексте ахматовского стихотворения доминируют твердые согласные. Мягкие согласные, которые звучат более гладко и нежно, немногочисленны. Таким образом, учитывая предложенные А. П. Журавлевым характеристики, в стихотворении Ахматовой создается следующая картина:

- [р] — темный, страшный, могучий, холодный;
- [к] — шероховатый, угловатый;
- [в] — мужественный, величественный, могучий;

- [л] — величественный, мужественный холодный;
- [т] — грубый, темный, шероховатый, тихий;
- [с] — шероховатый, тусклый, тихий;
- [j] — шероховатый, сложный;
- [н] — грубый, мужественный, медленный, холодный;
- [ж] — грубый, темный, сложный, отталкивающий, шероховатый, тяжелый, страшный, злой, храбрый;
- [д] — грубый, мужественный, сильный, храбрый;
- [п] — грубый, мужественный, темный, шероховатый, грустный, страшный, тусклый, угловатый, короткий, тихий.

Очевидно, что звуковой символизм согласных стихотворения имеет эффект, подобный звучанию церковного органа, как нельзя лучше соответствующего раздумьям о тайнах бытия: в нем слышны и неспешность, и величественность, и холодная отстраненность от мирского, и мужественное приятие страшашей, всепоглощающей темноты смерти.

Однако, если к характеристике согласных добавить характеристику гласных, можно заметить, что звуковая инструментовка текста строится на контрасте:

- [у] — темный, тусклый, мужественный, простой, холодный, медленный, печальный;
- [о] — светлый, яркий, большой, мужественный, простой, холодный, медленный, величественный, громкий;
- [э] — светлый яркий, большой, активный, женственный, медленный;
- [а] — светлый, яркий, большой, мужественный, простой, медленный, гладкий, длинный, добрый;
- [и] — светлый, нежный, простой, медленный.

Темное здесь противопоставлено светлому, яркое — тусклому, доброе — злomu, простое — сложному. Иными словами, звуковой символизм дублирует противопоставление, заданное поэтессой на образном уровне (в большей мере имплицитно, нежели чем эксплицитно): смерть — жизнь, прохладный ветер — горячий лоб, чаща (как чужое, безграничное пространство) — дом (как пространство уютное и очерченное) и т. д.

А. П. Журавлев в своей книге о фонетическом значении предлагает соответствия гласных звуков русского языка определенным цветам. При этом ученый ссылается на мнение Р. О. Якобсона, полагавшего, что цветовую окраску имеют только гласные [6:18]. Если

следовать его таблице соответствий, то цветовая палитра стихотворения “Я спросила у кукушки” будет складываться из желтого (ассоциирующийся с ним [o] под ударением встречается 9 раз), сине-зеленого ([y] — в ударной позиции 6 раз), желто-зеленого ([э] — 4 раза), голубого ([и] — 2 раза) и красного ([a] — 4 раза).

Таким образом, в стихотворении отчетливо преобладает зеленый цвет (его задают совместно звуки [y] и [э], совокупно занимающие 10 позиций из 23) — цвет леса, листва которого имеет разные оттенки — от желтого до синеватого, а возможно, это лес, залитый солнечным светом, и тогда желтый и синий будут выступать как игра света и тени на зелени деревьев. Существенную роль играет в палитре стихотворения также желтый цвет (желтый [o] в соединении с желто-зеленым [э] встречается в 11 ударных позициях из 23) — цвет солнца, солнечного света (помимо желтого, [э] ассоциируется, согласно Журавлеву, с белым), образ которого эксплицирован в стихотворении строчкой “желтый луч упал в траву”, вербализующей одновременно связь желтого с зеленым, заданную фонсемантически.

Третий по значительности цвет — цвет небес, заданный сине-зеленым [y] и голубым [и], на уровне текста данный лишь имплицитно в словах “сосен дрогнули верхушки”, которые невольно заставляют нас достраивать картинку в воображении и, проследив мысленно глазами кроны деревьев до самых верхушек, увидеть за ними сине-голубые кусочки неба.

Несколько озадачивает, на первый взгляд, наличие в картине красного цвета. Действительно, на изобразительном уровне этому цвету как будто бы не находится места в стихотворении. Поэтому объяснение его появлению имеет смысл искать на уровне выразительном. Красный цвет, традиционно ассоциирующийся с цветом крови, может выступать здесь метафорой жизни, полноты упоения ею. Возможно, правда, трактовать его появление и как воплощение известного физиологического феномена, когда солнечный свет, просвечивая через закрытые веки, дает эффект красного цвета.

Таким образом, проделанный анализ фонсемантической стороны ахматовского стихотворения убедительно свидетельствует о том, что, помимо мимической наполненности звуков поэзии Ахматовой, на которые указывали В. Виноградов и Б. Эйхенбаум, нельзя сбрасывать со счетов эффекты, создаваемые звукосимволизмом как таковым, дублирующие смыслы, представленные как эксплицитно, так и имплицитно на уровне содержания.

ССЫЛКИ И ПРИМЕЧАНИЯ

1. Шкловский В. О поэзии и заумном языке // Поэтика. Сборники по теории поэтического языка. — Пг, 1919. — С. 13–27.
2. Виноградов В. О символике А. Ахматовой // “Литературная Мысль”. — Пет-роград, 1923. — С. 94.
3. Эйхенбаум Б. Анна Ахматова. Опыт анализа. — Петербург, 1923. —
4. С. 85–88.
5. Ломоносов М. В. Краткое руководство по красноречию // Полное собрание сочинений. — Т. 7. — М. — Л., 1952. — С. 171.
6. Гурджиева Е. А. Элементарный звуковой символизм (Статистическое исследование). — Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. — М., 1973. — С. 5.
7. Журавлев А. П. Фонетическое значение. — Л., 1974. — С. 18.

ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНО-ОЦІННОЇ ЛЕКСИКИ ТА ЇЇ ВІДТВОРЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ (на матеріалі творів Т. Г. Шевченка)

В статье рассматривается эмоционально-оценочная лексика в поэтических произведениях Т. Г. Шевченко. Проанализирована роль и перевод данной лексики на английский язык. Исследуются способы и пути перевода реалий, сравнений, эмотивной лексики.

Ключевые слова: экспрессивные средства, эмоционально-экспрессивная лексика, эмоции, реалия, уменьшительные суффиксы.

The article deals with emotive lexical units in T. Shevchenko's poetry. The role and translation of these lexical units are analyzed. The ways of translation of realias, emotive lexicon are considered.

Key words: expressive means, emotional-evaluation lexics, emotions, realia, diminutive suffixes.

Мова у своїй комунікативній функції служить людині не тільки для вираження думки, але й для вираження його суб'єктивного ставлення до висловленого — почуття, оцінки, волі, емоції. А це все: воля, емоції, оцінки є фактором у пізнанні людиною дійсності. Людська думка формується у мовленні, отожд мовленнева діяльність, яка по-різному експресивно забарвлена, результат діяльності експресивної функції мови. Експресивна функція мови — це здатність виражати емоційний стан того, хто говорить, його суб'єктивне ставлення до предметів і явищ діяльності [1: 76].

Значення слова має певні експресивно-емотивні, оціночні відтінки. Емоційно-оцінна лексика — це відображення емоцій у мовленні. Як ми бачимо, проблема емотивності завжди цікавила лінгвістів. Ця проблема є актуальною і зараз, їй приділяється значна увага філологами сучасності.

Мета дослідження вивчення функціонування емотивно-оцінної лексики та її переклад англійською мовою. Проблема використання емотивно-оцінної лексики вивчалася такими лінгвістами, як Єрмо-

ленко С. С., Лукьянова Н. А., Пилинський М. М. Федоров А. І. та інші. Предмет дослідження — українська та англійська емотивна лексика. Об'єкт — емотивно-оцінна лексика у творах Т. Шевченка та їх перекладах англійською мовою.

Використання емотивно-оцінної лексики в поезіях Т. Шевченка зумовлене соціальним спрямуванням цих творів. Жахливі умови життя та праці селянства, простих людей, нещадний обман і пограбування простих людей — все це стало предметом висвітлення в поезії Тараса Шевченка. Прагнучи пробудити народну свідомість, викликати нетерпиме ставлення до страшних умов життя, поет змальовує картини минулого. Зображуючи нездолених селян-трудолюбів, Т. Шевченко вірить у їхнє щасливе майбутнє. Саме такому зображенню дійсності в поезіях Т. Шевченка підпорядковане функціонування емоційно-оцінної лексики. Разом з іншими мовними засобами лексеми емоційно-оцінного змісту допомагають реалізувати образну систему, яка лежить в основі художнього твору.

Для змалювання типових образів нездолених людей Шевченко добирає велику кількість оцінних лексем негативного змісту. Це слова, які своєю семантикою відповідають реаліям, що здатні органічно, завдяки власним властивостям викликати неприємні відчуття: туга, латаний талант, лиха година, недомучений варнак, небога, старі очі засмучені, убогий, невольник, чужина, неволя, люте горе, злодії, сльози.

Названі лексеми розташовані в центрі висловлювання, несучи на собі велике навантаження сумних соціально загострених подій та фактів.

І спочинуть невольничі

Утомлені руки.

І коліна відпочинуть

Кайданами куті [7: 275].

The toil-worn weary bondsmen's hands

That day will rest at ease. And from their iron fetter-bands

Their legs will be released [7: 275].

Минають дні, минає літо,

Україна знай горить;

По селах голі плачуть діти,

Батьків немає [7, 98].

The days go by, the summer wanes,

And the Ukraine is still ablaze

In hamlets hungry children wail —

Their parents gone [7: 98].

Такий контекст часто насичений цілими синонімічними гніздами негативних оцінних лексем, зосередження яких створює правдиву картину дійсності.

Нудьга його задавила
На чужому полі,
В чужу землю положила:
Така його доля! [7: 111]
He died in foreign parts
In foreign earth his bones were laid:
So hopeless was his lot [7: 111].
Отак мій сину, друже мій єдиний,
Так і загину на чужині
В неволі [7: 233].
Thus I'll die,
My son, one and only friend,
Away from home in the strange land
An outlaw [7: 233].

Порівнюючи оригінал та англійський переклад, можна зазначити, що перекладач не дуже вдало передає такі ключові слова “нудьга його задавила”, а саме “he died in foreign parts”. Опущене слово “Нудьга”, яке несе основне негативне навантаження у цьому рядку, що робить бідніший англійський переклад. “Нудьга задавила” передається нейтральним he died. У другому прикладі емоційна лексема “загину” перекладено нейтральним словом “die”.

А емоційні лексичні одиниці “чуже поле”, “чужина” передається нейтральним словосполученням “strange land”.

Додаткову емотивно-оцінну функцію виконують порівняння як один з елементів словесної реалізації сюжету. Порівняння у мові Т. Шевченка — це засіб типізації, спрямований на створення образу в широкому розумінні цього слова — на змалювання картин життя, типізації персонажів. Для творчості поета характерним є використання порівнянь як завершального штриха до раніше створеної словесної картини. Як правило, це картини, насичені оцінними лексемами з негативним значенням, вони вже містять у собі певну ідею, а порівняння підсилює її.

А тим часом
Виросла могила,
А над нею орел чорний
Сторожем літає.

І про неї добрим людям
Кобзарі співають [7: 46].
O'er the mound an eagle watches,
Black-winded menacing,
And of all that passes the minstrels
In their songs they sing [7: 46].

У перекладі не збережено порівняння, що, на нашу думку, при-
меншує емоційність оригіналу. У другому випадку перекладач більш
точно передає емоційний заряд рядків:

Нехай думка, як той ворон,
Літає та криче [7: 47].
By night
And by day my thoughts are ravens,
Let them croak [7: 47].

Серед художніх порівнянь Т. Шевченко знаходить чимало постій-
них, які широко існують в усній народній творчості. Поряд із іншими
оцінними мовними засобами вони виконують зображальну функцію:

У тумані, на могилі,
Як тополя, похилилась
Молодиця молодая [7: 161].
On a mound in musty enfolded?
To her breast a bundle holding
Stood a woman, young and wistful
Like a poplar [7: 161].

Перекладач вдало застосовує калькування для опису образу моло-
дої дівчини.

Вдало підібрані порівняння є виявом авторського ставлення до
певних подій, дійових осіб, їх вчинків. У автора художнє порів-
няння сприяє реалізації ідеї про потребу нетерпимо ставитися до
безправності народу, виражає велику симпатію до трудящої лю-
дини.

Мов сизая голубонька
Село облетіла [7: 219].
Like a gentle, little dove
She flew about from home to home [7: 219].
Мов яблучко в садочку
Кохалась дитина [7: 214].
Like a tender little stalk
Grew the baby in her care [7: 214].

Перекладач намагається зберегти порівняння в англійському перекладі. У першому випадку порівняння дуже близьке до оригіналу. Але в другому прикладі перекладач змінює іменник “яблучко” на “стебло”, що не є адекватним перекладом.

У зображенні типових образів гнобителів народу Т. Шевченко використовує абсолютно протилежні образні порівняння. У них — ненависть, презирливе ставлення до панів, експлуататорів.

... обок його
Цариця небога,
Мов опеньок засушений
Тонка, довгонога,
Та ще й на лихо, сердешна,
Хита головою [7: 140].
...and at his side
His empress struts and preens,
All wrinkled like a dried-up prune
And like a beanpole lean,
While every time she steps, her head
Goes jiggling on her neck [7: 140].

Старшина пузата
Стоїть рядом: сопе, хропе,
Як індіки і на дворі
Косо поглядала [7: 145].
The lords were standing all
Panting, snoring, short of breath
Big-bellied puffed with pride
Like turkey gobblers and each one
Askance the doorway eyed [7: 145].

Таке порівняння, як “опеньок засушений”, передається англійською мовою також порівнянням, але “як висушена слива”, як “тичка для квасолі”. Українське порівняння “як індіки” передається таким самим порівнянням “like turkey gobblers.” В англійському перекладі також підібрані порівняння з негативним значенням для зображення панів.

Функцію своєрідного порівняння в поезіях Т. Шевченка виконує прикладка, де експресія порівняння додається до змісту основного слова, яке може бути нейтральним або несе в собі також певний емоційний заряд. У контексті шевченкових поезій одиночне порівняння допомагає виділити певну особливість зображуваного образу або передає ставлення автора до своїх героїв, фактів, подій. Перекладач

намагається передати ці прикладки-порівняння. Інколи це вдається добре, переклад дуже яскраво передає українські реалії:

А може, їй легше буде на тім світі,
Як хто прочитає ті сльози-слова... [7: 99].
Its ordeal may be softened
If someone will read these word-teardrops [7: 99].
Як сон-трава при долині
Вночі розцвітає... [7: 208].
How the dream-flower in the valley
Opens in the summer night [7: 208].

З цих прикладів бачимо, що перекладач замінює слова-прикладки простим порівнянням:

Дніпр мов підслухав: широкий та синій,
Підняв гори-хвилі [7: 83].
The Dnieper seemed to hear him, for the mighty stream
The waves upon its back like lofty mountains raised [7: 83].

Крім наведених прикладів, у поезіях зустрічаються такі прикладки: брати-запорожці — Cossack lads; роса-сльози — tears the purest dew; трута-зілля — poison grass; тур-буйвол — a savage boar.

Відповідний стилістичний ефект у поезіях Т. Шевченка часто досягається за допомогою ряду експресивно забарвлених синонімів. Це сприяє підсилению, виділенню якоїсь певної риси зображуваного, прояву певної риси, особливості характеру. Вдачі героя. Яскравим прикладом такого вживання синонімів є зображення картин життя бідняків.

Нудьга його задавила
На чужому полі,
В чужу землю положила:
Така його доля! [7: 110]
He died in foreign parts
In foreign earth his bones were laid:
So hopeless was his lot [7: 110].

Як бачимо, перекладачу вдалося знайти відповідні синоніми для зображення нещасної долі бідняка (foreign parts, foreign earth, bones were laid).

Сумно, сумно серед неба
Сяє білолиций.
Понад Дніпром козак іде,

Може, з вечірниці
Іде сумний, невеселий
Ледве несуть ноги [7: 82].
High in the sky the silver moon
Shed melancholy light.
Beside the Dniپر, a young man
Is walking in the night,
It may be from a party gay.
But why is he so sad [7: 82].

У другому англійському перекладі не зовсім добре підбрані синоніми для передачі суму.

Типовим явищем у творчості Т. Шевченка є використання антонімічного протиставлення оцінних слів у одній фразі. Розташоване на близькій відстані, воно увиразнює зміст, відіграє в художньому задумі яскраву стилістичну роль:

Гонта гляне,
Гляне — усміхнеться.
Страшно, страшно усміхався
На степ оглядався [7: 108].
He raised his eyes and smiled —
A smile most awful to behold.
He looked back on the field [7: 108].
А я дивлюсь, поглядаю,
Сміюся сльозами [7: 62].
I watch the dashing Cossack dance
And laugh through brimming tears [7: 62].

Перекладач намагається точно передати антонімічне протиставлення англійською мовою, і частково це вдається. При перекладі втрачається повтор “страшно, страшно”, він замінюється вищим ступенем порівняння “most awful”.

Переплетіння різних семантико-стилістичних засобів зустрічається у контрастних зображеннях чудових пейзажів і жахливих картин тяжкого життя народу. На фоні гарної природи ще страшнішим постає світ недолі й злиднів, у якому живуть і діють герої Т. Шевченка. У таких текстах один тип лексики (позитивно забарвленої) змінюється іншим (негативно-оцінним), підкреслюючи протилежність життєвих явищ, почуттів, думок, людських характерів тощо.

Чого так весело було?
Господнє небо, і село,

Ягня, здається, веселилось!
 І сонце гріло, не пекло!
 Та недовго сонце гріло, не довго молилось...
Запекло, почервоніло
 І рай запалило [7: 230].
 Oh why such bliss so filled me there?
 The sky seemed bright, the village fair,
 The very lamb seemed to rejoice!
 The sun's rays warmed but did not scar!
 But not for long the sun stayed kind.
 Not long in bless I prayed.
 It turned into a ball of fire
 And set the world ablaze [7: 230].

Поряд з величезною кількістю негативних оцінних лексем в поезіях побутують утворення із знаменно-емоційними суфіксами. За допомогою цих лексем письменник створює широку й багатобарвну гаму почуттєвих висловлювань. Суфіксальні утворення з позитивною оцінною семантикою часто називають буденні, звичайні реалії, проте їх уживання свідчить про ласкаве, любовне ставлення мовця до предмета мовлення. У ставленні до реалій навколишнього світу, у ставленні до людей звучать ласкаві й ніжні слова: нічка — night, зіроньки — stars, янгелятко — the angel, ручиці — hands, шапочка — cap, свічечка — candle, сонечко — sun, онучок — grandson, і т. д. Аналізуючи українські іменники з пестливими суфіксами та їх передачу англійською мовою, можна зазначити, що здебільшого вони передаються за допомогою іменників без зменшувальних суфіксів. І тільки деякі з них передаються описово, і до іменника в англійському перекладі додаються слова poor, tiny, little, old, young, darling та інші.

З собаками, мій синочку,
 Кохайтеся надворі [7: 36].
 Outdoors with dogs, my sorry mite,
 Without a bed or roof!
 Катерино, серце мое! [7: 19].
 Oh, Katerina, my poor dear! [7: 19].
 Дитя мое! Мій синочку,
 Нехрещений сину! [7: 161]
 I have a son, a tiny child.
 A soul unnamed and unbaptized!
 І внучатам із клуночка
 Гостинці виймала:

І хрестики, й дукатчики,
Й намиста разочок
Яриночці... [7: 180].

And then she took out of the bag
The gifts she brought for them from Kiev:
Little crosses, holy medals,
A string of beads for young Irene ... [7: 180].

Можна побачити, що англійська мова бідніша на зменшувальні суфікси, тому автор вдається до описових перекладів: мій синочку — *my sorry mite*, мій синочку — *tiny child*, серце моє — *my poor dear*, Яриночка — *young Irene*. Присвійний прикметник my, а також прикметники *tiny, sorry, poor, dear, young* — передають значення пестливості, ніжності в англійській мові, кількість зменшувальних суфіксів в англійській мові невелика, тому у перекладах ми зустрічаємо таких англійських слів дуже мало:

Виглянь же пташко,
Моє серденько! [7: 70].
Come out and meet me,
Tonight, my sweetling! [7: 70].

Слово *sweetling* передає ніжність, з якою автор звертається до головної героїні.

Серед традиційних зменшено-емоційних утворень часто зустрічаються незвичні за новизною і свіжістю звучання слова. На жаль, перекладачу не завжди точно вдається передати зменшувальні іменники англійською мовою:

свитиночка — *cloak*; вороженьки — *ill-wishers*,
туманочку — *mist*, сизая голубонька — *gentle little dove*,
чумаченьки — *a band of carters*.

Одним з основних засобів розкриття оцінки зображуваних людей і подій у поезіях є мова автора. Вона визначає основний тон розповіді, дає основну оцінку персонажам і фактам. Таким чином, відчувається постійна присутність автора: оповідач вкраплює в канву розповіді слова, які чітко виражають його ставлення до зображуваного. У цих словах любов до свого знедоленого народу, яка виявляється у ставленні до героїв поезії: *серденько* — *soul*, серце моє — *heart*, діти — *children*, хлоп'ята — *lads*, люде — *people*, доле — *fate* і т. д.

Як свідчить проаналізований матеріал, емоційно-оцінна лексика в поезіях Т. Шевченка характеризується виразним соціальним за-

барвленням. Вона служить засобом передачі авторового ставлення до подій, героїв та їх вчинків. З одного боку, це ненависть до гнобителів, а з другого — палка любов до поневоленого народу. Звідси — чітко розмежоване групування негативних і позитивних оцінних слів на позначення негативних і позитивних явищ життя. Така закономірність творчої манери Тараса Шевченка проявляється у мові автора і персонажів, у групуванні синонімів і доборі порівнянь, епітетів — в усіх виражальних засобах. Можемо зазначити, що перекладачам поем і поезій І. Железної та Дж. Віру вдалося передати різноманіття стилістичних засобів та загальний зміст, настрої поезії Т. Шевченка.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Ермоленко С. С. Проблемы изучения экспрессивных единиц языка. — К.: Наукова думка, 1983. — 163 с.
2. Кочерган М. Загальне мовознавство. — К.: Наукова думка, 2003.
3. Лукьянова Н. А. О соотношении понятий экспрессивность, эмоциональность, оценочность // Актуальные проблемы лексикологии и словообразования. — Новосибирск: Наука, 1986. — С. 93–160.
4. Пилинський М. М. Мовна норма і стиль. — К.: Наукова думка, 1996. — 288 с.
5. Поэтика и стилистика: 1988–1990. — М.: Наука, 1991. — 240 с.
6. Слова з емоційними відтінками значення // В кн. Рідне слово. — К., 1974. — С. 64–70.
7. Шевченко Т. Г. Вибрані поезії (T. Shevchenko. Selected Poetry). — Київ: Дніпро, 1977. — С. 333.
8. Федоров А. И. Образная речь. — Новосибирск: Наука, 1985. — 137 с.

Відомості про авторів

1. ***Балко Марина Володимирівна*** — кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства Донецького юридичного інституту Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка.
2. ***Бродська Оксана Орестівна*** — викладач кафедри практики німецької мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.
3. ***Гаврилюк Христина Юрївна*** — викладач кафедри германських мов і перекладознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.
4. ***Дашко Наталія Тарасівна*** — викладач кафедри практики німецької мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.
5. ***Демчук Ангеліна Іванівна***, викладач кафедри германської філології та методики викладання іноземних мов інституту мов світу Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського.
6. ***Дерік Ілона Миросівна*** — канд. філол. наук, и. о. доцента кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики інституту мов світу Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського.
7. ***Єрмоменко Тетяна Євстафіївна*** — канд. філол. наук, професор, зав. кафедри германської філології та методики викладання іноземних мов інституту мов світу Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського.
8. ***Жмасєва Наталя Сергіївна*** — канд. філол. наук, викладач кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики інституту мов світу Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського.
9. ***Зимодря Іван Миколайович*** — кандидат філологічних наук, доцент кафедри германських мов і перекладознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.
10. ***Зимодря Микола Іванович*** — д-р філол. наук, проф., академік АН Вищої школи України, зав. кафедри теорії та практики перекладу Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

11. **Козлова Елена Анатольевна** — аспірантка кафедри зарубешной лiтературы и теорiи межкультурной коммунiкацiи Нижегородского государственного лингвистического университета имени Н. А. Добролюбова.
12. **Кояса Елена Василівна** — викладач кафедри практики англійської мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.
13. **Корольова Тетяна Михайлівна** — д-р філол. наук, проф., зав. кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики інституту мов світу Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського.
14. **Коцюба Олександра Петрівна** — аспірантка Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
15. **Ларіна Еліна Вікторівна** — канд. філол. наук, викладач кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики інституту мов світу Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського.
16. **Ляховин Елена Богданівна** — викладач кафедри практики німецької мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.
17. **Могилевський Валентин Ісаакович** — канд. техн. наук, доцент кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики інституту мов світу Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського.
18. **Образцова Елена Михайлівна** — канд. філол. наук, доцент, зав. кафедри перекладу та мовознавства, декан факультету лінгвістики та перекладу Міжнародного гуманітарного університету (Одеса).
19. **Панасенко Наталія Іванівна** — д-р філол. наук, проф. кафедри германської і фінської філології Київського національного лінгвістичного університету, проф. кафедри англiстики та американiстики університету Св. Кирила та Мефодія в Трнаве, Словаччина.
20. **Попова Олександра Володимірівна** — викладач кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики інституту мов світу Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського.
21. **Савина Валентина Владимировна** — канд. філол. наук, доцент кафедри немецкой филологии Нижегородского государственного лингвистического университета имени Н. А. Добролюбова.

22. *Савченко Євгенія Юрїївна* — аспірантка кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики інституту мов світу Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського.
23. *Савчук Ганна Василівна* — канд. філол. наук, доцент кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики інституту мов світу Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського.
24. *Сивокінь Ганна Володимирівна* — аспірантка кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики інституту мов світу Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського.
25. *ТарканТектен* — викладач турецької мови інституту мов світу Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського.
26. *Цветкова Марина Владимировна* — д-р філол. наук, проф. кафедри зарубешной літератури и теории межкультурной коммуникации Нижегородского государственного лингвистического университета имени Н. А. Добролюбова.
27. *Яскевич Ольга Клавдіївна* — канд. філол. наук, доцент кафедри германських мов та перекладознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Вимоги до оформлення наукових праць, що друкуються в “Науковому віснику ПНПУ ім. К. Д. Ушинського: Лінгвістичні науки”

Згідно з постановою президії Вищої атестаційної комісії України від 15.01.2003 за №7-05/1, стаття повинна мати необхідні елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;

- формулювання цілей статті (постановка завдання);

- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

- висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Правила оформлення статті:

Рукопис оформляється згідно з Держстандартом ДСТУ 3008-95. У верхньому лівому куті першої сторінки рукопису ставиться індекс за УДК, у правому — прізвище та ініціали автора (авторів).

***Обсяг статті** — до 12 сторінок (0,5 друк. арк. — 20 000 знаків).

***Стандарти** — кегль 14 pt, міжрядковий інтервал — 1,5, абзацний відступ — 1,25 см, поля — 2 см, шрифт — Times New Roman.

***Текстовий редактор** — Microsoft Word.

***Типи виділення** — напівжирний, курсив, напівжирний курсив.

***Мова статті** — українська, російська, англійська, німецька.

***Оформлення довідкового матеріалу** — бібліографічні посилання та примітки у тексті беруться у квадратні дужки. Перша цифра — номер джерела у списку літератури, друга — номер сторінки. Номер джерела та номер сторінки розділяються двокрапкою, номери джерел — крапкою з комою. У кінці статті — список літератури з підзаголовком “ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ” (“ССЫЛКИ И ПРИМЕЧАНИЯ”, “REFERENCES AND NOTES”, “ANMERKUNGEN”). Бібліографічні джерела наводяться в порядку цитування.

Наукові праці і відомості про автора (**українською мовою** прізвище, ім'я та по батькові, науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи, адреса, телефон, e-mail) на дискі та один роздрукований при-

мірник надсилаються на адресу редколегії (65020, Одеса, вул. Старо-портофранківська, 34, каб. 27, відповідальному секретареві Лариній Еліні Вікторівні; E-mail: e_larina@ Rambler.ru). До статті слід додати відгук доктора філологічних наук.

Редколегія залишає за собою право направляти матеріали на додаткове рецензування відповідним фахівцям, відхиляти статті, що не відповідають вимогам або науковим напрямкам збірника, переносити статті до наступного видання збірника. Відхилені матеріали редакційно-видавничий відділ не відправляє авторам.

ЗМІСТ

Від редакційної колегиі	3
<i>Балко М. В.</i> Граматична і семантична сполучуваність компонентів словосполучення	5
<i>Бродська О. О.</i> Артур Шніцлер в оцінках, відгуках, інтерпретації	14
<i>Гаврилюк Х. Ю.</i> Антропонім як перекладознавча категорія (на матеріалах англомовного та німецькомовного перекладів “Енеїди” І. Котляревського)	24
<i>Дашко Н. Т.</i> Антропоцентрична функція концепту природа у творах Леопольда фон Захер-Мазоха	33
<i>Еременко Т. Е., Демчук А. И.</i> К проблеме передачи английской лексики звучания в переводе	42
<i>Жмасва Н. С.</i> Лінгвістичне тлумачення запозичення	48
<i>Зимомря І. М.</i> Новела як національна презентема художньої світобудови (на прикладі малої прози Франца Грільпарцера)	61
<i>Зимомря М. І.</i> Дискурс інтерпретації окресленого мотиву в образній структурі тексту (на прикладах поезії Тараса Шевченка)	74
<i>Коляса О. В.</i> Конвенційний текст та гіпертекст: схожості та відмінності	85
<i>Королёва Т. М., Могилевский В. И., Дерик И. М.</i> Особенности коммуникативного поведения китайцев в Украине	92

Корольова Т. М., Могилевський В. І., Ларіна Е. В. Динамічні характеристики мовленнєвих актів толерантності / інтолерантності в мовленні політиків Німеччини, України та Росії	98
Коцюба О. П. Національно-культурне забарвлення фразеологізмів з зоонімним компонентом у творах Йозефа Рота	107
Ляховин О. Б. Явище синонімії у терміносистемі туризму німецької мови	115
Образцова О. М. Мінімальний текст композиційно-мовленнєвої форми оповідь — речення-примітив	122
Панасенко Н. И. Названия лекарственных растений как лексико-семантическая группа, поле и категория	132
Попова А. В. Китайский язык на фоне языковой картины мира: гендерный аспект	142
Савина В. В. Язык Третьего рейха: сводка военных действий	153
Савченко Е. Ю. Трансформации при переводе с английского языка на украинский	160
Савчук Г. В. Своєрідність семантичних полів спонукальної сфери в судовому дискурсі (на матеріалі мовлення суддів)	167
Сивокінь Г. В. До питання про маркери епістемічної і алетичної модальності	176
Таркан Тектен Займствование как универсальное лингвистическое явление	181
Цветкова М. В., Козлова Е. А. Фоносемантическая сторона лирики Анны Ахматовой	194

Яскевич О. К.

Особливості емоційно-оцінної лексики та її відтворення
англійською мовою (на матеріалі творів Т. Г. Шевченка) 203

Відомості про авторів 213

*Вимоги до оформлення наукових праць, що друкуються
в “Науковому віснику ПНПУ ім. К. Д. Ушинського:
Лінгвістичні науки”* 216

Content 221

CONTENT

From an Editorial College	3
<i>M. V. Balko</i> Grammatic and Semantic Compatibility of Word Combination Components	5
<i>O. O. Brods'ka</i> Arthur Shnitzler in Evaluations, Reviews, Interpretation	14
<i>K. Y. Havrylyuk</i> Anthroponym as a Category in Translation (Based on the English and German Translations of "Aeneid" by I. Kotlyarevs'kyi)	24
<i>N. T. Dashko</i> Anthropocentric Function of the Concept Nature in the Works by Leopold von Zacher-Mazoch	33
<i>T. E. Yeremenko, A. I. Demchuk</i> To the Problem of the English Phonation Vocabulary Rendering in Translation	42
<i>N. S. Zhmayeva</i> Linguistic Interpretation of Borrowings	48
<i>I. M. Zymomrya</i> Short Story as a National Presenter of the Art Universe (on the Example of Short Prose of Franz Grillparzer)	61
<i>M. I. Zymomrya</i> Interpretation Discourse of the Defined Motive in the Figurative Text Structure (on the Example of Poetry by Taras Shevchenko)	74
<i>O. V. Kolyasa</i> Conventional Text and Hypertext: Similarities and Differences	85
<i>T. M. Korolova, V. I. Mogilevsky, I. M. Derik</i> Peculiarities of Communicative Behaviour of the Chinese in Ukraine	92

<i>T. M. Korolova, V. I. Mogilevsky, E. V. Larina</i> Prosodic Characteristics of Tolerance / Intolerance at the Level of Dynamic Parameters in the Speech of Politicians from Germany, Ukrainian and Russia	98
<i>O. P. Kotsyuba</i> National and Cultural Connotations of Phraseological Units with a Zoonomy Component in the works by Joseph Roth	107
<i>O. B. Lyahovin</i> The Phenomenon of Synonymy in the German Terminological System of Tourism	115
<i>O. M. Obratsova</i> A Minimal Text of the Compositional Speech Form “Narration — Primitive Sentence”	122
<i>N. I. Panasenko</i> Names of Medical Plants as a Lexical-Semantic Group, Field and Category	132
<i>A. V. Popova</i> Chinese against the Background of the Linguistic Picture of the World: Gender Aspect	142
<i>V. V. Savina</i> The Language of the Third Reich: Hostility Report	153
<i>E. Y. Savchenko</i> Transformations when Translating from English into Ukrainian	160
<i>G. V. Savchuk</i> Peculiarity of Semantic Fields of Volition Sphere in the Courtroom Discourse (Based on the Judges’ Speech)	167
<i>G. V. Syvokin’</i> To the Problem of Epistemic and Alethic Modality	176
<i>Tarkan Tekten</i> Borrowing as a Universal Linguistic Phenomenon	181
<i>M. V. Tsvetkova, E. A. Kozlova</i> Phonosemantic Aspect of Anna Ahmatova’s Lyric Poetry	194

O. K. Yaskevich

Some Peculiarities of Emotive Vocabulary and its Reproduction
in English (Based on the Works by T. G. Shevchenko) 208

Authors 213

*Requirements to the content and structure of the articles published
in Naukovi visnyk of South-Ukrainian national pedagogical university
named after K. D. Ushinsky* 216

Наукове видання

НАУКОВИЙ ВІСНИК

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМ. К. Д. УШИНСЬКОГО**

Лінгвістичні науки

Збірник наукових праць

№ 12

Українською, російською та англійською мовами

Завідувачка редакції *Т. М. Забанова*
Редактор *Н. Я. Рихтік*
Технічний редактор *М. М. Бушин*
Дизайнер обкладинки *В. І. Костецький*
Коректор *О. Г. Дайбова*

Підписано до друку 13.04.2011. Формат 60х84/16. Папір офсетний.
Гарнітура «Newton». Друк офсетний. Ум. друк. арк. 13,02.
Тираж 100 прим. Зам. № 101.

Видавництво і друкарня «Астропринт»
65091, м. Одеса, вул. Разумовська, 21
Тел.: (0482) 37-07-95, 37-24-26, 33-07-17, 37-14-25
www.astroprint.odessa.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1373 від 28.05.2003 р.

Доктор філологічних наук, професор
Бровченко Тамара Олександрівна